

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

EUROPENIZAREA: CONCEPTE, PRACTICI INSTITUȚIONALE,
REPREZENTĂRI

Serie nouă • Anul XX
2009 • Nr. 3–4

DIN SUMAR:

CAMELIA BECIU, Percepția europenizării în instituțiile publice: imaginarul „adaptării” la un nou sistem
NICOLAE PERPELEA, Incertitudini ale europenizării – alerte în imaginarul moral-emoțional al
lucrătorilor de birou

LUCIANA RĂDUȚ-GAGHI, Les avatars de l'intégration. Discours et représentations des politiques
et des intellectuels roumains

MIRELA LAZĂR, Punctul de vedere european vs punctul de vedere național în discursul și practicile
jurnalistice

RUXANDRA BOICU, „Europa” în discursul politic. Discursul președintelui Nicolas Sarkozy în fața
Parlamentului României și a Parlamentului de la Strasbourg

MARIAN PETCU, Istoria presei din România și referențialul european

CAMELIA BECIU, NICOLAS PÉLISSIER, NICOLAE PERPELEA, Du «Eux» au «Nous»: étude
d'impact de la construction européenne sur la responsabilité sociale des journalistes

ECATERINA BALICA, Instituționalizarea probațiunii în România: practici și strategii situaționale în
contextul (post)aderării la Uniunea Europeană

DANA MANESCU, L'eupéanisation de la communication institutionnelle par l'approche du forum
ouvert. Le forum consultatif „Comblar le fossé” au Comité économique et social européen

ISABELA IEȚCU-FAIRCLOUGH, Europenizarea câmpului universitar: o analiză de discurs din
perspectivă neoinstituțională

**FORTADE MUNCĂ ÎN PROCESUL INTEGRĂRII EUROPENE;
REALITĂȚI ȘI TENDINȚE ÎN MEDIUL RURAL;
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ**

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CĂTRE CNCSIS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Secretar general de redacție: dr. Iancu FILIPESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; **dr. Dan BANCIU**; **dr. Ștefan BUZĂRNESCU**; **dr. Mihail CERNEA**, membru corespondent al Academiei Române; **dr. Emilian M. DOBRESCU**; **dr. Ioan DRĂGAN**; **Ion GLODEANU**, secretar științific al Institutului de Sociologie; **Erich GOODE** prof. Universitatea de Stat din New York, Stony Brook; **dr. Oscar HOFFMAN**; **dr. Petru ILUȚ**; **dr. Michel MAFESSOLI**, profesor Universitatea Paris V; **dr. Paul H. STAHL**, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); **dr. Ioana PETRE**; **dr. Ivan TCHALAKOV**, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; **Katherine VERDERY**, prof. univ. dr. docent City University of New York.

Microprocesare și tehnoredactare computerizată: Cristiana GHIȚĂ

Număr coordonat de Camelia BECIU

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28/2417

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

Redactor: Ana BOROȘ

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

© 2009, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

EUROPENIZAREA: CONCEPTE, PRACTICI INSTITUȚIONALE, REPREZENTĂRI

Anul XX, nr. 3–4 • 2009

S U M A R

EUROPENIZAREA: CONCEPTE, LIMBAJE, ETHOS

CAMELIA BECIU, Percepția europenizării în instituțiile publice: imaginarul „adaptării” la un nou sistem	193
NICOLAE PERPELEA, Incertitudini ale europenizării – alerte în imaginarul moral-emoțional al lucrătorilor de birou	215
LUCIANA RĂDUȚ-GAGHI, Les avatars de l'intégration. Discours et représentations des politiques et des intellectuels roumains	231
MIRELA LAZĂR, Punctul de vedere european vs punctul de vedere național în discursul și practicile jurnalistice	253
RUXANDRA BOICU, „Europa” în discursul politic. Discursul președintelui Nicolas Sarkozy în fața Parlamentului României și a Parlamentului de la Strasbourg	265
MARIAN PETCU, Istoria presei din România și referențialul european	277
CAMELIA BECIU, NICOLAS PÉLISSIER, NICOLAE PERPELEA, Du «Eux» au «Nous»: étude d'impact de la construction européenne sur la responsabilité sociale des journalistes ...	289

EUROPENIZAREA: PRACTICI ȘI STRATEGII INSTITUȚIONALE

ECATERINA BALICA, Instituționalizarea probațiunii în România: practici și strategii situaționale în contextul (post)aderării la Uniunea Europeană	299
DANA MANESCU, L'eupéanisation de la communication institutionnelle par l'approche du forum ouvert. Le forum consultatif „Comblé le fossé” au Comité économique et social européen (Europenizarea comunicării instituționale prin tehnica forumului deschis. Forumul consultativ „bridging the gap” – „eliminarea discrepantelor” – la Comitetul economic și social european)	319
ISABELA IETȚU-FAIRCLOUGH, Europenizarea câmpului universitar: o analiză de discurs din perspectivă neoinstituțională	333

REALITĂȚI ȘI TENDINȚE ÎN MEDIUL RURAL

MANUELA GHEORGHE, Comportamentul economic al credincioșilor în mediul rural românesc	351
--	-----

FORȚA DE MUNCĂ ÎN PROCESUL INTEGRĂRII EUROPENE

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLAESCU, Situația forței de muncă din industriile culturale. Analiză comparativă între România și țările Uniunii Europene	361
---	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

MIHAI PASCARU, <i>Habitatul risipit de globalizare. Impactul psiho-social și rezidențial al proiectului Roșia Montană Gold Corporation</i> , Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, 152 p. (Amalia Cosmina Haneș)	377
---	-----

PERCEPȚIA EUROPENIZĂRII ÎN INSTITUȚIILE PUBLICE: IMAGINARUL „ADAPTĂRII” LA UN NOU SISTEM

CAMELIA BECIU*

ABSTRACT

THE PERCEPTION OF EUROPEANIZATION IN PUBLIC INSTITUTIONS: THE IMAGERY OF THE “ADAPTATION” TO A NEW SYSTEM

This study deals with the Europeanization of institutional players after Romania's accession to the European Union. Based on a constructivist model of analysis, the study highlights the perception of European rules in three public institutions whose fields of activity are based on specific European regulations and policies. How are the “internal rules” reconstructed within the profession and the institution and how do these players build a European identity in the public space, by defining certain priorities, by outlining social critiques or “general interest” issues? How exactly do institutions problematize the application of Community regulations in their professional field and in society at large? By adopting the discourse analysis method the study shows that accession did not generate essential changes with respect to institutional construction (new practices, a different institutional “policy”, etc.). The change of status – through the accession to the EU – has not always been followed by the application of strategies on how to use European regulations.

Keywords: Europeanization, rules, institutional practice, public issue, use.

La 1 ianuarie 2007 Romania devine membră *de facto* a UE. Evenimentul marchează nu doar o schimbare de statut politic al țării, ci și începutul unui proces de *adaptare* la mecanismele comunitare¹. O evaluare curentă în mediile politico-mediatică și în rândul opiniei publice subliniază că *integrarea* nu echivalează *realitatea comunitară*. Schimbarea de statut nu coincide neapărat cu emergența

* Address correspondence to Camelia Beciu: Institutul de Sociologie al Academiei Române Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: cami_socio@yahoo.com. Autoarea este profesor univ. la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) și cercetător la Institutul de Sociologie al Academiei Române (Laboratorul *Sociologia comunicării și a spațiului public*).

¹ În studiul de față prezentăm concluziile unei cercetări desfășurate în perioada 2007–2008, în cadrul proiectului „*Construcția publică a europenizării. Practici instituționale și adaptarea normelor europene*” (Grant CNCIS nr. 303/2006–2008).

unor *logici sociale și instituționale*, specifice normelor europene. *Integrarea* este un proces politico-decizional. În schimb, *europenizarea* sistemelor și a diverselor practici este un proces socio-instituțional și cultural, nu întotdeauna predictibil și „măsurabil” în timp și în intensitate.

Studiul de față analizează *europenizarea actorilor instituționali* în perioada post-aderării României la UE pornind de la un studiu de caz. Utilizăm noțiunea de *europenizare* pentru a indica formele prin care actorii instituționali și non-instituționali (mass-media, instituții, organizații, categorii socio-profesionale etc.) își *adaptează* discursul public în funcție de noile sisteme comunitare. Miza cercetării este de a evidenția strategiile de „rezistență”, „negociere” sau „raliere” la diverse valori și reglementări europene, precum și „contradicțiile” care apar în aplicarea reglementărilor europene.

Așadar, cum sunt reconfigurate „normele interne” în cadrul profesiei și al instituției? Și cum își construiesc acești actori o *identitate europeană* în spațiul public, prin definirea unor priorități și a unor probleme „de interes general”? Cum este utilizat „argumentul european” în situații de criză sau pentru promovarea imaginii instituționale? Cum anume *problematizează* acești actori aplicarea reglementărilor comunitare în câmpul lor profesional și în societate?

În prima parte a studiului delimitez mai întâi limitele analitice ale conceptului de europenizare, pe care îl discut apoi într-o perspectivă operațională – cum ar putea fi utilizat acest concept la analiza diverselor câmpuri și scene sociale? Cea de-a doua parte prezintă rezultatele unei cercetări calitative, respectiv, percepția europenizării în sfera unor instituții publice. Pornind de la acest studiu de caz, propun în încheiere câteva ipoteze de interpretare a datelor.

1. EUROPENIZAREA – LIMITE ANALITICE

Europenizarea este un concept dezvoltat inițial în științele politice, teoria relațiilor internaționale și în sfera politicilor comparative (Graziano, Vink, *ibid.*, 2006). Cunoaște, în același timp, mai mult sau mai puțin, un proces de *sloganizare*, fiind utilizat în mod curent la nivelul discursurilor politice, platformelor politice și instituționale sau în discursurile publice și mediatice (ar fi, de altfel, relevant de analizat care sunt interferențele între registrul academic, în care circulă acest concept și cel mediatic-instituțional). *Europenizarea* a devenit de aceea un concept cu o arie de cuprindere largă – o denumire generică pentru transformările politice, economice, instituționale și, nu în ultimul rând, cognitiv-simbolice, prin care trec statele care au adoptat reglementările europene și care își reconfigurează astfel sistemele naționale.

De exemplu, europenizarea aduce în atenție *scala schimbării* – coexistența unor transformări, care se petrec la nivel național, transnațional, administrație locală, instituțional, identitar etc.

Același termen indică diversele *forme* în care se petrec schimbările generate de adoptarea cadrului comunitar: de la înlocuirea unor *reglementări* cu altele noi, la coexistența reglementărilor „autohtone” cu cele europene; apar *practici* instituționale și, în general, se formează alte *moduri de întrepătrundere* între practicile oficiale, oficioase și informale; se dezvoltă noi tipuri de *politici* (guvernamentale, instituționale, organizaționale, locale etc.); *universul simbolic* și *imaginările sociale* se rearticulează (treptat, emerg reprezentări despre puterea politică și cea decizională, despre ierarhie, teritoriu, identitate colectivă și națională, diversele forme de mobilitate, conectivitate și asociere, noi moduri de a legitima competiția, cooperarea și dialogul, apar alte concepții asupra conflictului, diferendului și decalajelor ș.a.).

Nu în ultimul rând, literatura consacrată europenizării analizează *efectele* schimbării în contextul european: de la efecte *explicite* (structurale sau *top down*), generate de interacțiunea dintre instituțiile naționale și cele europene, la efectele *indirecte* (cognitive sau *bottom up*), care se conturează mai ales în sfera acțiunii individuale, cotidiene și informale (practici, rutine, stiluri de relaționare, moduri de utilizare și de interpretare a diverselor reglementări etc.). Altfel spus, în primul caz este avut în vedere impactul reglementărilor europene asupra instituțiilor naționale și a indivizilor (dinspre instituții spre „social” și „individual”), în timp ce efectele indirecte vizează *adaptarea* actorilor sociali (indivizi, grupuri, asociații, categorii socio-profesionale etc.) – dinspre „actor” spre „instituție” și „sistem”. Grabber (2002) distinge între așa-numitul „hard transfer” (modul în care UE transferă reglementări și politici spre țările membre) și „soft transfer” (stiluri, moduri de acțiune, valori etc.) Ambele tipuri de efecte evidențiază, desigur, *decalajul* care se creează între preluarea normei europene și „naturalizarea” acesteia, respectiv, între adoptarea unor norme și modul în care actorii (non)instituționali utilizează aceste norme – prin *ajustarea* unor practici, *redefinirea* priorităților, *construcția unor interpretări* sau prin identificarea unor *noi oportunități*.

Pornind de la cele de mai sus, voi puncta în continuare câteva dintre semnificațiile europenizării în sfera științelor sociale și mai ales în teoria politică. Ar trebui remarcat, în acest sens, că în numeroase studii semnificația conceptului de europenizare este propusă ca o temă aparte.

Astfel, Featherstone (2003) prezintă o tipologie a semnificațiilor pe baza articolelor publicate în perioada 1981–2000 și incluse – în funcție de numărul de citări – în *Social Sciences Citation Index*. Potrivit acestei cercetări, conceptul de europenizare este utilizat pentru a desemna următoarele arii tematice:

a. europenizarea ca *proces istoric* (în acest caz, civilizația europeană, iar nu atât normele UE, constituie centrul de interes; este avut în vedere ceea ce Radaelli (2003) numește „exportul” în timp al normelor și „autorității” europene – în sensul larg al cuvântului – dinspre țările avansate economic spre celelalte țări; se susține că identitatea europeană are la bază o „convergență” culturală și economică);

b. difuzarea culturii la nivel transnațional (europenizarea indică în acest caz circulația transnațională a unor valori, practici și simboluri – așadar, modul în care unele practici naționale se generalizează la nivel „european” și se influențează unele pe altele, depășind aria țării de origine; indică, de asemenea, transformarea – în timp – a unor principii și valori comunitare în practici, comportamente și stiluri);

c. adaptarea instituțională (numeroase studii analizează reconfigurarea instituțiilor naționale și a actorilor non-guvernamentali, sub „presiunea” reglementărilor europene – de exemplu, influența noului cadru comunitar asupra „guvernării” interne a universităților, sindicatelor, administrației publice, parlamentului, partidelor etc.; modalitățile în care se redefinesc distribuția *puterii* la nivel instituțional, ca urmare a interacțiunii dintre aceste instituții și structurile europene);

d. adaptarea politicilor și a proceselor decizionale (cum influențează instituțiile europene alcătuirea politicilor naționale, a strategiilor naționale și a marilor „agende”?)

Pentru a răspunde la aceste întrebări ar trebui luat în seamă faptul că Uniunea Europeană însăși se construiește ca un actor decizional relativ autonom, care definește „politici” și își fixează o „agendă politică europeană”. Featherstone reamintește în acest sens sintagma folosită de către Allen „brusselizarea UE”: cu alte cuvinte, UE dezvoltă *strategii specifice*, pe de-o parte, în relația Uniunii cu alte structuri și zone geo-politice, și, pe de altă parte, pentru a se poziționa în fața unor procese globale, regionale etc.

Această tipologie reflectă, desigur, un anumit stadiu al cercetărilor în legătură cu fenomenul europenizării: predomină analizele care se interesează de *transformările structurale* (instituții, politici, procese transnaționale etc.), care apar în contextul adoptării cadrului comunitar (de exemplu, analizele interesate de rearticularea politicilor și a diverselor structuri naționale în interacțiunea cu instituțiile europene). Așadar, ce consecințe are participarea statelor membre la un corp decizional *transnațional* asupra politicilor naționale? Cum se europenizează sistemul de sănătate, administrația publică, sau politicile referitoare la piața muncii? Abordând aceste întrebări, se consideră că sistemele naționale sunt cu atât mai *europenizate*, cu cât se comportă mai puțin autonom în raport cu instituțiile europene: „Provocarea ontologică este clarificarea rolului pe care îl are structura și agentivitatea în cadrul procesului de europenizare; identificarea mecanismelor care fac legătura dintre sfera „domestică” și sferele de activitate ale Uniunii Europene” (Featherstone, *ibid.* 2003, p. 13). Favell (2000) subliniază, de asemenea, că „europenizarea implică o politică situată între instituțiile statului-națiune și un cadru supranațional în curs de structurare” (p. 1).

Aplicarea unor *politici europene convergente* (introducerea monedei unice, formarea spațiului Schengen ș.a.), instituționalizarea crescândă a unor valori și principii comunitare și, nu în ultimul rând, inițierea procesului de extindere a Uniunii Europene, toate acestea au contribuit, în sfera cercetării academice, la multiplicarea paradigmelor și a metodelor de analiză. Este adevărat, în același timp, că analizele centrate pe impactul „de sistem” al adoptării normelor europene au pus în evidență o serie de limite.

Astfel, Grabber (*ibid.*, 2002) atrage atenția că schimbările survenite în contextul integrării europene nu sunt întotdeauna rezultatul exclusiv al adoptării unor noi norme de către țările respective – concură diverse cauze, ca atare nu ar fi indicat ca analizele să izoleze variabila „Uniunea Europeană”. Mai mult, subliniază aceeași autoare, *influența Uniunii Europene se exercită prin numeroase rețele și printr-o varietate de actori, fapt pentru care obiectivele sale sunt adesea neclare, iar impactul de ansamblu uneori difuz* (p. 11).

Însă poate aspectul cel mai problematic se referă la modul în care corelăm cei doi termeni, respectiv, *europenizare* și *schimbare* (impact). În ce condiții am admite că o anumită instituție se reconfigurează – deci, se europenizează? Și care sunt criteriile care ar confirma succesul sau insuccesul europenizării? De exemplu, europenizarea presupune neapărat apariția unor practici *distinct* „europene/comunitare”? Aceste întrebări ridică problema de fond a cercetărilor care se ocupă de europenizarea politicilor și a sistemelor. De regulă, astfel de cercetări studiază un „rezultat” al dezvoltării europene (identitatea europeană, spațiul public european, europenizarea unei instituții etc.) și mai puțin varietatea *logicilor sociale*, prin care sunt asimilate și puse în practică reglementările europene (Beciu, 2007). Într-o abordare funcționalistă, se consideră că dezvoltarea europeană ar trebui să genereze structuri și practici „distincte”, în logica transnațională a proiectului european². Între structură și agentivitate (*agency*) (categoriile introduse de către Giddens) se instituie astfel un raport de cauzalitate.

Această abordare este completată, din ce în ce mai mult, de o altă categorie de studii, care discută europenizarea *din perspectiva actorului* (Beciu, 2007). Câteva premise stau la baza acestor cercetări.

În primul rând, se subliniază că efectele integrării sunt adesea *indirecte, neprogramate și difuze*: potrivit lui Featherstone (*ibid.*, 2003) „integrarea are

² Problema practicilor europene distincte este de actualitate și în sfera studiilor media – a se vedea în acest sens o serie de lucrări consacrate spațiului public european. Într-un studiu anterior (Beciu, 2007) subliniam că literatura media (discurs mediatic, organizații media, practici jurnalistice, spațiul public mediatic etc.) folosește termenul de europenizare (a spațiului public, a practicilor jurnalistice) cu sensul de „integrare”: „Multe dintre cercetările de tipul „mass-media și construcția europeană” au un caracter mai degrabă conceptual decât empiric. Iar studiile care au într-adevăr un caracter empiric evidențiază mai degrabă „impactul” reglementărilor europene (de pildă, prin întrebări de tipul *agenda setting*) decât procesele prin care actorii mediatici reconstruiesc „norma” în varii contexte. De exemplu, există tendința de a analiza europenizarea spațiului public folosind analizele de conținut, adică metode utile pentru a identifica nu atât modul în care interacționează actorul mediatic, cât anumite caracteristici – distinct „europene” – ale acestuia. E vorba de studii care „rimează” cu o anumită abordare a europenizării, preluată și ea din literatura politologică: europenizarea este înțeleasă ca o serie de transformări *convergente* la nivelul spațiilor publice din Europa comunitară (...). De regulă, e vorba de studii predominant cantitative, care „măsoară” dimensiunea transnațională (europeană) a spațiului public, pornind de la criterii precum: cât de mult se dezbate temele europene la nivelul spațiului public național? Cât de mult se preocupă diversele media să evidențieze formarea unei agende transnaționale la nivel de grup, mișcări sociale, partide etc.? În ce măsură dezbaterile mediactice din spațiile publice naționale folosesc criterii de relevanță asemănătoare atunci când abordează o temă anume?” (p. 395).

importante efecte asimetrice (Heritier and Knill 2000) și se desfășoară gradual, neregulat și inegal” (p. 12). Rezultă de aici că europenizarea nu trebuie redusă doar la formele sale instituționale, formale și convergente cu programele europene. Contează în egală măsură practicile informale și interne, diversitatea percepțiilor, imaginările sociale (instituțional, mediatic, al moralității, al competiției etc.) și, în general, tot ceea ce trimite la *logica adaptării, a reinventării și a utilizării* normelor.

Se conturează, în acest fel, un alt tip de analiză, centrat pe *construcția socială* a repertoriului european (norme, reglementări, practici, valori, principii, limbaj etc.)³. Aceste analize utilizează concepte specifice sociologiei constructiviste, psihologiei cognitive și sociologiei acțiunii publice. Constructiviștii pun în evidență *practicile de interpretare* a normelor, *negocierea simbolică* a „definițiilor” și a problemelor de „interes general” sau modul în care unele interpretări sau „definiții” *se instituționalizează* și devin *dominante*, penetrând și alte sisteme decât cele inițiale în care au fost consacrate (Christiansen, Jorgensen, Wiener, 2001; Hedetoft, 1998). În această perspectivă, structura și agentivitatea (*agency*) devin constitutive una celeilalte: diversele reglementări europene pot genera „efecte” (de „rezistență”, „conformitate”, „schimbare” etc.), „poziționări” și „practici”, unele așteptate, altele nepreconizate; în același timp, actorii decizionali (europeni, naționali) își pot redefini obiectivele și, în general, strategiile, ca urmare a interacțiunilor lor în diverse sfere publice. Rezultă că actorii sociali (inclusiv decidenții) reconstruiesc normele instituționale și convențiile locale, iar noile concepții și idei care rezultă sunt cele care, în timp, vor duce la apariția unor norme și poate chiar instituții.

Modelul constructivist operează cu o anumită schemă analitică.

Luând ca exemplu europenizarea participării politice a actorilor non-guvernamentali, Salgado și Woll (2004) sintetizează analiza constructivistă astfel:

– mai întâi se identifică (i) „structurile de oportunitate”, care se dezvoltă în contextul aplicării reglementărilor europene și modul în care actorii sociali le identifică și le utilizează;

– se evidențiază apoi în ce măsură participarea actorilor la aceste noi „structuri” și cadre de interacțiune europene influențează asupra rutinei lor profesionale, dar și asupra modului lor de a interpreta „lumea” (anumite norme, practici probleme publice etc.);

– în fine, se pune întrebarea dacă aceste transformări socio-cognitive dau naștere în timp unor practici de interpelare, unor politici sau strategii de „guvernare”.

De aici, delimitarea față de modelul europenizării *prin structură* și folosirea, în schimb, a conceptului de *europenizare cognitivă* sau interactivă. Se recuperează astfel dimensiunea socială și/sau *intersubiectivă* a dezvoltării europene, fără a se exclude însă latura sistemică a acestui proces.

³ Desigur, abordările – constructiviste – nu sunt incompatibile cu analizele funcționaliste, interesate de impactul cadrului comunitar asupra politicilor și instituțiilor naționale; în funcție de ipoteza cercetării și, mai ales, de cadrul metodologic, cele două modele pot fi complementare.

Pe de altă parte, Favell (*ibid.*, 2000) atrage atenția că analizele de acest tip ar trebui să acorde atenție nu doar modului în care actorii *utilizează* oportunitățile europene, ci și felului în care le „monopolizează și le reproduc”, distingându-se astfel de „neinițiați” (așadar, autorul aplică aici *teoria câmpului* a lui Bourdieu). Altfel spus, un aspect al europenizării vizează construcția socială a „standardelor”, a „competențelor” și cunoașterii practice (*savoir faire*). Este și o competiție pentru acumularea unor *resurse simbolice* (participarea la rețele de sociabilitate și vizibilitate publică, ocuparea unor funcții etc.), pe baza cărora actorii concură pentru ocuparea unor poziții statutare într-un câmp de putere: „pe scurt, e vorba de a analiza cine participă la «câmpul politic european», cine sunt câștigătorii” (Favell, *ibid.*, 2000).

În studiul de față adoptăm premisa potrivit căreia emergența unor forme europene „distincte” rezultă dintr-un proces de redefinire a practicilor existente, în primul rând (i) a celor care nu au neapărat o legătură directă cu tematica europeană, dar și (ii) a celor care vizează retorica și practicile instituțiilor și oficialilor europeni. Altfel spus, e vorba de a identifica *desprinderea* instituțiilor și actorilor de limbajul statutar al UE – prin *adaptarea* resurselor și utilizarea repertoriului european *în situație* (terminologia oficială, reglementările, diverse tipuri de oportunități instituționale etc.).

2. EUROPENIZAREA SFEREI INSTITUȚIONALE – CADRE ANALITICE

2.1. SCHIMBAREA ÎN INSTITUȚII

Analiza europenizării organizațiilor și instituțiilor a devenit o temă de cercetare curentă, ca parte a unui domeniu de interes mai larg, care se referă la *europenizarea actorilor (non)guvernamentali* (Cowles, J. Caporaso and T. Risse, 2001; Jacquot, Woll, 2004; Statham, 2007; Knill and Lehmkuhl, 1999; Dacheux, 2003). Analizele de acest tip pornesc, așadar, de la ideea că europenizarea este un proces interactiv, depinzând în egală măsură (i) de modul în care actorii naționali se raportează la normele europene și la politicile europene, precum și (ii) de interacțiunea dintre acești actori și instituțiile europene. Se subliniază astfel necesitatea de a lua în considerare *diversitatea actorilor* care pot influența prin acțiunea lor europenizarea unor sfere sociale și instituționale – actori cu identități specifice, cu un anumit statut și care ocupă poziții diferite într-o ierarhie a puterii decizionale. La acest punct consider că distincția *bottom-up* vs *top-down* ar trebui aplicată nu doar în ceea ce privește relația dintre actorii europeni și actorii naționali; merită totodată analizat în ce măsură utilizarea normelor europene reconfigurează câmpul relațiilor dintre instituții în țările respective. De exemplu, acțiunile „europene” ale organizațiilor non-guvernamentale influențează politicile și, în general, practica instituțională a unor structuri guvernamentale? Definirea

unor „politici” europene de către instituții este doar o problemă de relaționare ierarhică (presiunea vine „de sus”) sau instituțiile însele încep să dezvolte „oportunități europene”?

Din punct de vedere analitic, problema europenizării instituțiilor și organizațiilor se încadrează într-o discuție mai largă, privind, pe de-o parte, relația dintre *instituții și schimbare* și, pe de altă parte, relația dintre *instituții și procesul integrării*. Concură, așadar, teorii privind *schimbarea instituțională* cu *teorii ale integrării*.

Potrivit *neoinstituționalismului* (teorie reprezentată de către James March și Johan Olsen), instituțiile influențează acțiunea și alegerile pe care le fac actorii sociali. Se consideră că, pentru înțelegerea fenomenului instituțional, trebuie avute în vedere nu doar constrângerile birocratice (diversele reguli formale), ci și practicile, valorile, regulile informale, care generează un *ethos instituțional*. În felul acesta, instituțiile au efecte structurante, în ceea ce privește percepțiile, cadrele de interpretare și acțiune ale actorilor sociali. Aceștia folosesc limbajul și normele instituționale pentru a identifica *noi oportunități de acțiune* (un aspect evident mai ales atunci când actorii se confruntă cu situații dezavantajoase sau de marginalizare). Schimbarea este explicată, așadar, prin modul în care instituțiile „ca actori” reacționează „sub presiunea” unor noi cadre normative, în tentativa de a-și recalibra resursele. *Instituția* este de aceea abordată ca un *corp decizional* (management, lideri etc.), care acționează în limitele unor structuri normative mai largi.

Constructivismul social, mai ales în varianta teoriilor cognitive și cele ale uzajului social, susține, în esență, că schimbarea instituțională este mediată de acțiunile individuale (inclusiv un anumit imaginar asupra organizației), precum și de varietatea formelor în care se petrec interacțiunile în cadrul organizației; există însă o legătură între aceste (inter)acțiuni și modul în care actorii *interpretează* normele în organizații, practicile și, în general, diversele presiuni. În timp, unele dintre semnificațiile pe care actorii le conferă normelor pot da naștere unor practici, care, la rândul lor, pot genera alte norme organizaționale. Europenizarea devine astfel o problemă de *uzaj* (*ibid.*, Salgado; Woll, 2004) a cadrelor comunitare, respectiv, de transformare a resurselor și „contrângerilor” existente în noi *practici* (organizaționale, instituționale, ideologice etc.)⁴.

2.2 ARIA EMPIRICĂ: ELEMENTE DE METODOLOGIE ȘI CORPUS

Prezentăm în continuare rezultatele unei cercetări privind europenizarea instituțiilor în România, în contextul în care negocierile de aderare au durat aproape zece ani, aderarea la Uniunea Europeană fiind realizată la 1 ianuarie 2007. Cercetarea a fost concepută sub forma unui studiu de caz aplicat la trei instituții

⁴ Referitor la Salgado și Woll (*ibid.* 2004) precizează: „Într-adevăr, acest model (europenizarea interactivă) ne permite să combinăm noțiunea «structură de oportunitate» cu noțiunea de «uzaj» aplicată la nivelul actorilor nonetatiști”.

publice: *Autoritatea Națională pentru Protecția Consumatorului*⁵, *Garda Națională de Mediu*⁶ și *Serviciul de Probațiune de pe lângă Tribunalul București* (interviurile au cuprins, de asemenea, salariați de la Ministerul Culturii, Institutul Cultural Român și Ministerul Sănătății). Toate sunt instituții ale căror domenii de activitate au la bază reglementări și politici europene specifice. Aceste instituții interacționează în mod curent cu actorii europeni, aplică repertoriul european (terminologii, reglementări, programe specifice etc.), ca atare, ele pot identifica, aparent mai ușor, noi „structuri de oportunitate”.

Altfel spus, cum se europenizează instituțiile care pun în practică – în mod programatic – la nivel național o concepție europeană? Rămân cantonate aceste instituții în sfera discursului oficial, limitându-se la preluarea documentelor europene ca argument de autoritate sau dezvoltă *strategii de poziționare* față de actorii europeni, dar și față de actorii locali?

Unii autori (Perpelea, 2008) subliniază în acest sens că europenizarea actorilor instituționali presupune un proces de *relegitimare* prin „adoptarea unor strategii noi pentru a face față presiunilor de izomorfie cu organizații și instituții similare din celelalte țări UE sau cu «normele și directivele europene» și prin orientarea spre reușită – generată prin exercițiul unei competențe cultural-cognitive care identifică noi oportunități în cadrul mai larg al „remodelării concurențiale a economiei și culturii europene”⁷.

De regulă, procesul de adoptare a unui nou cadru de reglementări (de exemplu, perioada negocierilor de aderare la UE) favorizează discursuri și *acțiuni de conformitate* – la nivel național, local, instituțional etc. O primă *ipoteză* a acestui studiu este că schimbarea statutului juridic (integrarea *de facto* a României în structurile comunitare) poate contribui la dezvoltarea unor practici de interpretare și utilizare a noilor reglementări de către actorii instituționali. Cea de-a

⁵ Din perspectiva istoriei instituționale, Autoritatea Națională pentru Protecția Consumatorului (ANPC) cunoaște următoarele etape: *a.* prin Ordonanța nr. 18/1992 ia naștere Oficiul pentru Protecția Consumatorilor, care are ca obiectiv „realizarea strategiei politicii și obiectivelor guvernamentale în domeniul protecției vieții, sănătății și securității consumatorilor, precum și al intereselor legitime ale acestora” (cf. http://www.anpcnet.ro/ro/?page_id=6); *b.* După adoptarea Hotărârii de Guvern nr. 482/1992, activitatea Oficiului va include și „sprijinirea asociațiilor pentru protecția consumatorilor și participarea împreună cu acestea la informarea și educarea consumatorilor”; *c.* în fine, prin Ordonanța de urgență a Guvernului 2/2001, se reglementează înființarea Autorității Naționale pentru Protecția Consumatorilor, ca organ de specialitate al administrației publice centrale, cu personalitate juridică, aflată în subordinea Guvernului (*ibid.*, http://www.anpcnet.ro/ro/?page_id=6).

⁶ Garda Națională de Mediu s-a înființat prin Hotărârea de Guvern 297/2003, cunoscând după aceea o serie de modificări de ordin legislativ. Prin Legea nr. 198/2005 Garda Națională de Mediu „este denumită în continuare GNM este instituție publică de inspecție și control, cu statut specific și funcționează ca organ de specialitate al administrației publice centrale, cu personalitate juridică, finanțată integral de la bugetul de stat, aflată în subordinea Autorității Publice Centrale pentru Protecția Mediului” (cf. http://www.gnm.ro/staticdocs/hg_project.pdf).

⁷ Raport de cercetare Construcția publică a europenizării. Practici instituționale și adaptarea normelor europene (Grant CNCIS nr. 303), Institutul de Sociologie, 2007.

doua ipoteză susține că explicațiile actorilor instituționali, explicații de regulă normative, specifice retoricii europene, pot fi dublate de un al doilea discurs, de asemenea normativ, referitor la schimbările sociale pe care le implică aderarea – „ceea ce ar trebui să aducă/să însemne schimbarea”... În fine, *know-how*-ul acumulat în materie de aplicare a normelor europene ar putea genera un discurs „pozitivist” despre europenizare – un discurs construit în termeni „tehnici”, pe baza vocabularului european. În schimb, actorii care nu se confruntă zi de zi cu instrumentarul european sunt orientați să dezvolte un discurs mai degrabă „culturalist”, bazat pe mentalități și pe o „gramatică naturală”.

În studiul de față analizez percepția actorilor, referitoare la aplicarea reglementărilor europene, în condițiile în care acești actori sunt deja familiarizați cu instrumentarul european și participă totodată la diverse cadre de interacțiune europene. Optând pentru un model constructivist de analiză, am considerat că percepția, pe care actorii instituționali și-o formează la un moment dat asupra reglementărilor europene, face parte din procesul de europenizare prin care trec instituțiile.

În acest sens, au fost reținute aspecte specifice, precum:

- *utilizarea* ideii de „normă europeană”: ce semnificații îi sunt conferite?
- cum reconstruiesc acești actori „normele interne” în cadrul profesiei/organizației?
- cum definesc strategic „reușita” lor și a instituției în contextul acțiunii europene?
- ce *probleme de interes general* (la nivel de organizație, în societate) sunt evidențiate?

Metodologia utilizată a fost predominant calitativă – interviuri semidirective și *focus-group*-uri cu lideri instituționali și experți ocupând diverse poziții în ierarhie⁸. Am încercat astfel să identific *opinia de tip expert*, pornind de la premisa

⁸ În perioada martie–iunie 2007 și mai–iunie 2008, au fost realizate douăzeci de interviuri semi-directive în cele trei instituții menționate (Garda Națională de Mediu, Autoritatea Națională pentru Protecția Consumatorului și Serviciul de Probațiune de pe lângă Tribunalul București); de asemenea, au fost desfășurate patru *focus-group*-uri, în cadrul Departamentului de Probațiune. Interviuurile au fost derulate mai ales cu liderii din instituțiile respective (directori), în timp ce la *focus-group*-uri au participat predominant experți, cu observația că unii dintre ei dețineau și poziții în ierarhie; acest lucru a fost posibil, dat fiind istoria instituțională recentă a Departamentului de Probațiune (instituție relativ recent înființată, media de vârstă tânără, orientare tehnocratică a personalului etc.). Dintre întrebările/temele de discuție incluse în instrumentele de lucru menționez: *Ați putea spune că ați resimțit pînă în acest moment „presiunea europeană”? Odată introduse primele reglementări/schimbări „europene”, ce lucruri suscită critici sau rezerve în mediul dv. instituțional și profesional? Legat de ce aspect al activității dv. instituționale considerați că au apărut deja schimbări europene? În general, cum credeți că sunt percepute reglementările europene de către români? Ce credeți că va îngreuna adaptarea la normele europene? „în societate”? în institutia dv.? în domeniul profesional? După dv., în următorii 2–3 ani, ce se va schimba la funcționarii români? Care sunt, în opinia dv, cele mai eficiente căi pentru ca „vocea” cetățenilor să fie auzită de persoanele politice implicate în luarea deciziilor publice? În acest studiu prezentăm o parte din datele obținute – cele care vizează aspecte precum adaptarea instituțională la noul context european (dificultăți, reușite, inițiative etc.), implicațiile imediate ale adoptării cadrului normativ european, în*

că acești actori sunt deja familiarizați cu „optica europeană” și implicați totodată în programe europene. Desigur, am ținut seama de unele riscuri: în primul rând, orice interviu cu un actor decizional se poate solda cu o doză deloc neglijabilă de răspunsuri „gata formate” sau bune „pentru public”; de asemenea, funcționarii din instituții pot avea unele reticențe în a-și exprima opiniile, astfel că și aici poate apărea până la urmă efectul de răspuns „pregătit”. Am încercat să prevenim aceste efecte prin întrebări „deliberative”, care îi orientează pe respondenți să se poziționeze atât ca „actori instituționali” (membri ai unei structuri anume), cât și ca „observatori-cetățeni” ai „europenizării”, respectiv, ai diferitelor fenomene, pe care le suscită aplicarea reglementărilor europene. Din acest punct de vedere, actorii au acționat atât *in-group* cât și *out-group*, fapt care le-a putut permite să evalueze, pe cât posibil, „natural” temele în discuție. De aceea, în *analiza discursivă* a interviurilor și a *focus-group*-urilor m-a interesat să identific elemente relevante pentru modul în care actorii *utilizează* cadrele europene, *poziționându-se* față de acestea (*uzajul socio-cognitiv*); care sunt interpretările care mediază trecerea de la „preluarea” normelor europene la aplicarea și integrarea lor într-un *ethos* organizațional și/sau profesional?

Cu alte cuvinte, miza este ca distincția dintre „integrare” și „europenizare” să fie abordată de actorii înșiși. Astfel, în interviurile respective, o atenție specială a fost acordată unor strategii de discurs, care indică „definirea” unei probleme. Dintre acestea am reținut: generalizarea, recurgerea la stereotipuri, enunțurile identitare, unele forme de interpelare sau întrebările retorice, precum și o anumită orientare tematică a discursului în funcție de enunțurile cărora actorul le conferă o importanță aparte.

Pe de altă parte, datele obținute pe baza analizei unor „interacțiuni discursive” nu sunt suficiente pentru a explica europenizarea actorilor instituționali. Analiza necesită, de asemenea, o serie de date privind politicile instituției – poziționarea instituției în relația cu partenerii naționali și europeni, practicile de consolidare a capacității instituționale (de exemplu, identificarea unor noi rețele de parteneriat) sau de construcție a unei imagini europene în spațiul public⁹.

Construcția de către actorii instituționali a ideii de normă și sferă de acțiune europeană este însă relevantă pentru felul în care se dezvoltă, treptat, „în situație”, o *competență critică* a actorilor; indică un *imaginar instituțional* referitor la sistemul european și, implicit, la anumite practici și concepții despre rutina, programele și imaginea publică a instituției.

ceea ce privește rutina instituțională, percepția aderării la UE ca *problemă publică*, de interes general, percepția românilor referitoare la implicațiile aderării ș.a.

⁹ Pentru o analiză detaliată a istoriei instituționale a Serviciului de Probațiune, a se vedea studiul publicat în numărul de față al „Revistei române de sociologie”: Ecaterina Balica, *Instituționalizarea probațiunii în România: practici și strategii situaționale în contextul (post)aderării la Uniunea Europeană*.

3. REZULTATELE CERCETĂRII

3.1 „ȘI ACUM, CE URMEAZĂ”? ADERAREA LA UE CA PROBLEMĂ DE INTERES GENERAL

Pentru cei mai mulți dintre actorii instituționali cu care am discutat (cu și fără rol decizional), tema (post)aderării nu ar face parte, pentru moment, dintre preocupările curente ale românilor¹⁰. E adevărat, „*majoritatea se bucură, chiar dacă dă bine să fii eurosceptic*”. În opinia lor, românii sunt satisfăcuți de faptul că procesul aderării s-a finalizat din punct de vedere juridic, dar sunt reticenți în ceea ce privește viitorul lor în noul „sistem”. Principala cauză o constituie lipsa de informare, cauzată, în primul rând, de modul în care mass-media abordează fenomenul european. În acest sens, actorii disting între o minoritate informată și o majoritate care nu ar avea nicio legătură cu informația și dinamica evenimentelor europene. Dincolo de stereotipul „românului neinformați”, se remarcă tendința de a reduce percepția evenimentelor europene de către „români” la existența unei cunoașteri sau a unei *competențe exclusiviste*, care, din varii motive, nu este accesibilă tuturor. Altfel spus, actorii *constată* un fenomen de societate („românul nu e informat”), îl semnalează, dar nu se regăsesc în acest fenomen¹¹. Sesizăm o abordare de tip „expertul naiv” (realitatea nu poate fi înțeleasă fără niște competențe speciale).

Acest tip de argumentare este confirmat mai departe de invocarea *mentalității* ca principala cauză care ar putea îngreuna adaptarea societății la contextul european. Pentru unii dintre intervievați ține de mentalitate faptul că românii sunt obișnuiți să nu aplice reglementările potrivit standardelor (și, desigur, acest lucru ar putea să influențeze asupra europenizării structurilor). Un alt punct de vedere, care s-a conturat pe parcursul discuțiilor, susține că românii sunt de fapt dintotdeauna conformiști în raport cu normele, acceptând „orice”.

În general, participanții disting între o europenizare „de fațadă” și una „autentică”; merită însă subliniat faptul că ei folosesc această distincție de fiecare dată când se referă la funcționarea instituțiilor.

Singurul element concret, pe care participanții îl consideră relevant pentru impactul integrării europene asupra societății și vieții cotidiene, este eliminarea vizelor de călătorie în Europa. Unii dintre ei au mai făcut referiri tangențiale la evenimente apărute imediat după 1 ianuarie 2007, precum cazul unor produse autohtone, care nu vor mai putea fi desfăcute pe piață, pentru că nu ar respecta

¹⁰ Dată fiind dinamica percepției publice referitoare la fenomenul postaderării, opiniile și punctele de vedere prezentate în acest studiu trebuie raportate la momentul în care a fost realizată cercetarea (2007–2008).

¹¹ Potrivit lui Perpelea (2007), o formă specială a acestui fenomen este *ignoranța pluralistă*: membrii unui grup resping la nivel latent normele de grup, dar consideră că toți ceilalți le acceptă. Aparența devine realitate: există o aderență de fațadă la normele publice, însă fără o aderare în plan intim.

normele de comercializare europene, interzicerea transhumanței sau a fumatului în locurile publice etc. Aceste evenimente au fost menționate mai degrabă ca *fapte diverse*. Altminteri, opiniile sunt convergente, în sensul că nu se poate încă vorbi de o realitate europeană.

Pentru cei care nu ocupă o poziție în ierarhie, principalul avantaj al aderării se referă la faptul că instituțiile românești vor trebui „totuși” să se conformeze unor norme, fapt benefic pentru cetățean, care, în felul acesta, nu ar mai avea sentimentul că se află la bunul plac al unor funcționari („parcă nu mai e voie să fentezi regulile ca până acum”); mai mult, în opinia respondenților, românii pot apela acum la instituțiile juridice comunitare, atunci când consideră că justiția autohtonă nu funcționează. În fine, tot la capitolul „avantaje”, integrarea ar fi consolidat un proces considerat pozitiv, referitor la o așa-numită „decuplare” între politic și opinia publică, aceasta din urmă tot mai puțin preocupată de acțiunile clasei politice.

În schimb, pentru decidenți, principalul avantaj adus de integrare îl reprezintă accesul la fondurile structurale.

În mod simptomatic, atât liderii cât și experții au tendința de a problematiza aderarea, mai mult din perspectiva mentalității românilor și a unor opinii colective. Ei sunt conștienți de problemele pe care le ridică integrarea *de facto* în structurile europene, dar aceste probleme par să țină mai mult de „societate”, iar nu de specificul instituțiilor.

„Prima temere, pe care am avut-o și pe care o am și acum, este să nu se confunde aderarea cu integrarea... Deci, aderarea a fost sigură, 1 ianuarie 2007, aderarea este bătută în cuie, integrarea este altceva... Chiar am avut discuții cu colegii, care au considerat că nici nu mai este nevoie să ne mai numim direcție de integrare, ci direcție de afaceri europene, dând senzația că nu mai avem prin ce să ne mai integrăm...” (lider organizațional).

Procesul aderării nu este problematizat din perspectiva câmpului profesional și/sau instituțional. De regulă, liderii asociază integrarea cu *conformitatea* la un cadru legislativ și instituțional. Un exemplu: pe parcursul transpunerii legislației naționale în legislația comunitară, au apărut critici, generate de introducerea unor termeni europeni, care – în opinia unora – nu ar fi făcut decât să consolideze birocracia. Este cazul termenului „rezonabil”, folosit în unele articole normative. Introducerea termenului „rezonabil” ar aduce mai mult „realism” în respectarea termenelor, ca atare, criticile nu sunt justificate. În schimb, oponentii consideră că, introducând acest termen, cetățeanul ar pierde orice posibilitate de a controla „autoritățile”, altfel spus, s-ar crea un bun paravan pentru justificarea amânărilor.

„Această problemă a apărut, de exemplu, la rezolvarea cerințelor consumatorilor într-un termen *rezonabil*... de către operatorul economic. Când am vorbit de acest termen, parcă au luat foc toți, asociațiile de consumatori au sărit, că ce e aia, să spunem clar în cât timp, operatorii economici, cum domne’, ce e aia *rezonabil*,

pentru unii *rezonabil* însemna trei zile, pentru alții o lună... Și, de la stânga până la dreapta, am rămas neștiind cum să împac și capra și varza, gândindu-mă totuși că trimitem niște oameni cu care noi acționăm și nu putem să acceptăm orice... Acum vedem ce înseamnă o opinie pe care trebuie să o acceptăm... facem parte din Europa, de ce mai intrăm?” (decident).

Liderii folosesc, așadar, argumentul european pentru a justifica aspirația spre un tip de modernizare și pentru a respinge criticile din interiorul organizației (*cum să ne integrăm în structurile europene dacă respingem noul?*). Ce se întâmplă însă când criticile respective sunt legitime?

Percepția aderării mai mult din perspectiva convergenței cu sistemele și practicile europene explică parțial și modul în care instituțiile își construiesc o identitate europeană în spațiul public: prin comunicate, conferințe de presă și realizarea paginii electronice a instituției. *Imaginea procedurală* în spațiul public primează. Evenimentele mediatice declanșate de instituții sunt mai puțin frecvente. De altfel, practicile de mediatizare a acestor instituții în presa scrisă confirmă acest fenomen (ar trebuie amintit, în acest sens, că, dintre cele trei instituții luate în considerare, numai Garda de Mediu și Autoritatea Națională pentru Protecția Consumatorului fac obiectul unei mediatizări relativ intense; probațiunea nu constituie încă o temă de agendă mediatică și în general domeniul probațiunii este puțin cunoscut în rândul opiniei publice)¹². Se conturează tendința de a mediatiza sfera administrației publice prin prisma unor lideri – „personaje” (disfuncționalități și anomalii „fără sistem”). Protecția consumatorului se profilează ca o temă emergentă, privind obiceiurile de cumpărare ale românilor și calitatea unor produse de pe piață – în contextul aderării la UR și al adoptării unor noi reglementări. Tema protecției consumatorului este discutată mai mult din perspectiva ethosului cotidian, într-un registru mai degrabă *civic-didactic*. *Instituțiile* corespunzătoare nu beneficiază, așadar, de o acoperire mediatică intensă.

Această situație diferă în cazul temelor privind protecția mediului. Tendința este de a problematiza din perspectiva politicilor, a instituțiilor naționale, a personajelor publice, a colectivității și, nu în ultimul rând, considerând reglementările comunitare. Într-o perioadă scurtă, câteva luni de la aderare, protecția mediului devine *agendă mediatică permanentă*. Pe de altă parte, protecția consumatorului este abordată de presă mai mult sub forma unor „cazuri”, „dosare-dezvăluiri” și „alerte” punctuale, e adevărat, uneori parte a unor campanii de presă destinate cetățeanului. Mass-media nu a inițiat însă o dezbatere publică incluzând actori instituționali, lideri politici, ONG-uri etc. În consecință, acest tip de mediatizare a generat un efect discursiv specific: se *alertează* și se *dezvăluie* fără destinatarii decizionali.

¹² Monitorizarea presei s-a desfășurat în perioada martie–septembrie 2007 și ianuarie–septembrie 2008. Corpusul a inclus patru cotidiane naționale: „Cotidianul”, „Jurnalul național”, „Evenimentul zilei” și „Adevărul”.

3.2 PRESIUNEA EUROPEANĂ ÎN INSTITUȚII: ACȚIUNEA „ÎNTRE” SISTEME

Implicațiile aderării efective la UE sunt resimțite în instituții indirect. Majoritatea experților care nu fac parte din ierarhie consideră că, până în prezent, nu există elemente care să marcheze intrarea „concretă” într-un context european; pentru mulți dintre ei, „lucrurile merg la fel ca înainte” și nu pot fi menționate evoluții semnificative la nivelul instituțiilor în care lucrează.

O altă tendință relativ frecventă constă în multiplicarea activităților curente din instituții. Unii experți au subliniat faptul că, după 1 ianuarie 2007, rutina profesională a devenit din ce în ce mai încărcată, ei fiind nevoiți să opereze cu două sisteme paralele – cel românesc și cel comunitar – ceea ce duce la o birocratizare excesivă.

„În instituțiile românești coexistă două tipuri de *hârtii*: pe de-o parte, formulare și alte documente tipizate conforme cu legislația românească și, pe de altă parte, formularistică europeană”.

Pe de altă parte, potrivit celor intervievați, în rutina instituției se manifestă acum o preocupare mai atentă pentru integrarea în rețele de parteneriat european. Totodată, poate fi sesizată o evidentă schimbare în ceea ce privește percepția partenerilor români de către omologii lor europeni. Astfel, unii repondenți au subliniat că, imediat după 1 ianuarie 2007, au putut verifica în practică noul statut, relația instituțională cu partenerii europeni devenind mai puțin birocratică și derulându-se „de la egal la egal”. S-a instituit, de asemenea, o presiune – pozitivă – a derulării de proiecte pentru accederea la fonduri europene, lucru stimulat în ceea ce privește motivația salarială, dar implicând, în același timp, o birocratie considerată mult mai greoaie decât cea de până acum, și așa constrângătoare.

În fine, în unele instituții, repondenții se confruntă cu cerințe noi, dar pe un fond de confuzie și incertitudine, dat fiind că nu există proceduri instituite. Angajații trebuie „să descopere” *în situație* ceea ce ar trebui făcut.

La întrebarea: ce anume va îngreuna adaptarea la reglementările europene în organizații și instituții? repondenții s-au referit la o serie de cauze, dintre care am reținut, în ordinea frecvenței: inerția unora dintre angajați, „care nu mai știu de ce sunt acolo”, în condițiile în care „lucrurile se vor schimba mult, vor trebui să învețe, iar unii nu vor să învețe”; incompetența – activități care cer un contact direct cu partenerii europeni sunt derulate de persoane care nu au pregătirea necesară (nu cunosc limbi străine, nu au studii de profil) și nu sunt familiarizați cu un model de relaționare european. Ca tendință, repondenții au remarcat lipsa personalului profesionist, capabil să aplice reglementările europene („avem legislația UE adoptată, dar nu se poate aplica”; „există niște norme ca parte a UE, nu le mai putem suci, sunt însușite, dar ele trebuie și aplicate, depinde de noi”); lipsa resurselor financiare și a infrastructurii pentru implementarea noilor reglementări și, în general, pentru acțiunea instituțională în context comunitar

(„s-au preluat normele, dar acum se constată că nu sunt bani pentru aplicarea lor conform standardelor europene”).

Pentru decidenți, „adaptarea” este îngreunată de faptul că dese schimbări din instituții împiedică inițierea unor strategii coerente pe termen lung.

„Ceea ce ne doare pe noi, bugetarii, este instabilitatea în mediul public, cu o reflectare directă asupra instituțiilor bugetare. Noi suntem un mecanism, în clipa în care acest mecanism este bulversat de schimbări la nivelul conducerii, asta dăunează bunei conduceri... Și, pentru că fiecare șef înseamnă o altă mentalitate, un alt mod de a gândi, este nevoie de timp pentru ca tu să-l cunoști pe el, ca el să te cunoască pe tine, ca profesionist, nu ca persoană, deși și ca persoană, pentru că vorbim de persoane, indiferent cum ar fi o instituție, o instituție înseamnă oameni...” (lider)

Elaborarea pripită a unor articole normative, sub presiunea respectării calendarului integrării, nu a contribuit, în opinia decidenților, la funcționarea instituțiilor într-un tipar european. De asemenea, transpunerea legislației nu a fost dezbătută decât la vârful ierarhiilor, fapt resimțit mai ales de către liderii care se consideră mai apropiați de așa-numita „zonă concretă” a domeniului lor de activitate.

„A fost și un mic dezavantaj că a trebuit să acumulăm mult în timp scurt și poate nu întotdeauna cu legile cele mai bune ... din viteza asta și din obligația de a acumula, de a asimila, poate ar fi trebuit mai mult dezbătute aceste legi... legile noastre poate nu au avut foarte mare impact, dar au fost multe alte legi, în alte domenii, în care, dacă s-ar fi ascultat și punctul de vedere al operatorului economic, poate ar fi ieșit mai bine...” (lider organizațional)

„Au fost foarte multe și toate instituțiile au trebuit să asimileze într-un timp foarte scurt, să asimileze niște legi... ca un găscan din acela pe care îl îndopi într-un timp foarte scurt... Că nu s-au făcut în timp mai îndelungat și mai așteptat... asta ține de politica europeană... Că, de fapt, problemele, unele sunt de competența noastră, altele ne depășesc competențele...” (lider organizațional)

În fine, decidenții se declară nemulțumiți de dese schimbări în ceea ce privește statutul funcționarului public, precum și de criteriile aleatorii de evaluare; în opinia lor, instabilitatea instituțională ar duce la o lipsă de motivație din partea funcționarilor publici.

„Tot timpul se schimbă legile funcționarului public.... Când îți trebuie nu știu câți ani vechime ca să ocupi o poziție, când nu-ți mai trebuie; când îți trebuie o poziție ca să ocupi o funcție de conducere, când nu-ți mai trebuie... Deci apar disparități, constăți că, de exemplu, unul a prins o lege favorabilă, care-i permite să ajungă la un nivel superior în termen foarte scurt, la fel ca altul care a muncit douăzeci și ceva de ani ca să ajungă la poziția aia...” (lider)

„Acum funcționarii publici au ajuns să nu mai fie, unii dintre ei, foarte preocupați de ceea ce au de făcut, ci foarte preocupați de ceea ce se întâmplă cu soarta lor...”

Se unesc listele, se refac listele, se desfac agenții, se refac agenții, tot timpul e într-o permanentă mișcare... Și plus de asta, fiecare conducător care vine vrea să facă o cotitură... te întorci, tot făcând la cotituri...”

În funcție de poziția statutară, actorii instituționali identifică diferit acțiunea „între sisteme”: pentru unii, problema este dată de coexistența a două tipuri de birocrații în cadrul aceleiași instituții; pentru alții, dificultățile sunt generate de instabilitatea pozițiilor decizionale în instituțiile partenere și ierarhice.

3.3 UN CONCEPT INSTITUȚIONAL EUROPEAN: SERVICIUL DE PROBAȚIUNE. STUDIU DE CAZ

Serviciul de Probațiune a fost dezvoltat mai întâi sub forma unui proiect pilot de expertiză, dezvoltat de Penitenciarul de Maximă Siguranță din Arad în 1996, proiect extins ulterior în alte 9 orașe din țară. Din anul 2000, se organizează, la nivelul Ministerului Justiției, Direcția de Probațiune, care va avea în subordine 41 de servicii de probațiune la nivel național. Direcția a fost integrată în cadrul Ministerului Justiției, pe baza unor principii cerute de Uniunea Europeană în vederea aderării (a fost „un trebuie” al „aderării”).

Instituția are ca scop reintegrarea infractorilor, în sensul că aceștia primesc o alternativă la detenție, putând lucra în libertate. În opinia celor care lucrează în acest departament, organizația trece la ora actuală prin următoarea contradicție: serviciul de probațiune a pornit inițial de la principii și scopuri clare, dar, în timp, aceste scopuri au fost redefinite prin luarea unor decizii care îngreunează activitatea. Altfel spus, o instituție concepută inițial în tipare europene s-a transformat într-o structură care răspunde din ce în ce mai greu profilului său: iar aceasta nu din motive de incompetență sau apatie profesională, ci pentru că se amestecă incoerent valori europene cu practici și rutine autohtone.

3.4. LEGITIMITATEA INSTITUȚIEI: DE UNDE S-A ÎNCEPUT

Departamentul de probațiune și-a construit legitimitatea instituțională prin adoptarea unor principii europene. Potrivit experților din această instituție, nu a fost vorba de o adoptare formală a unei cerințe europene, ci de o instituție care se deosebea de celelalte printr-o structură flexibilă („Nu era atât de birocratică pe cât e munca în minister, pentru că era ceva nou, se lucrează cu alte principii”), prin media de vârstă foarte tânără a angajaților și prin practici mai puțin birocratice („Ne-am format liberi, în ideea că nu-ți face nimeni nimic”, „n-avem mentalitatea ăloră din minister”)¹³. Departamentul a dobândit în timp credibilitate în relația cu partenerii („Ne-am străduit să câpătăm încrederea partenerilor”), mai ales în

¹³ Pe parcursul convorbirilor am constatat că relațiile statutare la nivel de departament nu sunt atât de pregnante, fapt pentru care am considerat că *focus-group*-urile pot să includă experți ocupând poziții diferite în ierarhie.

condițiile în care resursele nu erau suficiente („Nu-mi vine să cred ce puteți voi să faceți în astfel de condiții”, ar fi declarat un expert străin aflat în vizită la departament). În general, contactul cu experții europeni este perceput ca fiind extrem de important pentru evoluția profesională a echipei departamentului („au venit experți, care ne-au dat posibilitatea să exersăm niște abilități”). Așadar, pentru această categorie profesională, principiile și reglementările europene semnifică în primul rând ideea de „nou”, prin comparație cu structurile instituționale rigide. Pe parcursul convorbirilor, conținutul propriu-zis comunitar al reglementărilor și, în general, al domeniului de activitate nu a fost evidențiat decât tangențial. În schimb, desfășurarea activității într-o structură „nou înființată” a fost percepută ca o „structură de oportunitate”, capabilă să funcționeze după o altă logică instituțională, mai „modernă” și mai „flexibilă” decât cea consacrată în sfera autohtonă. Implicit, o structură „nouă” constituia și un mecanism de integrare efectivă în spațiul european.

3.5. DE LA O INSTITUȚIE „NOUĂ” LA UNA „ÎN SITUAȚIE”

La 1 aprilie 2007 intervine prima mare schimbare structurală în cadrul Serviciului de Probațiune, prin modificările aduse articolului 482 din Codul de procedură penală. Articolul 482 stabilea, prin prevederile sale, obligativitatea solicitării de către organele de urmărire penală (poliție și parchete) sau instanțele de judecată a referatelor de evaluare în cauzele cu minori infractori. Consilierul de probațiune primește astfel atribuții suplimentare, care nu fac parte din pregătirea sa profesională (audierea martorilor, consiliere psihologică pentru victime, participarea la o serie de comisii etc.): „Legea 482 ne-a distrus total. O mare capcană”¹⁴. De exemplu, consilierul de probațiune trebuie acum să lucreze și cu victima și cu infractorul, deși e vorba de competențe diferite („Înainte aveam ca atribuții doar evaluarea și supravegherea. Acum ne revine și ancheta, și consilierea, supravegherea, diferite tipuri de referate plus alte sarcini”).

Noile atribuții au fost introduse fără consultarea celor care lucrează în Serviciul de Probațiune, fiind preluați „termeni cu care noi nu operăm în probațiune”. În consecință, consilierul este excedat de numărul mare de atribuții, ceea ce lasă loc formalismului în rutina profesională: „Competențele sunt amestecate. Pentru a bifa. Nu ne interesează cum e, când vine expertul trebuie să vadă că noi avem cadrul normativ și că «am făcut, avem lege». Pleacă expertul și noi ne chinuim să aplicăm legea. Expertul bifează și el” (expert). În aceste condiții, termenele se respectă din ce în ce mai greu („s-au dat toate termenele înapoi, căderea într-un formalism pur, nu putem respecta termenele”). La toate acestea ar trebui adăugat faptul că logistica și personalul auxiliar sunt insuficiente pentru îndeplinirea tuturor atribuțiilor pe care le are un consilier. De exemplu, nu există spații necesare și nici numărul necesar de experți, din moment ce douăzeci de

¹⁴ Pentru o analiză detaliată a consecințelor generate v. Ecaterina Balica (*ibid.*).

oameni lucrează pentru două mii și ceva de beneficiari („sunt zile când, în aceeași cameră, sunt intervievați și victima și infractorul, între timp a venit un coleg cu o problemă, mai vine și un polițist, mai vine unul care aduce pe cineva cu cătușele la mâini și spune *luați-l etc.*”).

În noul context instituțional, experții consideră că obiectul probațiunii este pe cale să se piardă („mă deranjează această afundare în activități care n-au legătură directă cu probațiunea”). Munca lor este astfel redusă doar la preocuparea pentru respectarea cadrului legislativ și a diverselor proceduri. S-a ajuns, în acest mod, la un exces de proceduri.

În acest context, experții conferă o altă semnificație modelului european: acesta este asociat mai mult cu o *logică instituțională*, care ia în considerare specificul fiecărui domeniu de activitate („În Marea Britanie – unul din modelele fondatoare ale probațiunii – există o libertate instituțională, acolo chiar simți că nu se mimează ... Nu se întâmplă, ca în România, bulversări peste noapte, știu tot timpul unde vor să ajungă”). Din nou, se poate remarca faptul că nu se au în vedere implicațiile reglementărilor comunitare propriu-zise. E adevărat, exemplele lor se referă la instituții și evenimente din sfera țărilor comunitare, dar relevanța acestor exemple este discutată mai mult ca un mod de organizare a activității în domeniu („nu există limite, fiecare se pricepe la toate; pe un expert străin l-ar deranja că un om are o specializare în 7 000 de lucruri...”). De fapt, se compară două logici instituționale: una bazată pe formalismul procedurii și al relațiilor ierarhice, pe schimbări instituționale și procedurale frecvente, obiective punctuale, care nu reflectă o strategie a instituției și, în general, pe eludarea particularităților pe care le implică un domeniu de activitate (de unde și instituirea unor reglementări, care denaturează esența domeniului); cealaltă logică instituțională (invocată ca argument de autoritate) presupune strategii instituționale pe termen lung, o specializare clară a competențelor și, mai ales, evaluarea modului în care sunt îndeplinite diversele activități, spre a se evita efectul de „bifare”.

Discursul experților intervievați este relevant pentru așa-numitul fenomen al *dezinstituționalizării*, un moment considerat, de fapt, inerent într-un proces de redefinire instituțională: „Dezinstituționalizarea temporară se manifestă atunci când normele instituite nu trec testul practicii” (Boin, Christensen, 2008, p. 281).

4. ELEMENTE DE INTERPRETARE. DE LA EUROPENIZARE LA INTEGRARE?

Evoluția instituțională a Serviciului de Probațiune evidențiază cazul unei instituții care a început prin a fi o structură conformă cu obiectul de activitate al unui domeniu (probațiunea) și al unor reglementări europene, dar care, treptat, în contextul unor decizii legislative, riscă să se transforme într-o structură excesiv de birocratică. Potrivit ipotezei pe care am amintit-o mai devreme, odată cu aderarea României la UE și cu integrarea *de facto* în structurile europene, se creează

premisele pentru dezvoltarea unor practici de interpretare și utilizare a noilor reglementări de către actorii instituționali. Plasați în contextul concret al cadrului comunitar, actorii instituționali pot astfel depăși logica „adoptării”, pentru a iniția strategii de utilizare a oportunităților europene. În cazul pe care l-am prezentat, asistăm la un proces contrar, adică de la „europenizare” (o instituție care încă de la început a încercat să se dezvolte ca structură europeană) se trece la „integrare” (instituția se birocratizează, ca atare, se limitează să respecte procedurile în vigoare, fără a mai avea oportunitățile necesare pentru a iniția strategii de dezvoltare instituțională).

Aceste evoluții relevă totodată faptul că adoptarea normelor europene nu a generat întotdeauna practici de reconstrucție instituțională și, implicit, rutine noi. Din perspectiva unei teorii a administrației publice, am spune că lipsesc *etapele exploratorii*, în care instituțiile dezvoltă practici noi, pe care le transformă ulterior în norme instituționale. Cu alte cuvinte, preluarea unor reglementări nu este același lucru cu *instituționalizarea* lor.

Aceeași tendință (chiar dacă s-a configurat pornind de la o altă istorie instituțională) am constatat-o și în cazul celorlalte două instituții, în care am efectuat cercetarea (Autoritatea Națională pentru Protecția Consumatorului și Garda Națională de Mediu). Decidenții din instituțiile amintite consideră că obiectivul lor de bază constă în „respectarea termenelor și a condițiilor asumate” prin semnarea documentelor europene; ei subliniază faptul că respectarea cadrului comunitar este reușita esențială a activității instituțiilor respective.

Instituțiile se raportează la reglementările europene în termeni de „integrare”/conformitate. Lipsește „imaginația instituțională”, în ceea ce privește utilizarea cadrului comunitar – noile reglementări și principii nu sunt problematizate (excepție fac instituțiile, care, prin natura profilului lor, colaborează în mod curent cu parteneri europeni și care beneficiază de un grad de autonomie instituțională – de exemplu, Institutul Cultural Român). Se confirmă astfel principiul potrivit căruia instituțiile publice acționează pe baza unei legitimități formale „de la sine înțeleasă”. Ele sunt evaluate „*nu atât pentru ceea ce întreprind, ci pentru ceea ce sunt*” (Boin, Christensen, *ibid.*, 274). Atunci când liderii instituționali definesc reușita europeană a instituțiilor lor în primul rând în termeni de *respectare* a tuturor angajamentelor europene (și mai puțin în termeni de *resurse instituționale*), ei reproduc de fapt percepția potrivit căreia instituțiile sunt necesare prin însăși funcția care le-a fost conferită.

Relevant pentru cele de mai sus este faptul că liderii evaluează integrarea europeană și, în general, contextul postaderare, prin prisma „mentalităților” și a unor evaluări identitare (se infirmă astfel una din ipotezele avute în vedere, potrivit căreia actorii decizionali sunt înclinați să adopte un discurs mai degrabă „tehnic”, în spiritul limbajului european). Discutând despre europenizare, ei se referă indirect la instituția lor: astfel, în centrul atenției se află de fapt *câmpul instituțional* din care face parte instituția respectivă. De exemplu, ei percep acut evoluția mediului

lor instituțional „intern” și, în general, instabilitatea sistemelor. Actorii instituționali deplâng ceea ce ei numesc o devalorizare a statutului lor (în stadiul actual al cercetării, ar fi prematură concluzia potrivit căreia acest tip de poziționare exprimă un „ethos al stabilității” specific funcționarului). Ethosul instituțional și/sau decizional valorizează ideea de ierarhie și de procedură, fiind mai puțin axat pe identificarea de oportunități, parteneriate, rețele instituționale etc. De altfel, uneori chiar liderii intervievați își exprimă uneori rezervele privind capacitatea instituțiilor de a utiliza fondurile structurale sau în ceea ce privește relația lor cu instituțiile subalterne mult prea dependente de decizia „centrului”. Ei atrag atenția că instituțiile se confruntă cu reconfigurări frecvente (în primul rând, atribuțiile se redefinesc), iar acest fenomen nu facilitează internalizarea reglementărilor europene ca *resurse instituționale*.

A rezultat o tendință contradictorie: pe de-o parte, liderii instituționali critică „modelul acțiunii de la centru”, conform principiului „orice se rezolvă la centru”, fapt pentru care instituțiile lor sunt percepute de instituțiile partenere ca reprezentând „centrul decizional”; în consecință, inițiativa locală și ideea de parteneriat (valori europene) nu se pot dezvolta. Pe de altă parte, liderii și experții din instituții reclamă absența unei „direcții”. Se conturează astfel tensiunea dintre modelul instituțional consacrat, cu care liderii se identifică, și nevoia – intuitivă – a unor practici instituționale noi.

Așadar, perspectiva *adaptării* la context și a *uzajului* socio-instituțional (europenizarea) este mai puțin evidentă. În sfera instituțiilor publice – cele care au făcut aderarea – nu au fost generate schimbări notabile relativ la construcția instituțională (noi practici, o altă „politică” instituțională etc.). Schimbarea de statut – prin aderarea la UE – nu a fost urmată de inițierea unor strategii de utilizare a reglementărilor europene. Predomină în continuare discursuri „de conformitate”, principala realizare pe care o evocă liderii fiind transpunerea normelor europene în legislația națională și, eventual, înființarea unor noi instituții.

BIBLIOGRAFIE

1. BALICA, ECATERINA, *Instituționalizarea probațiunii în România: practici și strategii situaționale în contextul (post)aderării la Uniunea Europeană*, „Revista Română de Sociologie”, 2009, no. 3–4.
2. BECIU, CAMELIA, „Europa” ca format mediativ. *Construcția problemelor publice în discursul presei din România*, în Beciu, C.; Perpelea, N. (coord.), *Europa și spațiul public. Practici comunicaționale, reprezentări, climat emoțional*, Editura Academiei, București, 2007.
3. BECIU, CAMELIA, *Construcția mediatică a problemelor publice. Schimbarea socială și adaptarea la noile contexte europene*, în „Revista Română de Sociologie”, 2006, nr. 3–4, București.
4. BECIU, CAMELIA, *Forme mediatice de dezbatere a normelor europene. Redefinirea „misiunii” jurnalistului – elemente analitice*, în „Revista română de sociologie”, 2007, nr. 3–4, București.
5. BOIN, ARJEN; CHRISTENSEN, TOM, *The Development of Public Institutions: Reconsidering the Role of Leadership in Administration & Society*, volume 40, n°. 3, Sage Publications, UK, 2008.

6. CHRISTIANSEN, THOMAS, JORGENSEN KNUD ERIK, WIENER ANTJE, *The Social Construction of Europe*, Sage, U.K, 2001.
7. DACHEUX, E. (sous la dir. de), *L'Europe qui se construit. Réflexions sur l'espace public européen*, L'Université de Saint-Étienne, 2003.
8. FAVELL, ADRIAN, *L'eupéanisation ou l'émergence d'un nouveau «champ politique» : le cas de la politique d'immigration*, „Cultures & Conflits”, 2000, p. 38–39, [En ligne], mis en ligne le 20 mars 2006. URL: <http://www.conflits.org/index274.html>.
9. FEATHERSTONE, KEVIN, *In the Name of Europe. Introduction*, in FEATHERSTONE KEVIN, RADAELLI, CLAUDIO M., *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, 2003.
10. GRABBE, HEATHER, *Europeanisation Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process*, in Featherstone, Claudio M. Radaelli, *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, 2003.
11. GRAZIANO, PAOLO and VINK, MAARTEN (eds), *Europeanization, New Research Agendas*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2006.
12. HEDETTOFT, ULF (ed.), *Political Symbols, Symbolic Politics – European Identities in Transformation*, Ashgate, 1998.
13. JACQUOT, SOPHIE; WOLL, C., (dir.) *Les usages de l'Europe: acteurs et transformations européennes*, Paris, L'Harmattan, 2004.
14. KNILL and LEHMKUHL, *How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization*, 1999; European Integration online Papers (EIoP) vol. 3 (1999) no. 7.
15. PERPELEA, NICOLAE, *Imagini ale sociologiei contemporane. Idei, concepte, metodologie*, Ars Docendi, Universitatea din București, 2007.
16. SALGADO, SANCHEZ, R. and WOLL, C., *L'eupéanisation et les acteurs non-Étatiques*, Paper delivered to the conference on *Europeanisation of Public Policies and European Integration*, IEPParis, 13 February 2004.
http://www.sciencespo.fr/recherche/forum_europeen/prepublications/Papier_2_Woll_Salgado.pdf
17. RISSE, T., CAPORASO, J., and GREEN COWLES, M., *Introduction*, in M. Green.
18. COWLES, J. CAPORASO and T. RISSE (eds), *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change* (Ithaca, NY, Cornell U.P.), 2001.
19. STATHAM, PAUL, *Journalists as Commentatorson European Politics, Educators, Partisans or Ideologues?*, „European Journal of Communication” 2007.

INCERTITUDINI ALE EUROPENIZĂRII – ALERTE ÎN IMAGINARUL MORAL-EMOȚIONAL AL *LUMII LUCRĂTORILOR DE BIROU*

NICOLAE PERPELEA*

ABSTRACT

UNCERTAINTIES OF EUROPEANIZATION – ALERTS IN THE MORAL-EMOTIONAL IMAGERY OF *THE WORLD OF OFFICE WORKERS*

The analysis starts from the presumption that the emotional climate generated by the uncertainties of the adaptation to the European rules is used strategically by a part of the bureaucratic apparatus. The study relies on the empirical results of a longitudinal investigation of the “world of office workers” (M. Crozier). Through an interdisciplinary approach based on the applied methodology specific to analytical philosophy, the study proposes a sociological investigation of the normative-expressive grammar of daily moral deliberations in the new public space.

Keywords: the sociology of emotions, Europeanization, rules, institutional practice, organizational culture, ethnic visibility.

I. ARGUMENTE ȘI ÎNTREBĂRI PENTRU STUDIUL SOCIOLOGIC AL EMOȚIILOR MORAL-POLITICE

Textul analizează câteva mecanisme de construcție socială a *imaginarului* aferent problematicii integrării europene a României și face parte dintr-un program mai larg de studiere a emoțiilor colective printr-o metodologie sociologică¹.

Așa cum am susținut în *Corpul comunicării provocat* – lucrare poate prea filosofică pentru un anume soi de sociologi –, în *imaginarul publicului european* contemporan ideea de *spațiu public* apare sub forma unor *figuri simbolice* și

* Address correspondence to Nicolae Perpelea: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: perpelea@gmail.com. Autorul este profesor asociat la Universitatea București și cercetător la Institutul de Sociologie al Academiei Române (Laboratorul *Sociologia comunicării și a spațiului public*).

¹ O discuție mai detaliată despre problemele epistemologice și metodologice ale sociologiei emoțiilor se găsește în N. Perpelea, *Corpul comunicării provocat. Modele sociologice ale pragmaticii expresiviste*, București, Editura Expert, 2002.

dispozitive scenice. Iar „scena publică” apare ca o „experiențiere” sau „realizare” a unui *corp emoțional* sui-generis.

Pentru analiza acestui fenomen, principala premisă analitică se referă la construcția socială a „ochiului public”: cum se instituie în jurul acestuia un *câmp optic* (ce știe și ce poate să vadă) și, mai ales, cum este motivat să *ațintească* teme publice. Am aplicat inițial această premisă la analiza spațiului public mediatic din perspectiva *sociologiei emoțiilor* iar recent în cadrul unei cercetări referitoare la europenizarea practicilor instituționale²; o reiau acum – în vederea testării instrumentelor – într-un proiect privind construcția mediatică a *publicului diasporic* (iau astfel în considerare *principiul cumulativității* în dezvoltarea metodologică a unei teme și a unui domeniu de cercetare)³. Firul epistemologic care leagă aceste cercetări vizează două concepte: „*emoție morală*” – o *formă specială* a „*judecărilor de valoare*” și „*europenizarea, ca sferă universală comună a experiențelor*”.

Pe baza acestor concepte, studiul de față prezintă unele concluzii apărute în cadrul unei cercetări experimentale privind *imaginea publică a practicilor de europenizare și adaptare instituțională la normele europene*⁴.

Întrucât studiul nu-și propune o analiză explicită a emoțiilor, ni se pare sugestivă o observație a lui Ben-Ze'ev: emoțiile survin doar atunci când ne îngrijorăm cu privire la ceva (*Emotions arise only when we care*)⁵. Într-o perspectivă constructivistă, emoțiile funcționează *pentru* noi, și nu doar *în* noi. Se evită astfel o imagine pasivă asupra emoțiilor, în care se estompează impactul social direct, pe care îl putem avea prin ele. Am putea astfel să construim câteva modele ale funcționării emoțiilor colective în „cadre de relații umane”, în care apar tensiuni organizaționale, legate de adaptarea la noile norme implicate de procesele europenizării.

Din punct de vedere analitic, aceasta presupune desfășurarea analizei prin mai multe modele strategice:

- un model de *cunoaștere* (bazat pe un ansamblu de *credințe factuale* și proceduri rutinizate de *evaluare efectivă*);
- un model de *îngrijorare* față de diverse tipuri de evenimente și situații;
- un model care reglează *expresia publică a sentimentelor* și (adesea, dar nu necesar) a *comportamentelor*.

² Cercetarea s-a desfășurat în perioada 2007–2008, în cadrul proiectului „*Construcția publică a europenizării. Practici instituționale și adaptarea normelor europene*” (Grant CNCIS nr. 303/2006–2008). Pentru o perspectivă generală asupra acestei teme, v. articolul *Percepția europenizării în instituțiile publice: imaginarul „adaptării” la un nou sistem* și volumul C. Beciu, N. Perpelea (coord.), *Europa și spațiul public. Discursuri, reprezentări, climat emoțional*, București, Editura Academiei Române, 2007.

³ Grant PN II IDEI, Proiect de cercetare exploratorie „Fenomenul migrației forței de muncă și formarea publicului diasporic: impactul asupra spațiului public și a practicilor instituționale” (coord. Camelia Beciu, SNSPA, 2009–2011).

⁴ *Ibidem*, nota 4.

⁵ Aaron Ben-Ze'ev, *The Subtlety of Emotions*, Cambridge, Mass., MIT Press, 2000, p. 16.

Această modelare sociologică ne permite un *studiu de continuum*, raportat la un fenomen, pe care îl regăsim în literatura sociologiei emoțiilor moral-politice, sub denumirea de „lansatorii de alertă” (*whistle blowers*)⁶: de la modul în care persoanele obișnuite se pliază și consimt în mod tacit la practicile diferitelor straturi și rețele ale puterii publice și private, la mecanismele moral-emoționale care împing cetățenii (spectatori anonimi, militanți de bază, lideri) să iasă în arena publică și să riște („a-și lua lumea în cap”) o expresie de delimitare, indignare sau dezgust. Aceste cercetări au încercat să explice de ce unele tipuri de personalitate sunt mai atrase de plăcerea de a se distinge în inima arenei publice, pe când altele au doar „opinii originale”, se mulțumesc cu diferența față de „opinia comună” și/sau adoptă rolul de a sublinia *status*-ul „profetic” al celor dintâi.

Dar cum se repercutează oare această gramatică la nivelul diverselor lumi ale *lucrătorilor de birou*? Se creează cumva aici premisele unui teatru al reglărilor de conturi cu „față deontologică”? E. Zerubavel⁷ invocă metafora „elefantului în salon”, pentru a ne invita într-o „teorie a nespunerii”. Înțelepciunea tăcerii ar sta în vârful picioarelor, pentru că evită în mod activ să explice public că acolo este un elefant. Dar nu cumva o călăuzire instituțional-administrativă a unei asemenea „înțelepciuni” duce la ceea ce în literatura studiilor de sociologie organizațională și administrativă a fost numit *corporate culture of silence* [Kohn & co., 2004]?

Pe de altă parte, ne putem întreba dacă din această „neatenție socială” nu rezultă o suită de norme perverse, care duc la o „paralizie interioară” a conceptului de toleranță⁸.

Ideea analizei experimentale a acestui soi de teatru moral ne-a fost sugerată de ipoteza lui J. Elster asupra *forței civilizatoare a ipocriziei* – proces psiho-politic, în urma căruia se acordă poziții deliberative egale, dar artificiale, fiecărui participant. Este vorba despre un mecanism, în care lucrează principiul evitării ipocriziei generatoare de tensiuni dezagreabile: actorii scenei argumentative sunt supuși formal *unui imperativ de coerență și de probațiune* (Boltanski, Thevenot), pe care îl respectă din *rațiuni ipocrite*, dar, într-un final, chiar ajung să creadă în el în mod sincer. Și nu e ceva tocmai rău, socotește Elster, dacă, *pentru cel mai mare bine al colectivității*, un respect ipocrit al normelor de imparțialitate se transformă într-un respect sincer⁹. S-ar putea oare naște din această *consimțire fad-mutuală* a demnităților instituționale strategice un nou gen de suferință morală?

⁶ Pentru o aprofundare a conceptului, v. Thomas R. Rochon, *Culture Moves: Ideas, Activism, and Changing Values*, Princeton University Press, 1998; Jay R. Wallace, *Responsibility and the Moral Sentiments*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, 1996; Stephen M. Kohn, Michael D. Kohn and David K. Colapinto, *Whistleblower Law: A Guide to Legal Protections for Corporate Employees*, By. Westport, CT, Praeger, 2004.

⁷ Eviatar Zerubavel, *The Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life*, Oxford, Oxford University Press, 2006.

⁸ A. Pleșu, *Toleranța și intolerabilul. Criza unui concept*, Editura Liternet.ro, Copyright text, revista „Cuvântul”, 2005.

⁹ Jon Elster, *Argumenter et négociier dans deux Assemblées constituantes*, „Revue Française de Science Politique”, vol. 44/2004.

În „ghidul” lor pentru protecția celor care alertează din interior contra „șmecheriilor” instituționale, Kohn & co. (2004, p. 20) prezintă legiuitorului american un sistem de proceduri de investigare, efectuate de oficiile de supraveghere ale unei „administrații sănătoase” a companiilor, organizațiilor și instituțiilor. Analiza noastră nu merge atât de departe, vrea doar să semnaleze că și în companiile, instituțiile și organizațiile românești există o tensiune legată de această problemă¹⁰.

Cum se configurează, așadar, resursele moral-emoționale, din care se pot naște comportamente colective și individuale contra acestui cinism colectiv?

II. EUROPENIZAREA PRACTICILOR DIN CULTURILE ORGANIZAȚIONALE. CÂTEVA PREMISE PORNIND DE LA O CERCETARE EXPERIMENTALĂ

Cercetările consacrate europenizării practicilor din culturile organizaționale au generat mai ales *studii de caz* și *analize comparative* la nivelul unui număr restrâns de țări. Această tendință se explică prin faptul că europenizarea este un fenomen relativ recent, emergent în țări care au „istorii ale integrării” diferite. În același timp însă, teoreticienii practicilor „integrării europene” subliniază necesitatea unor studii care să permită și formularea unor generalizări¹¹.

Plecând de la această ultimă cerință, ne întrebăm dacă nu cumva această *knowledge accumulation* poate să-și justifice existența prin rezultate interesante, dacă reușim să producem un stoc de cunoștințe de „rang mediu de generalizare”, prin analiza relațiilor posibile în interiorul instituțiilor și organizațiilor, supuse unor presiuni normative legate de integrarea europeană.

Astfel, vom repune în noul context cercetările noastre precedente, legate de problematica riscului¹² și vom analiza unele aspecte ale culturii organizaționale, în care „integrarea în UE” apare ca „factor de risc” (utilizabil strategic de către persoanele dominante ale unei organizații), iar „publicul diasporic” se manifestă mai mult sau mai puțin explicit ca „martor” și „subiect interpelator” al deviațiilor de la o presupusă normă standard de funcționare a unei convenții, norme, organizații și/sau instituții.

Întrucât cercetarea a vizat în primul rând *poziționarea* actorilor în raport cu reglementările și practicile instituționale europene, în desfășurarea proiectului s-a urmat în principal tendința analizelor calitative (interviuri, *focus-group*, analiză de

¹⁰ Menționez în acest caz că nici în țările UE, care au o experiență mai mare în supravegherea efectelor perverse ale acestui soi de „cultură a tăcerii”, încă nu există un sistem juridic clar, care să protejeze acești „lansatori de alertă” contra șicanelor administrative și hărțuirii morale.

¹¹ Grant PN II IDEI, Proiect de cercetare exploratorie „Fenomenul migrației forței de muncă și formarea publicului diasporic: impactul asupra spațiului public și a practicilor instituționale” (coord., Camelia Beciu, SNSPA, 2009–2011).

¹² N. Perpelea, *Argumente și concepte pentru o analiză a «discursului asupra riscului»*, în *Fenomene și procese cu risc major la scară națională*, Fl. Gh. Filip, B. C. Simionescu, Editura Academiei Române, 2004.

discurs). Obiectivul acestora este să arate cum funcționează comunicarea în organizații, cum se difuzează inovațiile, cum se produce cunoaștere, de ce apar reacții iraționale și efecte de compoziție perverse etc.

Pentru relevanța cercetării, în mod experimental, am recurs și la o anchetă experimentală (chestionarul QEPAIE, 533 subiecți, București, februarie 2008), privind percepția europenizării de către actori din administrația publică, din organizații și din firme private, în a căror *cultură organizațională* s-au adoptat în mod explicit valori și norme declarate ca prototipice comportamentului organizațional european. Așa cum vom vedea, cercetarea a fost efectuată pe un eșantion special construit pentru analiza ipotezei inducerii, de către clicile și persoanele dominante din organizații, a unei strategice *atmosfere de incertitudine*.

Am operaționalizat acest concept în așa fel încât să ne permită o legare, în interiorul modelului, a unor concepte tipice sociologiei emoțiilor. Argumentarea sa teoretică o putem găsi în studii inițiate deja de aproape o jumătate de secol. În esență, temeiurile sale le putem vedea în următoarele lucrări:

Le phénomène bureaucratique – în care Michel Crozier¹³ utilizează metafora „incertitudine” pentru a da un înțeles cazurilor de tensiune care apar în organizații ca urmare a arbitrariului prin care „micii șefi” acaparează puterea, reglând instabilitatea eficienței, generată de variația fluxului de „comenzi externe” (în cazul nostru, «presiunea exigențelor europene»).

*The Art of the State*¹⁴ – în care Christopher Hood analizează mecanismele destructurante, care se dezvoltă în instituții și organizații, prin amplificarea moral-emoțională a efectelor perverse ale controlului.

*Cum gândesc instituțiile și Risk and Blame*¹⁵ – în care Mary Douglas introduce conceptul de „fond comun de incertitudine” – ca variabilă independentă – pentru a face observații asupra pertinentei sale asupra „persoanei”, contrapusă „grupului”.

Managementul emoțional și emoționalitatea limitată – un ansamblu de studii prin metodologia sociologiei emoțiilor¹⁶, în care experiența emoțională este considerată nu doar ca o slăbiciune (o *concepție androcentrică*, deoarece sugerează raționalizarea, prin norme care presează spre controlul emoțiilor), ci și într-o *manieră instrumentală*, ca mijloc de a atinge obiectivele organizaționale (*concepție poststructuralistă*, care presupune că managementul de tip feminin este un stil de direcție comunicativ și, astfel, favorizează schimbul de informație și „împărțirea” puterii).

¹³ Michel Crozier, *Le phénomène bureaucratique*, Le Seuil, 1963.

¹⁴ Christopher Hood, *The Art of the State: Culture, Rhetoric and Public Management*, Oxford, Clarendon, 1998.

¹⁵ Mary Douglas, *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*, London, Routledge, 1992; *Cum gândesc instituțiile*, Iași, Editura Polirom, 2002.

¹⁶ Luăm ca referință celebra lucrare a lui Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*, Berkeley, University of California Press, 1983 și articolul lui Dennis Mumby și Linda Putnam, *The Politics of Emotion. A Feminist Reading of Bounded Rationality*, „Academy of Management Review”, 2001, vol. 17 (3), p. 465–486.

III. VARIAȚII ÎNTR-UN EȘANTION *AD LIBITUM* – PRESUPOZIȚII METODOLOGICE

Pentru aplicarea chestionarului (QEPAIE) „Percepții și atitudini – Integrarea europeană”, am avut nevoie de un eșantion special. Explicăm în cele ce urmează care au fost principalele presupozii metodologice.

În construcția eșantionului s-a pornit de la observația mai generală a sociologiei constructiviste, potrivit căreia nu toate organizațiile din același câmp sunt supuse în același grad unei autorități jurisdicționale a structurilor active, menite să supravegheze schimbarea sau inovarea normativ-valorică. În acest sens, ni s-a părut interesantă o radiografiere a vocabularului european într-un câmp organizațional aflat la *interferența* dintre două tipuri de practici:

a. relegitimarea, prin adoptarea unor proceduri noi, pentru a face față *presiunilor de izomorfie cu organizații și instituții similare* din celelalte țări UE sau cu „normele și directivele europene”;

b. o legitimare (iar în cele din urmă o redefinire a identității), prin orientarea spre reușită – generată prin exercițiul unei *competențe cultural-cognitive, care identifică noi oportunități*, în cadrul mai larg al „remodelării concurențiale a economiei și culturii europene”.

Aceste presupozii metodologice determină o căutare expresă a unor indivizi – pentru realizarea eșantionului – activi într-un câmp organizațional (organizații publice și private, în care există rețele hibride între cele două sectoare, instituții de sănătate și învățământ, mici firme din zona publicitară și a comerțului), în care se manifestă procese de *învățare explicită* a practicilor de europenizare.

Pentru a întâlni o varietate și densitate a atributelor de *status*, rol, habitus, capital uman și capital social specifice acestui câmp, subiecții invitați să participe la experiment au fost preselecți dintre cei care: au absolvit un liceu, sunt tehnicieni, funcționari de birou cu studii postliceale, studenți la facultăți de stat la forma „învățământ la distanță” cu plată, funcționari cu studii superioare.

Procedura de alcătuire a eșantionului s-a bazat apoi și pe un criteriu al autoselecției. Astfel, cei 533 de subiecți fac parte dintre persoanele cărora li s-a explicat caracterul experimental și scopul studiului și care, într-un scurt interviu inițial, au declarat că:

1. au informații de tip privat (observații din excursii, conversații cotidiene, comentarii „specioase” din mass-media, internet, *blog-uri* etc.) privind interferența dintre valorile și normele (politice, juridice, morale, culturale) dintre diferitele țări membre UE;

2. sunt interesate de modul în care, în țările recent devenite membre UE (Polonia, Ungaria, Bulgaria), „integrarea europeană” afectează propriile domenii de activitate.

Aceste persoane fac parte dintre acelea despre care se poate presupune că alcătuiesc grupurile de referință, care fac o „politică activă” în așa-zisul „fenomen birocratic”, specific în noua *lume a lucrătorilor de birou*¹⁷.

¹⁷ Michel Crozier, *Le monde des employés de bureau*, Paris, Éditions du Seuil, 1965.

M. Crozier a elaborat acest concept-metaforă, referindu-se la cazuri de tensiune, care apar în organizații, ca urmare a arbitrariului, prin care micii șefi reglează instabilitatea eficienței, generată de variația fluxului de comenzi externe (clientelă etc.). Pentru a nu releva propria competență profesională și managerială, ei își exercitau puterea prin presiuni asupra lucrătorilor, iar nu asupra organizației. Sprijinindu-i pe aceia cu care își stabiliseră rețele tacite (și care erau întrucâtva legitimați profesional, fiind mai exersați în realizarea comenzilor intempestive), ei induceau strategic acea *atmosferă de incertitudine*, care generează fie abandonul organizației, fie supunerea umilă.

Evident, astăzi, la o jumătate de secol de la analizele lui Crozier, această practică nu a dispărut, dar se bazează pe un nou sistem de putere. Evitând să dicteze reguli clare (obiective, criterii, proceduri), noua birocrăție managerială construiește un sistem de putere, în care controlul este exercitat indirect, prin concurență și controlul orizontal între „colegi”.

Această mutație a procedurilor de dominare a subalternilor poate fi analizată și dacă facem observații asupra efectelor perverse ale integrării în UE.

Astfel înțelegem incertitudinea, cum are oare loc „repartiția” ei în cazul presiunilor legate de integrarea europeană?

IV. „PRESIUNEA EUROPEANĂ” ÎN ORGANIZAȚII: CE ÎNȚELESURI ASCUND DATELE EMPIRICE

Prezentăm în continuare câteva date empirice ale cercetării. Așa cum relevă și studiul¹⁸ în care se fac generalizări pornind de la *focus-group*, într-un „prim moment”, implicațiile aderării efective la UE sunt resimțite în organizații indirect, la nivelul trăirilor și expectațiilor moral-emoționale.

Prezentăm aici patru aspecte ale alertei morale față de capacitatea structurilor instituționale românești de asimilare reală a normele europene. Analiza lor ne sugerează ipoteza apariției unui public din ce în ce mai activ față de această temă a europenizării instituționale.

1. „ACEEĂȘI MĂRIE CU ALTĂ PĂLĂRIE?” – FORME SIMBOLICE DE INTERPELARE

Chestionarul a vizat dimensiunea emoțională și cognitivă a interpelărilor posibile ale „simplului cetățean”, de aceea am utilizat uneori metafore ca itemi ai captării răspunsurilor.

Iată, în *Tabelul nr.1*, de exemplu, cum și-au exprimat acest gen de percepții-atitudini subiecții din cadrul eșantionului QEPAIE.

¹⁸ Camelia Beciu, *Percepția europenizării în instituțiile publice: imaginarul „adaptării” la un nou sistem*, „Revista română de sociologie”, 2009, nr. 3–4.

Tabelul nr. 1

Q10. Cu care din următoarele afirmații sunteți sau nu sunteți de acord?

(Sunt de acord/Nu sunt de acord)

- a. În domeniul meu de activitate mă aștept la schimbări radicale. (64,54 / 27,39)**
- b. În domeniul meu de activitate mă aștept la unele schimbări, dar în timp. (84,24 / 9,94)**
- c. În domeniul meu de activitate nu mă aștept la schimbări radicale, se va schimba mai degrabă forma, ca în proverbul: *Aceeași Mărie cu altă pălărie.* (57,22 / 31,33)**

Ca și în cazul cercetării bazate pe metoda *focus-group*, putem face observația generală că opinia cea mai frecventă reflectă absența unor elemente sugerând intrarea într-un context european: pentru o serie de repondenți „lucrurile merg la fel ca înainte” și nu pot fi remarcate evoluții semnificative în organizațiile și instituțiile la care sunt afiliați.

Deși aproape o treime dintre repondenți (31,33%) resping acest „offf! popular”, așa-numita intuiție sociologică ne îndeamnă să „scotocim” acest soi de „date empirice” în mai multe părți. Cu alte cuvinte, să facem o corelație cu întrebarea Q7 din același chestionar (vezi *Tabelul nr. 4*). Simpla corelație statistică (68% – dintre cei care sunt de acord cu validitatea proverbului – consideră că el reflectă practicile din primărie; aprox. 45% din totalul repondenților consideră că resimt o stare de „neplăcere, anticipând dificultățile pe care acestea le pot pricinui partenerilor din țările europene”).

Aceste corelații ne sugerează că „ochiul public” percepe, ca primă zonă de incertitudine, acele structuri (instituții, organizații, firme etc.), în care *cultura organizațională*¹⁹ este puternic formatată de caracterul moral al șefilor și de încrengăturile („rețelele”) dintre liderii locali.

¹⁹ Folosim noțiunea de *cultură organizațională* în sensul următor: un set articulat de mituri („istorii” ale organizației), ritualuri („cântecul companiei”) și eroi comuni, valori, semnificații, comportamente și practici organizaționale. Acestea structurează principala *grilă de interpretare* a realității și *orientează* spre conduite centrate pe construcții comune ale *realității organizaționale*. T. J. Peters și R. H. Waterman Jr. (*In Search of Excellence: Lessons from America's Best-run Companies*, New York, Harper, 1982) de ex., au observat o „distinctivitate” a culturii companiilor excelente de cele mai puțin performante. În cazul celor dintâi capacitatea de dominare se manifestă prin coerența și consistența setului de valori, în care se încarnează miturile, legendele și povestirile locale, stereotipurile de comportare, apreciere, trăire, muncă sau relaționare. Pentru detalii, vezi N. Perpelea, *Imagini ale sociologiei contemporane*, București, Editura Ars Docendi, 2007.

2. IMAGINARUL JURIDIC-ADMINISTRATIV COTIDIAN – PATRU MECANISME DE REGLARE A „FONDULUI COMUN DE INCERTITUDINE”

Care sunt mecanismele și prin ce figuri scenice are loc amplificarea moral-emoțională a efectelor perverse ale acestui tip de control organizațional?

Managementul acestui gen de presiune normativă nu este asigurat în același fel în toate organizațiile. Dar ce tipologie să adoptăm?

Sociologia organizațională este dominată de două concepte: individul rațional și instituția bine dirijată algoritmic. În esență, este vorba de consecințele excesive ale teoriei alegerii raționale, care împarte indivizii în două categorii (raționali – iraționali) și concepe două tipuri de management al incertitudinii, unul rău și unul bun – adevăratul interes fiind acordat acestuia din urmă. Evident, justificarea se face prin invocarea exigențelor de formalizare și măsurabilitate a „fondului comun de incertitudine” (FCI)²⁰.

Dacă ascultăm însă conversațiile din ministere, parlament sau „cluburile de catering” ale instituțiilor, auzim vorbindu-se însă tot mai mult de distincția dintre responsabilitatea socială și cea individuală. Nu ar trebui oare să elaborăm o tipologie în care să devină „măsurabilă” și valoarea morală a acestui gen specific de management al incertitudinii presiunilor „adaptative” la normele europene?

Pentru operaționalizare, introducem patru concepte: *presiune adaptativă*; *fond comun de incertitudine*; *șanse de acces la circulația informațională*; *echitabilitatea controlului* (în urma unui control, nu apar excepții de la sancțiuni sau privilegii²¹).

Presupunem că persoanele care alcătuiesc sistemul sunt raționale.

Dacă introducem variabila deontologică, atunci „imaginația sociologică” ne sugerează problema: între aceste persoane (prin presupozii, considerate raționale, conform modelului tipic *teoriei jocurilor*) există oare un schimb echitabil? Pentru

²⁰ Am adaptat la studiul problemei de aici conceptul de „fond de risc”, pe care Mary Douglas îl utilizează într-o metodologie antropologică, pentru a analiza diferențele culturale în percepția riscului. Apoi am asimilat variabilele acestui model în ceea ce Ch. Hood numește „mecanism de structurant” al unei instituții. Ca și în cazul modelului construit de M. Douglas, modelul lui Hood vizează nu atât riscurile reale, cât cele generate din „judecăți greșite” și „slăbiciuni umane”, care pot împiedica acțiunile unui management rațional al administratorilor unei organizații sau instituții.

²¹ Analizând știința ca o instituție socială, R. K. Merton (1910–2003) a inventat expresia *Efectul Matei* – pentru analiza sistemului de răsplată specific câmpului disciplinelor științifice. El s-a inspirat din *Evangelia lui Matei* – XXV, 29 (*Căci tot celui ce are i se va da și-i va prisosi, iar de la cel ce n-are și ce are i se va lua*) pentru a descrie metaforic tendința celor care au deja reputații stabilite în știință de a culege recompense mai ușor decât cei mai puțin cunoscuți. Așadar, după unii sociologi, și în știință sistemul de răsplată este stratificat, bazat adesea doar pe un succes anterior. Altfel spus, dacă cineva este „bine plasat în sistem”, atunci el are mai multe șanse de a primi alte recompense. Parodiind „efectul Matei”, alți sociologi folosesc expresia „efectul Matei Matilda” – după numele sufragetei americane Matilda Joslyn Gage (1826–1898). Se face, astfel, referință la invizibila activitate a „colaboratoarelor” în știință – în sensul discriminării femeilor și tinerilor și, în general, a folosirii „negrilor” de către unii „înalți funcționari” din mediile academice.

persoane raționale și independente, expectația unei interacțiuni echitabile în cadrul organizației presupune manifestarea unui fond (buget) individual de anticipare a riscurilor legate de efectele acestei incertitudini.

Prin combinarea acestor variabile, am obținut patru tipuri de management al *fondului comun de incertitudine* (FCI)²².

În *Tabelul nr. 2*, într-o reprezentare sintetică, putem să facem observații asupra modului în care am operaționalizat conceptul de „management al incertitudinii organizaționale”.

Tabelul nr. 2

(1) HVSS = Hazardul Voluntar, Supraveghere Surpriză: – posturile se atribuie la întâmplare; – nimeni nu știe ce va lucra în etapa următoare; – eficientizarea controlului prin numirea surprinzătoare a unor delegați necunoscuți. Actual = 16,9 Care displace = 59,2 Preferabil = 5,2 U Europeană.... = 2,1	(2) MSRV = Mutualitatea Supravegherii, Rotație, Veto: – rotația posturilor de responsabilitate; – organizare colegială; – fluxuri informaționale loial distribuite; – drept la <i>veto</i>; – posibilitatea <i>abandonului</i>. Actual = 11,3 Care displace = 7,7 Preferabil = 32,8 U Europeană = 26,4
(3) ACBC = Ambiție, Competiție, Buget, Clienți: – încurajarea rivalității după principiul: „<i>Ambiția controlează ambiția</i>”; – selecție, buget, inventivitate pentru atragerea de clienți. Actual = 32,2 Care displace = 6,1 Preferabil = 37,7 U Europeană = 23,9	(4) NAIP = Norme, Autoritate, Inspecție, Standarde Progressive: – inspecții legitimate prin apelul la norme și autoritate; – presiune în favoarea integrării; – circulația celor mai „<i>bune practici</i>”. Actual = 15,0 Care displace = 16,0 Preferabil = 12,3 U Europeană = 42,6

Referitor la tipul (1), observăm că aproape 2/3 dintre subiecți declară că le displace și nu ar vrea niciun control de acest gen din partea comisiilor europene (asupra României, instituțiilor centrale etc.). Evident, ne putem gândi că acest sentiment neplăcut este indus de faptul că un astfel de sistem de organizare este impropriu inovației și personalizării²³.

²² Prezentăm aici rezultatele acestei cercetări experimentale pe un eșantion *ad libitum* la București. Pentru aprofundare și posibilitatea de generalizare, ar trebui făcută o eșantionare reprezentativă (nivel național) și comparativă (între țările UE). Cert este însă că tipologia aceasta a funcționat, subiecții intervievați clasându-se cu o distinctivitate clară – în funcție de modul în care au optat pentru diferite valori și expectații individuale – într-unul dintre cele patru tipuri.

²³ Așa cum observăm din funcționarea multor instituții românești, controlul haotic și dependent de caracterul imprevizibil al șefilor – ca să nu mai introducem supoziția microcorupției insidioase – avertizează personalul să nu-și asume riscul de a „ieși din front” și de a spera că efectele lipsei de emulație se vor distribui pe colectiv.

Tipul (2) este preferat (în sensul următor: persoana interviuată – chiar dacă nu lucrează acum într-o astfel de organizație – dorește ca în perspectivă să se însereze într-un sistem asemănător) de 1/3 dintre subiecți. Dar, dacă introducem o supoziție cinică, ne putem întreba dacă nu cumva un management al „incertitudinii europene” în stilul (2) MSRV poate să inducă un *comportament fraudulos la nivel de colectiv*. În termenii teoriei jocurilor atât de dragi sociologiei raționaliste, de ce nu am ajunge la diverse figuri ale înțelegerii interne („între noi”), în condițiile în care costurile acesteia sunt semnificativ mai mici decât sancțiunile externe?

Tipul (3) a fost preferat de 37,7% – atunci când se raportează la el ca mecanism intern, dar doar de 23,9%, atunci când se pune problema utilizării acestuia pentru reglarea inserției într-un sistem mai larg, cum este Uniunea Europeană. Nu avem încă o interpretare foarte extinsă a acestei atitudini. Este însă probabil să avem aici și expresia temerii că presiunea normativă europeană ar putea să creeze câmpuri interne, în care diverse cliți se luptă pentru definiția legitimă a ceea ce înseamnă a fi „corect din punct de vedere european”.

Tipul (4) nu a fost reprezentat ca „având însușirea de a dispărea” decât de 16%, dar nici preferat (ca sistem intern), probabil din cauza temerii – relevată frecvent în cadrul interviurilor și *focus-group*-urilor – că „șefii” vor aplica în mod ipocrit valorile deontologice. Este interesant însă de observat că 42,6% se așteaptă ca UE să exercite un astfel de mecanism.

3. NOI POZIȚIONĂRI ÎN CÂMPUL VIZIBILITĂȚII ETICE

Tema „europenizării” a devenit o miză extrem de importantă și în lupta pentru câștigarea atenției colective la nivelul macro-spațiului public. Sociologul J. B. Thomson²⁴ construiește un soi de teorie generală a scandalului politic și avertizează asupra utilizării strategice a indignării morale.

Cu această „avertizare” în orizontul vigilenței, să vedem însă și aspectul non-scenic al intervenției etice în spațiul public, a actorilor sociali. Să fim, altfel spus, de acord cu ideea lui Wildavski:

„Alegând un mod de viață, alegem totodată să facem prinsoare cu anumite riscuri. Fiecare formă de viață își are propriul portofoliu de riscuri. A împărtăși aceleași valori înseamnă a avea și aceleași temeri, dar și invers, aceleași certitudini”²⁵.

Ceea ce face „valoarea” unei valori este faptul că un număr semnificativ de indivizi sunt gata să riște pentru ea. Privite fiind lucrurile la nivelul comunicării politice, o variantă a acestei susțineri se poate formula astfel:

²⁴ J. B. Thomson, *Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age*, Cambridge, Polity, 2000 (o lucrare despre care Ulrich Beck spunea că explică subminarea puterii politice, dar poate să fie resimțită și ca un film de aventuri).

²⁵ Mary Douglas, Aaron Wildavski, *Risk and Culture*, California U. P., 1984, p. 8.

„Dacă în societate apare o problemă deosebită din punct de vedere etic, care dintre următoarele categorii (...) ar putea să influențeze mai mult dezbateră?”.

În cercetarea noastră am formulat o suită de întrebări vizând acest soi de vizibilitate etică a diferiților actori sociali. Iată, în *Tabelul nr. 3*, o clasificare a actorilor sociali, a căror „voce” a fost recunoscută și percepută de subiecții din acest eșantion ca având un „cuvânt relevant de spus” în privința unor aspecte controversate:

Tabelul nr. 3

Actori sociali	(sub 30 ani – peste 30 ani) – datele sunt referențiate prin indicatorul «Foarte important»
Relevanța vizibilității etnice – clasificare în funcție de vârstă	
Publicitatea (semnificația personajelor, simbolurilor)	48,1% – 29,6%
Artiștii	25,2% – 15,7%
Asociațiile pentru drepturile omului, mișcările umanitariste	29,0% – 15,7%
Militarii	18,1% – 30,4%
Înalții funcționari	22,9% – 32,4%
Specialiștii în comunicare și relații publice	34,3% – 23,1%
Moderatorii vedetă de la Tv. și radio	43,3% – 53,7%
Doctorii	42,9% – 32,4%
Religiile	42,9% – 32,4%
Presa scrisă	60,5% – 51,9%
Emisiunile RTV și revistele de satiră politică, umoriștii – (interpretarea ludică)	28,6% – 20,4%
Internetul	53,8% – 45,4%
Mișcările ecologiste	25,2% – 16,7%
Studenții	24,8% – 16,7%
Marile întreprinderi economice	26,7% – 20,4%
Comisia Europeană	44,8% – 38,9%
Oamenii de știință	36,2% – 29,6%
Sportivii	24,3% – 17,6%
Cetățenii, practici cotidiene	20,5% – 25,0%
Radio	44,3% – 36,1%
Sindicatele	15,7% – 20,6%
Jurnaliștii în general	45,2% – 49,1%
Comentariile pe bloguri	(3,3% + 30%) – (1,9% + 23,1%) * în acest caz a fost cumulat indicatorul „foarte important” cu „oarecum important”

O concluzie se evidențiază de îndată: subiecții sub 30 de ani apreciază actorii sociali care intră în dezbaterile publice prin mijloace argumentativ-comunicaționale (publicitatea, artiștii, ONG, presa), cei ce vârsta de peste 30 de ani resimt valoarea deliberativă a mecanismelor comunicaționale, dar nu uită să sublinieze impactul rezolutiv al mecanismelor normativ-politice (vizibilitatea etică a militarilor și înalților funcționari este mult mai mare în cazul persoanelor cu vârsta de peste 30 de ani).

Explicația cea mai simplă este că persoanele mai tinere sunt mai familiarizate cu noile dispozitive comunicaționale. Aceasta nu împiedică însă imaginarea apariției unor noi generații, pentru care „cultura civică” înseamnă a trăi și acționa pe baza altor registre de mobilizare a intereselor și valorilor decât cele propovăduite de conceptul ideal al unei societăți civile excesiv de normative („înalți funcționari”, lideri puternici, ordine militară, mari formatori de opinie).

Cu alte cuvinte, asistăm la un proces de inculcare în societatea civilă a unei noi mari idei politice, anume că „valori meritorii” se produc și în ceea ce se poate numi „spațiul public emoțional”, nu numai în spațiul public (habermasian) atestat normativ-politic ca producător de „idealuri elevate”.

4. EXPECTAȚII PUBLICE PRIVIND „EUROPENIZAREA” PRACTICILOR DIN CULTURILE ORGANIZAȚIONALE. UN CÂMP AL PROTESTELOR MORALE TACITE

Printr-un set de întrebări²⁶ se poate construi un indicator al „practicilor disfuncționale în câmpul funcționarilor”. Măsurăm astfel distribuția reacției emoționale într-un câmp al „vinovaților structurali” – guvern, agenții, poliție, justiție, administrație locală, biserică, învățământ, media. Mai precis, în modul de a răspunde la această întrebare se reflectă imaginea pe care o au pe scena publică practicile din câmpul a ceea ce numim „funcționari publici”.

Pentru a înțelege mai clar rezultatele „empirice” ale acestui instrument de scalare a atitudinii, să facem o precizare asupra procedurii: subiecții din eșantion au fost rugați să aleagă 3 dintre itemi la întrebarea Q7, (vezi *Tabelul nr. 4*).

Tabelul nr. 4

Actori sociali		Trei alegeri cumulate
1	Activitatea înalților funcționari din guvern (ministere, agenții, prefecturi)	61,2
2	Justiția	59,1
3	Poliția	51,4
4	Primăria	44,6
5	Administrația financiară	40,4
6	Mass-media	16,0
7	Asociația de protecție a consumatorilor	11,7
8	Universitatea, instituțiile de învățământ și cercetare	7,6
9	Biserica	4,3
10	Alții	...

²⁶ Astfel, avem întrebarea Q7: „Integrarea României în UE va face ca numeroși cetățeni străini să aibă nevoie de serviciile din diverse instituții și organizații românești. Ierarhizați-le (3 alegeri), în funcție de neplăcerea pe care o resimțiți anticipând dificultățile pe care acestea le pot pricinui partenerilor din țările europene...”.

Observăm că mai întâi sunt „învinuite” persoanele din instituțiile centrale. Astfel, 61,2 % dintre repondenți pun pe locul întâi persoane din guvern și agenții. Pe măsură însă ce sunt nevoiți să abandoneze aceste atribuiri devenite oarecum „un loc comun” („justiția”, „poliția”), interpelarea publică se îndreaptă spre actori sociali mult mai localizați (administrația financiară, primăria). Pare interesant să subliniem că în această clasificare publică a „factorilor” care generează acest gen de imagine negativă a României, 16 % dintre subiecți au selectat mass-media între primele trei „rele”.

Remarcăm și faptul că un astfel de gen de „vinovăție publică” transpare și atunci când cei intervievați în chestionar sunt solicitați să „clasifice” dominantele moral-emoționale ale câmpului valoric al funcționarilor publici. Iată cum subiecții au „calificat” cu note de la 1 la 10 unele comportamente și atribute psiho-morale (vezi *Tabelul nr. 5*):

Tabelul nr. 5

Q6. Care sunt, după dv., valorile care predomină în relația funcționarilor publici cu cetățenii, dată fiind tradiția de funcționare a instituțiilor publice din România?											
	nota 1	nota 2	nota 3	nota 4	nota 5	nota 6	nota 7	nota 8	nota 9	nota 10	Nu răsp.
a. Respectul celui alt	16,89	11,82	11,07	10,32	18,39	9,76	9,94	5,82	2,63	1,31	2,06
b. Colegialitatea	9,57	7,32	8,07	10,32	18,95	10,13	15,57	10,32	4,13	3,94	1,69
c. Dorința de a proteja prestigiul funcției	8,82	5,07	5,44	7,50	10,88	11,26	14,45	15,38	9,01	10,13	2,06
d. Amabilitatea	20,64	11,63	11,07	12,57	13,88	9,94	8,07	4,13	3,75	2,25	2,06
e. Onoarea personală	7,69	5,82	4,50	5,63	11,82	11,07	12,01	13,70	11,63	13,88	2,25
f. Aptitudinea de a-l înțelege pe solicitant, chiar dacă acesta nu știe întotdeauna să se exprime clar	20,08	10,69	9,57	10,51	14,07	10,69	9,19	8,26	2,25	2,25	2,44
g. Înțelegerea emoțiilor și sentimentelor solicitanților	22,33	11,63	12,01	10,32	12,95	10,13	7,69	5,07	2,25	1,88	3,75
h. Mândria	3,38	1,69	1,50	2,25	4,32	5,25	14,45	20,83	18,95	25,89	1,50
i. Orgoliul	3,19	1,31	1,13	2,25	3,75	3,94	10,69	17,64	20,83	33,02	2,25

Să facem o primă descriere a imaginarului realizat de repondenții din acest eșantion: aproape 50% acordă note bune (7, 8, 9 sau 10) la *prestigiul funcției*, dar tot cam atâția notează negativ la itemul „*Aptitudinea de a-l înțelege pe solicitant, chiar dacă acesta nu știe întotdeauna să se exprime clar*”. Ne-am putea gândi la o comparație cu acea îngâmfare a semidocților? Să ne amintim că, de la bun început, conceptul de birocrație a fost folosit într-un mod disprețuitor: De Gournay vorbea

despre puterile crescânde ale funcționarilor ca despre „o boală numită biromanie”, iar Balzac considera birocrăția „o putere uriașă deținută de pigmei”²⁷.

Dar să aprofundăm această banală satiră și să facem și alte observații asupra consecințelor acestui sindrom pervers al câmpului personalului birocratic, așa cum este el „calificat” în percepția publică. Aproape 50% acordă note sub 4 la un indicator (f. *Aptitudinea de a-l înțelege pe solicitant, chiar dacă acesta nu știe întotdeauna să se exprime clar*), prin care putem spune că se măsoară dimensiunea cognitivă a competenței comunicative a funcționarilor. Dar este suficient să spunem că avem aici de a face doar cu o disfuncție a unei competențe de *status* funcționăresc?

Ipoteza pe care o susținem este aceea că în acest „defect al pregătirii profesionale” subzistă doar ceea ce în metodologia clasică de cercetare sociologică numim *variabilă intermediară*. Să introducem, în continuare, câteva supoziții tipice metodologiei sociologiei emoțiilor.

Observăm că aprox. 56% dintre repondenți consideră că aceștia sunt și incapabili la „capitolul g” (*Înțelegerea emoțiilor și sentimentelor solicitanților*). Aparent, cauza este tot dintr-o sursă managerială. Vedem însă că, în ochii a aprox. 45 % dintre repondenți, funcționarii sunt percepuți ca fiind „mândri de nota 9 și 10”. Poate că nu e chiar rău să fii „un funcționar mândru”. Să vedem și că orgoliul lor este „de nota 9 și 10” în imaginea a 54% dintre cei care au răspuns în acest eșantion. Orgoliul poate ajuta nu de puține ori la inducerea unei atmosfere de disciplină și reținere în rândul solicitanților (avem aici, probabil, și această nemulțumire pârinitoare a repondenților!). Dar să nu uităm că peste 50% dau note proaste și la indicatori care țin mai curând de „cei 7 ani de acasă” (respect, amabilitate).

Extragem din aceste metafore ipoteza că, în rândul „publicului românesc”, se manifestă îngrijorarea că, în câmpul funcționarilor, *disprețul* pentru individul lipsit de notorietate și *mândria orgolioasă* funcționează ca *reguli de selecție*. Să fie funcționarii noștri niște simpli „prost crescuți”? O simplă alungire a umbrei mitocanului caragialian până la biroul ministerial sau Senat?

Această ipoteză, care domină astăzi în relatările și comentariile de presă, ne apare ca fiind oarecum tributară modelului literar de analiză a spațiului public și culturii organizaționale. În aceleași tipuri de relatare (ca și în „povestirile de viață” după metodologie sociologică) ne întâlnim cu aceiași funcționari comportându-se sentimental în spațiul cotidian și formulând judecăți morale onorabile. De aceea, considerăm că astfel de evaluări depreciative se referă mai curând la unele abilități psiho-morale, pe care trebuie să le exerseze funcționarii, pentru a introduce solicitanții într-un climat, în care *austeritatea se cuplează cu confuzia*, într-o diversitate de perversiuni birocratice. Remarcăm, în acest sens, și faptul că aprox. 50% dintre subiecți îi socotesc pe funcționarii publici ca fiind „aroganți și grăbiți”.

²⁷ Și în zilele noastre birocrăția este frecvent asociată cu hârțogăria, ineficiența și risipa. În sociologia organizațională există însă și analize în care birocrăția este prezentată ca un model al grijii, preciziei și eficienței administrative. Birocrăția ar fi cea mai eficientă formă de organizare, în măsura în care toate sarcinile sunt reglementate prin reguli stricte de procedură. Se poate spune că modelul lui Weber asupra birocrăției se situează undeva între aceste două extreme. A. Giddens, de pildă, susține o astfel de opinie (A. Giddens, *Sociologie*, București, Editura All, 2001).

Astfel, corolarul acestei ipoteze ar fi afirmația că inexistența resurselor organizatorice pentru rezolvarea problemelor determină apariția unor mecanisme de selecție și promovare a acelor funcționari, care gestionează în așa fel activitățile, încât să nu se manifeste o „sufocare” a sistemului. Altfel, ce s-ar întâmpla oare cu spațiul și timpul de lucru de la diversele birouri ale unei agenții financiare, dacă solicitanții ar îndrăzni să piseze funcționarii cu prea multe întrebări? Este oare „morga” sistematic jucată în birocrății doar ceea ce simțul moral popular numește „îngâmfare de neam prost”?

V. CONCLUZII

Așadar, prin aceste exemple, suntem înclinați să continuăm cercetarea asupra ipotezei noastre provizorii, care susține că, în anumite situații, devine „eficient” pentru organizație să stimuleze tacit aceste practici de *emotion work* („lucru asupra emoției”, „prezentare a emoției”), prin normele informale ale culturii organizaționale.

Unele organizații își plătesc în mod explicit un cadru (funcționar, angajat pe perioadă determinată etc.) însărcinat cu gestiunea acestora. În alte organizații, gestiunea acestora se manifestă informal, prin instrumentalizarea prudențială – la nivelul fiecărui individ și compartiment (colectiv) – a atmosferei de angoasă inerente „exigențelor” explicite sau bănuite ale acestui nou câmp de inserție. Apare, în acest sens, o justificare, ca să vorbim de un soi de „stil cu față deontologică” al așa-numitei *culturii organizaționale*.

Două ipoteze explicative ni se relevă, îndată ce reflectăm asupra proiecțiilor statistice din cele patru mecanisme studiate: avantajele mecanismului european de reglare a incertitudinii conform modelului (4) NAIP (inspecții legitimate de norme transparente, standarde progresive, circulația celor mai „bune practici”) și, corelat, lipsa de încredere în „voința cinstită” a funcționarilor din instituțiile autohtone²⁸ de a implementa în mod real aceste norme de „europenizare” – așa cum au fost ele numite în mod generic.

Presiunile legate de cerințele „integrării europene” sunt transformate, printr-o insidioasă ipocrizie cu aspect deontologic, în *incertitudine strategică* – o procedură prin care se induce lucrătorilor sentimentul de vinovăție morală. Precipitându-se să preia noile sarcini, lucrătorii ajung în situația în care pun în aplicare obiective contradictorii. Dar aceasta nu face altceva decât să creeze acea „suferință morală”, de care au nevoie noile elite birocratice, pentru a-și impune dominația într-un mod mai insidios, deoarece, așa cum se relevă și în alte cercetări²⁹, violența sa este mascată de o „umanizare” a întreprinderii, de o formă sau alta de simpatie sau compasiune.

Așadar, imaginarul moral-emoțional legat de „europenizare” este „alertat”, dar această formă de îngrijorare este, poate, însoțită și de speranța că în „noua Europă” întâlnirile umane profunde, cele ușor vizibile, ca și cele „ascunse” se orientează cu ecvanimitate.

²⁸ Dar, menționez și în acest final, nici în alte țări ale UE nu există o normativitate politică și juridică clară, privind sprijinirea și protecția mecanismelor de alertare morală („whistleblower”).

²⁹ Christophe Dejours, *Souffrance en France. La banalisation de l'injustice sociale*, Seuil, 1998. Cercetarea a fost actualizată după 10 ani, rezultatele ei fiind publicate în volumul colectiv *Conjurer la violence. Travail, violence et santé*, Editions Payot & Rivages, 2007.

LES AVATARS DE L'INTÉGRATION. DISCOURS ET REPRÉSENTATIONS DES POLITIQUES ET DES INTELLECTUELS ROUMAINS

LUCIANA RĂDUȚ-GAGHI*

ABSTRACT

THE AVATARS OF EUROPEAN INTEGRATION. DISCOURSES AND REPRESENTATIONS OF ROMANIAN POLITICIANS AND INTELLECTIONS

The article analyzes the significance of the concepts of “Europe” and “European integration” in the Romanian public discourses, namely the way in which the significance of these terms were reconfigured over time, according to the development of socio-historical contexts and themes. The analysis is based on the premise that Romania’s integration into the European Union occurred according to different temporal rhythms (just like the European Community was built “at different speeds”). The chosen historical period, from the end of World War II up to Romania’s accession to the EU, highlights the structure of discourses about Europe’s *unity in diversity* and the relation between European integration and phenomena like globalization and modernization.

Keywords: Europe, European integration, discourse, representations, globalization.

«Nous ne coalisons pas des États, nous unissons des hommes»
Jean Monnet, *Les États-Unis d'Europe ont commencé*, Paris:
Robert Laffont, 1955.

Pour étudier les transformations de la signification de l’intégration à l’Europe, nous nous appuyons sur l’analyse de deux groupes sociaux. Nous considérons d’un côté la classe politique¹ et de l’autre les intellectuels, c’est-à-dire

* Address correspondence to Luciana Răduț-Gaghi: luciana_radut@yahoo.com. L’auteur est chercheur au Groupe d’études pour l’Europe de la culture et de la solidarité (GEPECS) – EA 3625, Université Paris Descartes.

¹ Pour ce qui est du discours politique, nous travaillons sur un corpus d’archive, constitué par la sélection exhaustive des discours sur l’Europe des dirigeants politiques du pays après la Seconde Guerre Mondiale. Le choix des discours à analyser a été fait en vertu de leur pertinence par rapport au thème de l’Europe. Ont trouvé ainsi place dans le corpus de recherche des discours officiels, des allocutions prononcées dans des contextes officiels nationaux ou internationaux. Nous avons également choisi des interviews accordées dans la presse locale, nationale ou étrangère. Chaque élément du corpus porte sur l’Europe, l’Union européenne, la Roumanie dans le contexte européen.

les écrivains, les enseignants, les philosophes présents dans l'espace public roumain². La recherche comparative des discours politiques et des débats intellectuels permet d'identifier l'originalité de chacun des discours, les influences réciproques entre politiques et intellectuels au sein du discours général sur l'Europe, les changements survenus au fil du temps.

Jürgen Habermas relie la compréhension sociologique à la compréhension linguistique. Un moment important de la recherche sociologique est la prise en compte des changements linguistiques (terminologiques avant tout) induits par les changements d'époque, c'est-à-dire les changements de contexte, de personnes et de cadres de référence. «Dans le cadre des terminologies nouvelles, les situations de l'acteur et sa propre identité sont réinterprétées»³. J. Habermas s'appuie sur la théorie d'Anselm L. Strauss⁴ qui comprend le changement social par l'analyse des changements linguistiques. «Ce changement lui-même est considéré comme insondable», rajoute J. Habermas⁵. L'acteur, le «moi» de A. L. Strauss, mais aussi de George Herbert Mead, est au centre de cette vision, qui compte sur la capacité de l'individu d'adapter les terminologies aux situations nouvelles. J. Habermas souligne les limites de l'approche subjective qui, «qu'elle soit fondée de manière phénoménologique, linguistique ou herméneutique, exclut une séparation entre les segments observables du comportement et les interprétations des acteurs»⁶. Les motivations et les causes des événements se confondent, dans cette perspective. J. Habermas indique donc les limites d'une sociologie purement compréhensive, fondée seulement sur la «médiation symbolique de l'activité sociale» ou sur «l'idéalisme de la 'verbalité' (*Sprachlichkeit*)» et qui «sublime les processus sociaux en les réduisant entièrement à la transmission culturelle»⁷.

À la manière indiquée par J. Habermas, nous nous intéressons aux changements linguistiques opérés depuis la fin de la Seconde Guerre mondiale jusqu'à l'adhésion de la Roumanie à l'Union européenne. Diachroniques mais aussi synchroniques (dans le rapport entre intellectuels et politiques), ces changements nous renseignent sur le cadre de référence des auteurs de divers discours. Le changement des représentations nous indique les modifications induites par chaque période historique et les répercussions éventuelles sur l'action.

Le comparatisme est le mot d'ordre dans cette étude. Se déroulant sur plusieurs niveaux, le relevé des évolutions des représentations de la construction

² Le corpus des débats intellectuels n'a aucunement la prétention de l'exhaustivité. Il est en effet difficile d'établir une liste de toutes ces interventions sur le sujet européen. Ainsi, nous avons considéré principalement des discours écrits, publiés dans des ouvrages et des périodiques, parus aussi bien en Roumanie qu'à l'étranger.

³ Jürgen Habermas, «La sociologie comme théorie du temps présent», in *Logique des sciences sociales et autres essais*, [1982 et 1984], Paris: PUF, 1987, p. 221.

⁴ Anselm L. Strauss, *Mirrors and Masks. The Search for Identity*, Glencoe, 1959.

⁵ J. Habermas, *Logique des sciences sociales et autres essais*, op. cit., p. 222.

⁶ *Ibidem*, p. 223.

⁷ *Ibidem*, p. 220.

européenne est aussi une comparaison interdisciplinaire des productions intellectuelles et politiques des soixante années étudiées. La méthode comparative a d'ailleurs souvent représenté le pont qui relie des disciplines en apparences aussi distinctes que la sociologie et l'histoire⁸.

Notre recherche des influences croisées des discours politiques et intellectuels est finalement une recherche sur l'«européité» roumaine, mot inventé comme tous ceux qui viennent compléter la famille lexicale de l'«Europe». «L'europeité» signifierait «l'état d'esprit de tous ceux qui cherchent encore l'Europe», selon Eugen Vasiliu⁹. L'Europe sans cesse recherchée depuis son mythique enlèvement, fait depuis longtemps l'objet de représentations, de débats, de mises en perspective, de constructions. Nous souhaitons analyser une partie de la recherche roumaine de l'Europe, des cheminements des idées et des actions roumaines ayant pour objet central l'Europe. Pour ce faire, nous examinons les thèmes principaux contenus par les discours analysés : les conceptions roumaines de l'unité plurielle en Europe, et les rapports de l'intégration avec la mondialisation et la modernisation. Une brève incursion dans la modification du vocable «intégration» révèle dès le début de notre article le lien sensible entre mot et réalité.

«INTÉGRATIONS» DIVERSES. LES SENS D'UN VOCABLE

Le rapprochement de l'Europe a été accompagné d'un changement dans l'ordre discursif. Un volume paru en 2006 rassemble des études portant sur ce type de changement¹⁰. Ainsi, l'on y fait observer que l'approche de la date de l'adhésion européenne est accompagnée du remplacement partiel du vocable «Occident» par l'«Europe», qui commence à désigner «des réalités distinctes de l'espace autochtone»¹¹. Des changements plus profonds mettent en évidence la recherche tendue de l'identité européenne de la Roumanie. «Le passage du discours intellectualiste (le projet européen comme vocation), à celui de type expert (la candidature au système européen) et finalement au discours *dans la situation* (l'adhésion effective au système européen) actualise de manière différente le dilemme de l'identité européenne chez les Roumains: la tension entre la *vocation européenne* et le *système européen*»¹². Au niveau des pratiques de rapprochement

⁸ «L'un des moyens de l'hybridation de l'histoire et de la sociologie est la méthode comparative», selon Mattéi Dogan et Robert Phare, «Sociologie historique, histoire sociologique et méthode comparative», in *L'innovation dans les sciences sociales: la marginalité créatrice*, Paris: PUF, 1991, p. 250.

⁹ Eugen Vasiliu, «Despre europeitate», în *Secolul 20, Europele din Europa*, n° 10–12/1999, 1–3/2000, p. 19. E. Vasiliu est juriste, poète et essayiste.

¹⁰ Camelia Beciu, Nicolae Perpelea (dir.), *Europa și spațiul public. Practici comunicative, reprezentări, climat emoțional*, Bucarest, Editura Academiei Române, 2006.

¹¹ *Ibidem*, p. 15.

¹² *Ibidem*. Les auteurs soulignent.

de l'Europe, on a fait la distinction entre l'«européanisation» et l'«intégration européenne». La première porte sur l'application effective de l'Europe à la Roumanie, donc sur la recherche de «logiques sociales et institutionnelles». La seconde traite du «cadre institutionnel et législatif» qui intègre la Roumanie dans les structures européennes¹³. L'aller-retour incessant entre le pays et l'Europe remet en question l'identité, la représentation et le discours sur l'Europe.

Mais l'«intégration» même a fait l'objet de plusieurs changements, dès le début des années 1990. Les dictionnaires de la langue, français et roumains en égale mesure, définissent l'intégration comme l'action de «(s')inclure, (s')englober, (s')incorporer, (s')harmoniser dans un ensemble» (DEX 1998)¹⁴. Or, dans les textes roumains que nous avons étudiés, ce terme commence à apparaître sans détermination: l'intégration n'est pas une «intégration à quelque chose»¹⁵. Deux exemples de l'introduction de l'ouvrage du sociologue et politologue Vladimir Pasti, qui propose en 1995 une analyse des changements politiques postcommunistes roumains, en sont révélateurs:

«De toute manière, le processus d'intégration de l'Europe de l'Est avait démarré en 1991, quand l'Union soviétique a explosé»¹⁶,

et plus loin:

«[...] l'adaptation au postcommunisme c'est, en fait, la modalité par laquelle autant l'Est que l'Ouest remplacent la réalisation d'une intégration authentique et complète par une action sur la ligne de la résistance minimale»¹⁷.

Le sens n'est pas nécessairement celui de l'intégration de l'Est dans l'ensemble géré par l'Ouest. Il s'agit ici plus d'un «passage d'un état diffus à un état constant; [l'intégration comme] résultat de l'action» (TLF). Cette nouvelle rencontre entre les deux parties du continent est donc une adaptation à la nouvelle situation créée pendant la période postcommuniste¹⁸. L'idée d'adaptation aux propositions d'un nouveau programme n'est pas nouvelle. Mais le postcommunisme représente le vide créé par une disparition, celle des régimes communistes, et non pas une nouvelle organisation, un nouveau projet. V. Pasti propose une formule tautologique pour exprimer cette carence d'options: l'adaptation au postcommunisme

¹³ *Ibidem*, p. 17.

¹⁴ Dans le Trésor de la Langue Française (TLF), l'intégration est définie comme «l'action d'incorporer un ou plusieurs éléments étrangers à un ensemble constitué, d'assembler des éléments divers afin d'en constituer un tout organique».

¹⁵ Peut-être que l'incongruité du terme est due aussi à sa nature particulière. Alan S. Milward parle d'«origines peu propices» de l'«intégration européenne», «résultat de la désillusion américaine face aux dangers de la désunion politique du continent européen et de l'optimisme progressiste naïf». A. S. Milward, «The Springs of Integration», in *The Question of Europe*, Londres, New York, Verso, 1997, p. 5.

¹⁶ Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Bucarest, Editura Nemira, 1995, p. 13.

¹⁷ *Ibidem*, p. 15.

¹⁸ Il s'agit, pour V. Pasti, de «réagir successivement aux changements que le postcommunisme introduit dans les réalités nationales et européennes et s'adapter». *Ibidem*.

est «une attitude pragmatique ayant comme première source l'absence d'un projet, et comme source seconde les difficultés de la réaliser»¹⁹. Le postcommunisme et «l'intégration» sans déterminant linguistique, qui remplace un vide, celui de «l'échec de l'enthousiasme initial, dominé par les projets grandioses d'une construction européenne sui generis»²⁰. L'«intégration» serait donc, dans certaines circonstances, et l'expression et l'attitude et l'action qui remplacent la vraie construction européenne.

Mais l'universitaire Camil Mureșanu indique la possibilité de dissociation des deux sens de «l'intégration»: le processus technique et «le noyau calitatif-spirituel» de l'Europe²¹. L'intégration repose aussi sur «la disponibilité de la réintégration spirituelle en Europe» des pays de l'Est²². Les politiques emploient principalement le premier sens du terme. Le processus technique est aussi une inertie de l'époque contemporaine. Ion Iliescu parle de manière récurrente de «l'intégration générale de l'économie mondiale» et du «phénomène général d'intégration et de globalisation». Mais des emplois ambigus sont aussi rencontrés chez les politiques. Emil Constantinescu, par exemple, fait en 1998 un historique de l'unification européenne et indique l'inévitable voie de «l'intégration». Il se réfère aux pays de l'ensemble de l'Europe. «L'intégration» est donc devenue un lieu commun du discours sur l'Europe.

«L'intégration est devenue brusquement le projet majeur commun à tous, l'aspiration commune fondamentale, la grande opportunité historique»²³.

L'idée de l'intégration a été longuement exprimée, sans toujours renvoyer à un contenu fixe. Dans un dialogue publié dans le volume en honneur de l'écrivain et homme politique Alexandru Paleologu, *La nostalgie de l'Europe*, Mihai Șora et Tudorel Urian essayent de résoudre l'équation «Intégration = fonctionnalité occidentale + *le sel de la terre*»²⁴. Le contenu se réfère principalement aux signes de civilisation que l'intégration européenne de la Roumanie doit faire assimiler par les citoyens. Il est aussi indiqué que les spécificités locales ne doivent pas disparaître. Mais, au-delà du contenu même de ce dialogue, nous retenons l'emploi générique du terme «intégration», qui est entré dans les vocabulaires aussi bien des citoyens et des politiques que des philosophes.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Camil Mureșanu, «Despre Europa», in *Tribuna*, 4–10 décembre 1992.

²² *Ibidem*.

²³ Discours du Président de la Roumanie, Monsieur Emil Constantinescu, à la réunion de l'OTAN de Vienne, «La Sécurité européenne: héritages du passé, SFIDARI de l'avenir», 21 juin 1998. Nous gardons les intitulés officiels des discours cités.

²⁴ Mihai Șora et Tudorel Urian, «Integrare = funcționalitate occidentală + *sarea pamântului*», in *Nostalgia Europei*, volume en honneur d'Alexandru Paleologu, Iași, Editura Polirom, 2003.

L'UNITÉ PLURIELLE. ATOUTS ET DÉFAUTS DE L'EUROPE

Les difficultés rencontrées lors du processus de construction européenne relèvent de la complexité de l'entreprise, mais aussi de la diversité à laquelle elle doit faire face. Nous nous retrouvons ainsi au cœur de la problématique de la construction européenne.

Quoique minoritaires en termes de quantité, les discours roumains sur la construction européenne des années 1940 et 1950 mettent en évidence les enjeux et les possibles défaillances du projet. Grigore Gafencu, directement impliqué dans l'organisation du Mouvement Européen, parlait en 1949 des dangers de l'idée d'Europe unie, dangers issus du fait qu'elle «renferme trop de possibilités»²⁵: «elle promet trop à la fois, à chacun selon ses goûts, ses désirs et son imagination». Pour les pays européens, récemment sortis de la guerre, le projet d'union européenne représentait la possibilité de résolution d'un certain nombre de problèmes importants sur le continent. G. Gafencu avait souligné dès 1953 le fait que cette construction n'est qu'une reconstruction, un remodelage selon des règles modernes de ce qui avait déjà existé sous diverses formes dans l'histoire²⁶.

G. Gafencu parle de la «conformation des vues» dans le but de la création de «l'indispensable entente»²⁷. Ses indications restent valables pour l'Union européenne d'aujourd'hui. Le discours de G. Gafencu place sur pied d'égalité tous les «pays souverains» qui souhaitent l'Europe. L'entente implique la «tolérance réciproque» et la «conciliation»²⁸. Or ces principes ont été très actuels lors de l'ouverture de l'Union aux pays sortis de l'encadrement du bloc de l'Est, après 1990.

Le discours sur l'Union européenne qui provient de l'Est insiste sur la richesse de la diversité, sur la diversité comme chance pour l'Europe en tant qu'«entité illimitée»²⁹. Selon I. M. Danciu, la présence de l'altérité au sein de l'Europe crée les prémisses de la performance européenne. La diversité est naturelle sur le continent et l'enjeu est de «maîtriser et de contrôler cette diversité»³⁰.

«L'intégration européenne suppose depuis le début une reconnaissance de l'unité de l'Europe, unité qui demande à être comprise comme une unité des différences»³¹.

Une conception philosophique qui s'inscrit dans une conception du monde comme structure «récessive» considère l'Europe de point de vue spirituel. Mircea

²⁵ Grigore Gafencu, Conseil International du Mouvement Européen, Bruxelles, 25 février 1949, in *Secolul 20, op. cit.*, 1999–2000, p. 105.

²⁶ G. Gafencu, Conférence européenne des jeunes sur les problèmes de l'Europe centrale et orientale, Paris, 5–6–7 juin 1953, in *Secolul 20, op. cit.*, 1999–2000, p. 110.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ I. M. Danciu, «Europa ca întreg și parte», in *Tribuna*, 30 janvier–4 février 1992.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ I. M. Danciu, «Europa ca unitate a diferențelor», in *Tribuna*, 14–20 mai 1992.

Florian, l'auteur de cette théorie, parle d'émulation entre les foyers spirituels de l'Europe³². Ainsi, «les petites et les grandes nations sont en égale mesure nécessaires à l'Europe»³³.

Les discours sur l'Union européenne ne sont donc pas exclusivement techniques ou politiques, comme le sens commun pourrait le faire croire. Les visions intellectuelles proposent des interprétations de la diversité européenne. Ștefan Augustin Doinaș (1922–2002) voit dans l'Union européenne la «personnification de l'idée d'unité plurielle»³⁴. Selon cet écrivain, l'Europe d'aujourd'hui est le résultat d'un «idéal millénaire» qui s'est vu développé dans tous les Etats du continent. Néanmoins, l'Europe n'est pas encore unitaire. «Les Européens vivront-ils une fois dans une seule Europe?»³⁵, se demande Ș. A. Doinaș. Le discours littéraire récupère les notions du discours politique. L'article, qui commence par la remémoration du mythe fondateur de l'Europe, celui du rapt de la jeune fille d'Agénor par Zeus amoureux, est en réalité une recherche sur la conscience européenne, par ses institutions actuelles.

«Un parlement européen, une économie capitaliste européenne, une monnaie unique, et beaucoup d'autres réalités unificatrices, ne sont pas toujours capables d'assurer une Europe unie, et d'autant moins unitaire»³⁶.

Ș. A. Doinaș ne considère pas que l'union se fera par les institutions, mais par «la cristallisation d'une conscience européenne», ce qui suppose la «transformation des mentalités»³⁷. À ce point, l'écrivain marque un retard par rapport au discours politique officiel de l'Europe dans cette année 2000, quand il publie son article. Il indique que l'élargissement de l'union à l'Est «servira à la paix et à l'unité tellement souhaitées par tous les peuples de ce continent»³⁸. Or, à l'Ouest, les enjeux liés à la sécurité sur et du continent ne sont plus invoqués comme étayant le processus d'intégration depuis au moins une décennie. Ces principes fondateurs de l'Europe persistent donc dans la représentation intellectuelle roumaine.

L'unité et la pluralité se manifestent autant au niveau des nations constituant l'Europe qu'au niveau mondial. La pluralité est représentée par la diversité européenne. Mais de pluralité il est également question dans la relation de l'Europe avec son extérieur. Virgil Nemoianu, professeur et critique littéraire, parle de deux

³² Mircea Florian, *Recesivitatea ca structură a lumii*, București, Editura Eminescu, 1983 et 1987. Pour ce philosophe, la «récéssivité» est un réseau de connexions polaires qui définissent l'existence.

³³ M. Florian, *op. cit.*, *apud* I. M. Danciu, «Național și supranațional», în *Tribuna*, 6–12 august 1992.

³⁴ Ștefan Augustin Doinaș (poète, détenu politique sous le régime communiste, «În căutarea Europei», in *Secolul 20*, *op. cit.*, 1999–2000, p. 14.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 17.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

conséquences possibles de «l'unification de l'Europe»³⁹. D'un côté, il y a le renforcement du «pluralisme planétaire» par la constitution de l'Europe en tant que «centre de pouvoir alternatif»⁴⁰. Et, selon V. Nemoianu, il existe aussi la possibilité de la conquête d'autres régions du monde quelles que soient leurs variété et diversité.

De leur côté, les politiques aussi ont discuté la diversité européenne. Emil Constantinescu parle de l'automatisme verbal de cette expression. «Nous avons l'habitude de dire que la diversité de notre continent est sa plus grande richesse ; mais que sait l'Européen commun de cette diversité?»⁴¹. Le contenu de l'expression doit être expliqué aux Européens afin d'être compris et assumé, recommande Emil Constantinescu. «L'unité dans la diversité» est une des expressions consacrées des discours de I. Iliescu, qui l'applique aussi bien à l'Europe centrale⁴² qu'à l'Europe dans son ensemble⁴³. Traian Băsescu parle de valeurs et d'objectifs communs de la Roumanie et du Conseil de l'Europe, et du «respect pour la diversité et la solidarité, pour les opportunités égales pour les nations et les citoyens»⁴⁴.

L'idée de la diversité et de la pluralité européenne est donc présente autant dans les discours des intellectuels que dans ceux des politiques. Mais elle est beaucoup moins problématisée dans le second cas, qui renvoie plus à un emploi formel, requis presque par une attitude européenne correcte.

MONDIALISATION ET INTÉGRATION EUROPÉENNE

David Mitrany (1988–1975), professeur d'économie internationale en Grande Bretagne, et dont les idées ont été reprises par la classe politique roumaine postcommuniste, soulignait en 1961 les dangers d'une union régionale⁴⁵. Dans le

³⁹ Virgil Nemoianu, «Europa, ieri, azi, mâine», in *Secolul 20, op. cit.*, 1999–2000, p. 29. L'auteur lui-même emploie les guillemets pour parler de l'«unification de l'Europe».

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Allocution du Président de la Roumanie, Monsieur Emil Constantinescu, au Congrès Newropeans 2000, «Politique européenne – vers une nouvelle génération», Paris, 7 octobre 2000.

⁴² «L'Europe centrale peut être en même temps un modèle d'expression de l'unité dans la diversité, un espace de la tolérance et de la coexistence pacifique de diverses ethnies». (Intervention de Monsieur Ion Iliescu, Président de la Roumanie, à l'ouverture de la session inaugurale du Forum économique de Krynica, Pologne – «L'Europe centrale: La fin ou un nouveau commencement?», 4 septembre 2003.)

⁴³ I. Iliescu parle du «modèle européen de société démocratique, qui stimule le respect des droits et des libertés citoyennes, le dialogue, la quête du consensus, l'unité dans la diversité». (Discours du Président de la Roumanie, Monsieur Ion Iliescu, dans la session plénière des Chambres réunies du Parlement de la Roumanie, à l'occasion de l'anniversaire des 10 ans de l'admission de la Roumanie dans le Conseil de l'Europe, Bucarest, 7 octobre 2003.)

⁴⁴ Discours du Président de la Roumanie, Traian Băsescu, dans la session plénière de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe, 25 janvier 2006.

⁴⁵ David Mitrany, «Desilusion of Regional Unity», in *Limits and Problems of European Integration*, conférence de 30 mai–2 juin 1961, La Hague, Martinus Nijhoff, 1963.

cadre d'une conférence sur les limites et les problèmes de l'intégration européenne, il avait insisté sur deux «caractéristiques politiques» de l'époque contemporaine: d'un côté, la création et le renforcement des nouveaux États et de l'autre la tendance d'union des États dans des systèmes internationaux⁴⁶. Les principes démocratiques agissent de manière contradictoire aux échelles de ces deux phénomènes, qui seraient en principe «complémentaires»: à l'intérieur des pays «le processus démocratique établit le gouvernement populaire représentatif» et, dans la relation entre les États, le principe de la souveraineté nationale s'accompagne du «déni de toute autorité commune, de toute communauté mondiale organisée»⁴⁷. La question des difficultés de la réalisation de l'intégration européenne est ainsi posée.

D. Mitrany remarque pourtant au moins trois changements dans le «climat de l'opinion politique», qui rendent possible une société mondiale (*living world society*): la question de la nécessité de la paix, la «citoyenneté commune» fondée sur «l'égalité politique entre États» et qui rend nécessaire une «autorité commune», et le sens de responsabilité des pays développés envers les pays les moins développés⁴⁸. Ces fondements de l'union entre États restent valables jusqu'à la fin du XXe siècle. Mais d'autres viendront compléter le tableau, notamment ceux liés à l'économie ou aux formes contemporaines de défense.

Le thème de l'«intégration» n'était pas à l'ordre du jour pour le régime communiste roumain. Néanmoins, l'expression des collaborations ou des coopérations possibles est présente dans les discours politiques de cette époque. Petru Groza invoque un processus naturel «d'évolution» des frontières qui doivent lier et non pas séparer. Il parle des «murs chinois» qui doivent disparaître pour permettre une meilleure connaissance entre voisins, à la fois culturelle et économique⁴⁹. Le Danube devient un liant entre les peuples des Balkans.

«En Roumanie, on dépose tous les efforts pour ne pas rester en arrière de cette direction [pour que le Danube ne sépare plus, mais unisse les pays de ses bords] et ainsi, ensemble avec tous les peuples des Balkans, par nos efforts communs, nous construirons dans nos pays de nouvelles structures sociales, économiques et politiques»⁵⁰.

L'objectif est «la paix entre nous, digne et humaine», qui écarte les «résidus du chauvinisme agressif» mis en place par l'impérialisme. La réalisation de ce projet sous l'auspice de l'Union soviétique est maintes fois exprimée: «nos peuples se connaîtront de plus en plus et se lieront de plus en plus fort»⁵¹.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁹ Petru Groza, interview pour le journal *Otecestven Front*, 17 juillet 1947.

⁵⁰ P. Groza, «Autour du Pacte d'assistance mutuelle et économique entre la Bulgarie et la Roumanie». Conférence avec les représentants de la presse bulgare et étrangère de Sofia, juillet 1947.

⁵¹ *Ibidem*.

Au milieu des années 1950, G. Gheorghiu-Dej affirmait le fondement de son principe d'union de l'Europe: «nous voulons non pas une politique d'équilibre de forces, non pas une politique de partage du monde en blocs, mais une politique d'entente et de collaboration entre les peuples et les Etats»⁵². Face aux relations internationales dichotomiques, G. Gheorghiu-Dej propose le modèle dualiste, pacifique, des pays socialistes⁵³. Le tout aboutira au «triomphe des principes de la coexistence pacifique», mais toujours dans l'esprit de la différenciation en blocs.

Si les deux premiers dirigeants de la période communiste ont une vision globale du monde et des relations internationales, N. Ceaușescu concentre le principe de la division principalement dans l'espace européen. C'est un des indices de l'aggravation de rapports dans le cadre du continent, de l'éloignement des positions politiques. Pour Ceaușescu, au lieu des «résidus de la période de la guerre froide, de tous les états anachroniques qui maintiennent des foyers de tension et d'inquiétude, qui engendrent la défiance et la suspicion entre États», il faut «l'instauration d'un climat d'entente et de coopération entre les États du continent»⁵⁴.

Au-delà des différences et des distinctions, au-delà du discours sur la fonction instrumentale de l'Europe, on développe le discours sur la paix. Elle est assortie de «l'indépendance et de la souveraineté nationales [qui] représentent l'une des aspirations les plus profondes des peuples opprimés»⁵⁵.

«Nous considérons que l'un des impératifs essentiels de la paix et du progrès dans le monde de nos jours est l'union des efforts de tous les peuples en vue de l'extinction des foyers de tension, et la solution des problèmes litigieux entre les États par voie politique, pacifique»⁵⁶.

Les véritables lignes de la coopération, de l'attachement, de la collaboration sont tracées en termes d'intérêts politiques. P. Groza et Gheorghiu-Dej se réfèrent à la région est-européenne. Ceaușescu se réfère au niveau mondial et inclut notamment les pays «petits et moyens», les pays pauvres, défavorisés. L'Europe liée au reste du monde doit aussi mener au «développement de la société humaine»,

⁵² Rapport politique du comité central présenté à la Conférence nationale du Parti communiste roumain, octobre 1945.

⁵³ Rapport du comité central du PCR sur l'activité du Parti durant la période écoulée entre le IIe et le IIIe congrès du parti, sur le plan de développement de l'économie nationale pour les années 1960–1965 et l'esquisse du plan économique de perspective pour les quinze années à venir, 20 juin 1960.

⁵⁴ Exposé concernant la politique extérieure du parti du gouvernement. Présenté à la session de la Grande assemblée nationale des 24–26 juillet 1967. Des citations quasi identiques peuvent être retrouvées dans presque tous les discours de Ceaușescu.

⁵⁵ Nicolae Ceaușescu, discours à la rencontre de Sofia en l'honneur de l'amitié roumano-bulgare à l'occasion de la visite dans la R.P. de Bulgarie de la délégation de parti et gouvernementale de la République Socialiste de Roumanie, 17 septembre 1965.

⁵⁶ Toast prononcé au dîner offert par le président de la République socialiste de Roumanie, Nicolae Ceaușescu, et par la camarade Elena Ceaușescu, en l'honneur de sa majesté la reine Juliana de la Hollande et de son altesse royale Bernhard, prince des Pays-bas, à l'occasion de la visite en République socialiste de Roumanie, 13 mai 1975.

au «nouvel ordre économique international»⁵⁷. Un discours presque identique est prononcé par Iliescu en 2003. Il parle de l'Europe «leader et formateur de ce nouveau processus de globalisation, en offrant aux autres ses valeurs démocratiques, son modèle social et culturel»⁵⁸.

La question de la mondialisation est présente de manière constante dans les débats postcommunistes sur l'intégration européenne. La Roumanie menant deux processus d'adhésion en même temps, à l'Union européenne et à l'OTAN, la problématique de la place internationale des petits États, ou des États pauvres, a sans cesse été posée. Daniel Dăianu, professeur d'économie indique la «complémentarité entre ces deux options stratégiques», donc entre les deux adhésions en question⁵⁹. «L'immense défi est de se conformer aux règles du jeu qui définissent chacune des organisations et de respecter les engagements vis-à-vis des deux partenaires – ce qui n'est pas toujours aisé».⁶⁰ Dans son essai d'économie politique, «Dynamiques euro-atlantiques, réflexions et options européennes», il fait également appel à l'idée de modestie, accompagnée de réalisme, dont la Roumanie devrait faire preuve dans ses démarches d'adhésion. Ces démarches ont parfois mis en évidence des intérêts antagonistes entre l'UE et l'OTAN⁶¹. D. Dăianu relie les enjeux de l'intégration européenne aux défis de la mondialisation qui concernent la «fragmentation, l'affaiblissement de la cohésion sociale, les sentiments de frustration de certains groupes et communautés, les 'mésententes entre civilisations'»⁶². L'Union européenne devient ainsi un «rempart» face aux «incertitudes» et à la «volatilité» du monde⁶³. Et la Roumanie a la «chance» d'être voisine de l'UE.

Le rapprochement politique de l'Europe a été expliqué avant tout comme une perte d'une partie de l'autorité de l'État. Le principe de subsidiarité a été le premier à être invoqué pour rendre compte des changements que la Roumanie subira après son accueil au Conseil de l'Europe en 1993. «L'essence de l'adhésion à une telle institution paneuropéenne repose sur le renoncement de l'État à la quasi-totalité de

⁵⁷ Interview accordée au quotidien français *Le monde*, 21 juillet 1975.

⁵⁸ Allocution de Monsieur Ion Iliescu, Président de la Roumanie, à l'ouverture de la réunion avec les étudiants et les enseignants de l'Université de Lyon, «Construction européenne comme éléments structurant des processus de globalisation et d'intégration», 19 novembre 2003.

⁵⁹ Daniel Dăianu, «Dynamiques euro-atlantiques, réflexions et options européennes», in Catherine Durandin (dir.), avec la collaboration de Magda Cârneci, *Perspective roumaine. Du postcommunisme à l'intégration européenne*, Paris: L'Harmattan, 2004, p. 69.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ «Une position tenant compte des possibilités, des ressources de la Roumanie, serait une autre ligne de conduite préférable. Autrement dit, il faudrait que nous soyons plus réalistes, et que nous cherchions à jouer un rôle bien mesuré». D. Dăianu fait référence en particulier à la décision de la Roumanie d'accepter la sollicitation américaine concernant le TPI, position contraire à celle de la Commission européenne. *Ibidem*, p. 71.

⁶² D. Dăianu, *op. cit.*, p. 95.

⁶³ *Ibidem*.

ses prérogatives sur l'individu au nom de la souveraineté nationale»⁶⁴. Cette phrase, aussi bien compliquée qu'inexacte, n'est que le rappel du fait que l'État devra accepter d'être contrôlé par les institutions internationales dont il fera partie. L'écrivain engagé dans la société civile roumaine au tout début des années 1990, Daniel Vighi, insiste sur la configuration d'une nouvelle conception de l'État dans ce contexte, différente de celle de la gauche qui avait régné en Europe de l'Est, et qui se rapproche de celle libérale de l'État minimal. Le respect des droits de l'homme est finalement la grande avancée de l'adhésion.

«L'entrée de la Roumanie dans le Conseil de l'Europe a surtout la signification essentielle et primordiale de la consolidation du respect des droits de l'homme par de nouvelles garanties offertes par les traités qui fondent cet organisme politique et dont la Roumanie est partie contractante; ce sont des obligations et des responsabilités fermes et on ne peut plus limpides»⁶⁵.

L'entrée en Europe est donc la rupture avec le passé, mais aussi l'optimisme des réformes⁶⁶.

Dans la perspective de la mondialisation, la question de la position de l'Europe dans l'ensemble mondial se pose avec plus de pugnacité. Le politologue, journaliste et activiste pour les droits de l'homme Gabriel Andreescu et l'homme politique, actuellement membre du groupe socialiste du Parlement européen, Adrian Severin, attirent justement l'attention sur la nécessité de prendre une position internationale.

«Au début de la globalisation, l'Europe sera inévitablement une entité politico-économique située entre l'Amérique et la Russie. Elle devra éviter la situation de *zone tampon* ou de facteur de contrepoids utilisé par chacun des ses *voisins* contre l'autre»⁶⁷.

Selon ces deux auteurs, au sujet de l'Amérique, l'Europe devrait non pas contester son statut de «superpouvoir», mais bien au contraire, «l'englober» et valoriser les relations mutuelles afin d'assurer «la multipolarité et la diversité nécessaires à un monde ouvert»⁶⁸. L'objectif sera donc la constitution d'une «union économique transatlantique»⁶⁹. Une vision de la mondialisation est aussi proposée, celle du «globalisme multipolaire»⁷⁰, dans lequel l'Europe devra s'affirmer comme un des centres politiques, économiques et culturels importants.

⁶⁴ Daniel Vighi, «România în Consiliul Europei», in 22, n° 42, 27 octobre–2 novembre 1993.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ «En se fondant sur ces exigences démocratiques, on peut relancer la lutte politique en vue des réformes structurelles de l'État de droit. Le pouvoir et le prisonnier de ses propres engagements». *Ibidem*.

⁶⁷ Gabriel Andreescu et Adrian Severin, «Un concept românesc al Europei Federale», in *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 22.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 23.

⁷⁰ *Ibidem*.

Sorin Moisă analyse la relation étroite entre intégration économique et mondialisation⁷¹. L'union économique qui a été à la base de l'Union européenne peut, selon cet auteur, conférer de la force à l'Europe d'aujourd'hui, dans le contexte de la mondialisation.

«Tout comme la démocratie et le capitalisme ont été sauvés du point de vue politique après la dernière guerre mondiale (aussi) par l'aide substantielle de l'intégration économique, la même intégration économique assume une fois encore, contrairement au sens commun, la mission de sauver la démocratie européenne, mais cette fois-ci pas de sa disparition, mais de son manque de substance»⁷².

D'ailleurs, S. Moisă insiste sur la place vitale que le projet politique joue au sein de l'Union européenne. En son absence, toute la construction risquerait de s'effondrer. Ce n'est que le projet politique qui assure «l'irréversibilité» de cette entreprise⁷³.

Pour S. Moisă, la question de la confiance étaye le projet d'union européenne. La monnaie unique elle-même a été possible grâce au partage de la confiance entre États. La confiance en l'euro évolue en fonction de l'incertitude au sujet de «l'avenir politique» et de la «susceptibilité» entre pays. Le politique domine donc l'économie. La compétition politique gère la compétitivité économique. «La valeur de l'euro reflète la confiance et les chances que notre planète accordent au projet économique et – obligatoirement – politique européen, elle reflète donc le besoin pressant que ce projet soit rapidement relancé et mené à bonne fin»⁷⁴.

Les politiques aussi insistent sur le rapport entre la mondialisation et l'intégration. Il ne s'agit pas seulement de l'intégration de la Roumanie dans l'Union européenne, mais aussi de l'intégration économique mondiale, du respect des valeurs communes. D'ailleurs, dans le discours de I. Iliescu, les notions sont générales et peuvent se confondre. Dès 1994, il parlait de «globalisation et d'intégration sur le plan mondial»⁷⁵. Plus tard, en 2002, les deux notions apparaissent toujours ensemble.

«Le monde, qui se trouve en plein processus de globalisation, d'intégration, nous oblige à prendre conscience d'un fait : nous devons apprendre que nous ne pouvons pas vivre sans ceux qui nous entourent. Nous dépendons de plus en plus les uns des autres, nous

⁷¹ Sorin Moisă, «Proiectul european: o viziune românească», in *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene*, op. cit., p. 57–101. S. Moisă a été conseiller auprès de la délégation de la Commission européenne à Bucarest.

⁷² *Ibidem*, p. 61.

⁷³ S. Moisă, op. cit., p. 67.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Déclaration du Président de la Roumanie, Monsieur Ion Iliescu, après la réunion avec François Mitterrand, le Président de la République française, Paris, 29 novembre 1994.

avons besoin de solidarités partagées pour réussir ce que nous nous sommes proposés. L'avenir de l'Europe est lié à notre capacité de poursuivre ensemble un idéal commun»⁷⁶.

T. Băsescu insiste à son tour sur la dépendance entre l'unité de l'Europe et sa survie sur la scène mondiale globale.

«Seulement une Europe unie peut faire face à la globalisation. Toute autre chose ne serait qu'une demi solution, plus compliquée et qui générerait une brèche à l'intérieur de l'Union et freinerait l'intégration»⁷⁷.

En plus, l'Europe unie peut aussi innover au sujet des coopérations par petits ensembles, en fonction de responsabilités délimitées. Dans le discours de T. Băsescu, nous distinguons avec netteté la distinction entre mondialisation et intégration européenne.

Par ailleurs, plusieurs auteurs roumains insistent sur la nécessaire correction du déséquilibre entre le poids des décisions provenant de l'Ouest et de l'Est de l'Europe. La réciprocité des relations est demandée autant par les politiques que par les divers analystes⁷⁸. C. Mureșanu imagine une dynamique de l'Europe «centripète» qui rassemble ses parties dans un point commun et n'impose pas une attraction unilatérale de l'Est par l'Ouest⁷⁹. I. M. Danciu parle, toujours au début des années 1990, du moment venu pour la Roumanie d'apporter sa contribution dans cette relation mutuelle avec les nations qui la composent⁸⁰.

MODERNISATION ET INTÉGRATION EUROPÉENNE

Jürgen Habermas faisait remarquer en 1995 que l'union politique et notamment la mise en place d'une constitution européenne pouvaient démarrer, car l'intégration économique était atteinte⁸¹. C'était sans prendre en compte les nouvelles vagues d'adhésion des années 2000, qui allaient remettre en question la logique entière de l'Union. Le développement économique, la modernisation du pays sont très souvent invoqués pour présenter les bénéfices de la démarche

⁷⁶ Discours du Président de la Roumanie, Monsieur Ion Iliescu, à l'ouverture des travaux de la conférence «La Roumanie sur la voie de l'Intégration de l'Union européenne», Vienne, Autriche, 23 octobre 2002.

⁷⁷ Interview accordée par le Président de la Roumanie, Traian Băsescu, à la chaîne radio Delta RFI, réalisée par Luca Niculescu 20 juin 2005.

⁷⁸ «L'Europe a besoin de la contribution spécifique des nations européennes, tout comme chacune de ces nations a besoin de l'Europe». I. M. Danciu, «Europa ca imperativ», in *Tribuna*, 4–10 février 1993.

⁷⁹ C. Mureșanu, «Despre Europa», *op. cit.*, 1992.

⁸⁰ I. M. Danciu, *op. cit.*

⁸¹ Le texte de la communication a été publié en 1997: Jürgen Habermas, «Reply to Grimm», in *The Question of Europe*, Londres, New York: Verso, 1997, p. 259–264.

d'adhésion européenne. De manière concrète, les démarches que chaque pays candidat a dû effectuer en vue de l'adoption de l'*acquis communautaire* lui assuraient l'acceptation par Bruxelles, mais aussi un niveau de développement relativement élevé.

Dès 1948, G. Gafencu parlait de l'interdépendance entre le «relèvement économique» et l'union de l'Europe. Dans ce discours du Congrès de l'Europe, il indiquait aussi la nécessaire réintégration de l'Est en Europe et l'association de tous les pays au projet fédéral. «L'Europe ne peut être considérée comme une unité économique que dans son ensemble»⁸². Ses arguments étaient liés à la complémentarité économique des deux parties de l'Europe. Aussi bien la «justice sociale» que les «échanges libres» dépendent de l'unité européenne, qui elle seule est «l'état normal» du continent⁸³.

Les analyses autour de l'intégration européenne faites à l'intérieur du pays avant 1989 ne sont pas nombreuses, aussi bien dans le discours officiel que dans les corpus de presse quotidienne et de revues culturelles et estudiantines que nous avons pu consulter. Si des représentations sur l'Europe en général, sur son importance mondiale ou sur sa particularité continentale sont largement véhiculées, les projets occidentaux d'union et de construction, donc les précurseurs de l'Union européenne, ne sont pas abordés.

La revue *Viața studentescă* a consacré en 1969 un groupage de deux articles sous le titre «La désintégration de 'l'intégration'...»⁸⁴. Deux étudiants en sciences économiques présentent les bilans du Marché commun au niveau des économies nationales de six pays qui le composaient. Il s'agissait donc d'un rapport économique et statistique sur les défauts du projet d'intégration économique.

«Les tendances de création de grands groupements supraétatiques, par la reprise des intérêts d'un partenaire plus faible, ont affecté les intérêts nationaux»⁸⁵.

Cette thèse est développée en précisant la place des grands monopoles dans le cadre du Marché commun, qui ne tiennent pas compte des intérêts de tous les partenaires, qui créent des inégalités de développement des différents pays et défavorisent les droits des travailleurs. «La volonté des peuples de valoriser de manière optimale les ressources matérielles et humaines»⁸⁶ serait finalement l'enjeu non respecté par l'intégration économique en Europe occidentale, selon les

⁸² Grigore Gafencu, Congrès de l'Europe, séance plénière – II – 7 mai 1948, La Haye, in *Secolul 20, op. cit.*, 1999–2000, p. 111. G. Gafencu (1892–1957, homme politique, député de 1938 à 1940, quand il a notamment œuvré pour la neutralité de la Roumanie dans la Guerre, a aussi été diplomate et journaliste.

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ Sergiu Dimiu et Liviu Mureșan, «Dezintegrarea 'integrării'...», in *Viața studentescă*, n° 5, 29 janvier 1969.

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ *Ibidem.*

deux auteurs. Sans aucune référence à la situation de la Roumanie dans le cadre du Comecon (désigné en Roumanie sous l'acronyme CAER), ces articles laissent transparaître la critique indirecte qui est faite à cette autre organisation internationale.

En avril 1990, la revue *Alternative* publiait un article sur la signification économique de l'intégration européenne⁸⁷. Ils développent une réflexion autour de la «maison commune européenne» et du rapport étroit entre la conscience européenne et la construction européenne. Pour les deux auteurs, les «mouvements de restructuration» de l'Est de la fin des années 1980 sont profondément européens, car ils ont été concomitants avec les préparations pour le «marché unique» prévu pour 1992, qui, lui, aura été la forme première de «l'approfondissement et de l'élargissement de l'intégration économique et politique en Europe occidentale»⁸⁸.

«L'idée d'Europe, comme entité unique et cohérente, flottait dans l'air, en imprimant de plus en plus fortement son empreinte sur la façon de penser, comme sur les modalités de percevoir les réalités du continent»⁸⁹.

Selon ces deux auteurs, l'Europe intégrée ferait mieux face au reste du monde que chaque pays individuel, ce qui contribue à «l'intégration paneuropéenne».

Après 1989, une des difficultés importantes de l'adhésion de la Roumanie à l'Union européenne a longtemps été le retard du développement économique. «Le problème de la Roumanie est celui de la difficulté, presque insurmontable il semble, d'atteindre l'intégration politique par le succès de l'intégration économique (et pas l'inverse)», affirmaient deux spécialistes de l'Europe, A. Severin et G. Andreescu⁹⁰.

L'entrée de 1993 dans le Conseil de l'Europe est vue comme une véritable entrée en Europe. «Le peuple peut respirer tranquille. Il est finalement entré en Europe»⁹¹. L'ajournement de cette entrée quelques années auparavant a été considéré par «le peuple» comme une «persécution»⁹². La «victimisation» était le mot d'ordre des politiques, et elle était employée avec «habileté» au niveau interne aussi, selon la journaliste Tia Șerbănescu: «Quand les devoirs étaient le moins bien faits, quand les consignes étaient le moins respectées pour l'admission dans le Conseil de l'Europe, alors [le pouvoir] accusait avec plus de véhémence l'opposition de manque de patriotisme dans le soutien de l'entrée du 'peuple' en Europe»⁹³.

Cette entrée dans le Conseil de l'Europe a été véritablement le premier pas vers l'Europe et la modernité. A. Severin, qui a été membre de l'Assemblée parlementaire du Conseil de l'Europe et rapporteur à plusieurs reprises (1993–1996 et 2003–2007), rend compte de l'ambivalence à laquelle un représentant roumain

⁸⁷ Radu Titirică et Florin Bonciu, «Integrarea paneuropeană», in *Alternative*, n° 10, avril 1990.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ A. Severin et G. Andreescu, *op. cit.*, p. 35.

⁹¹ Tia Șerbănescu, «Intrarea prin Strasbourg», in 22, n° 38, 29 septembre–5 octobre 1993.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*.

dans les institutions communautaires doit faire face.⁹⁴ Ainsi, il s'agit de dépasser la catégorisation qui hiérarchise entre «représenter la Roumanie au Conseil de l'Europe» ou «représenter le Conseil en Roumanie».

«J'essayais de convaincre les Roumains qu'il était de notre intérêt d'adopter les valeurs de la modernité partagées par le Conseil de l'Europe. De l'autre côté, j'essayais de convaincre le Conseil de l'Europe que c'était le cas d'inclure la Roumanie avec ce qu'elle avait de meilleur et de tenir compte des intérêts roumains dans la construction qu'il réalisait»⁹⁵.

À cette époque, le président I. Iliescu formulait son discours autour du thème du développement inégal des l'Est et de l'Ouest de l'Europe, qui risquait de créer de nouvelles barrières sur le continent. L'Est devait se développer pour ses propres citoyens, mais aussi pour ne pas charger l'Ouest de son bilan économique négatif:

«Je crois que la seule chance pour l'Europe occidentale est le développement économique général des pays du centre et de l'Est de l'Europe. Nous sommes liés par une chance et un sort commun»⁹⁶.

L'Est est ainsi décrit par I. Iliescu comme une possibilité d'investissement, un marché à saisir. Il est intéressant que ce discours n'indique pas forcément l'intégration de l'Est dans l'ensemble occidental, mais insiste sur le développement *a priori* nécessaire, indépendamment des motivations de construction européenne.

D'ailleurs, tous les présidents roumains postcommunistes ont insisté sur le bénéfice que l'Ouest avait à tirer du développement de l'Est. Emil Constantinescu assimilait l'intégration à la modernisation:

«L'intégration européenne est le processus même de modernisation globale de la société roumaine, qui commence une époque nouvelle»⁹⁷.

À part T. Băsescu, qui le fait à la veille de l'adhésion de la Roumanie à l'Union européenne, on a très peu affirmé officiellement l'enjeu économique direct de l'élargissement, donc les avantages que les nouveaux pays ont tiré et tireront de «l'Europe». I. Iliescu, par exemple, esquivait une question posée par François Clémenceau pour la radio Europe 1 en reprenant sa théorie de la complémentarité entre la globalisation et l'intégration. Ainsi, pour répondre à la question sur le besoin d'Europe de pays pauvres ou l'absence de ce besoin au niveau des riches, le président roumain avait répondu «du point de vue rationnel»: «nous sommes tous intéressés par cette intégration, car le processus n'est pas seulement régional, ou

⁹⁴ A. Severin, *Locurile unde se construiește Europa*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 259.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Le message du Président de la Roumanie, Monsieur Ion Iliescu, à l'occasion de la Fête de l'Europe, 9 mai 1994.

⁹⁷ Message du Président de la Roumanie, Monsieur Emil Constantinescu, adressé aux citoyens de la Roumanie après le Sommet de l'UE de Helsinki, 12 décembre 1999.

seulement continental, ou seulement européen. C'est un processus général d'intégration des économies nationales dans l'économie mondiale. [...] Donc, d'un point de vue rationnel, c'est une nécessité»⁹⁸. Mais en 2001 c'est toujours I. Iliescu qui reconnaît que les bénéfices premiers et les plus visibles de l'intégration seront au niveau «de la modernisation et de l'amélioration de la vie des gens», «les coûts de la non intégration»⁹⁹ étant plus importants pour l'Union que les coûts de l'intégration.

La question de l'intégration à l'UE s'est posée très vite avec plus de fermeté. Le milieu des années 1990 a donc apporté le discours sur l'Europe «à deux vitesses». Si les leaders politiques roumains insistaient sur l'évolution ensemble des pays de l'Europe centrale, les voix arrivées de l'Ouest pointaient les progrès de quelques uns et les retards des autres. Les valeurs et les objectifs européens devaient être assimilés par tous dans le pays, afin de récupérer les retards qu'accusait la Roumanie.

En ce sens, Adrian Marino critiquait au début des années 1990 l'incompréhension par l'opinion publique, mais aussi par la classe politique, de l'Europe. Intellectuel engagé pour l'idée européenne, ancien prisonnier politique, écrivain, critique et historien littéraire, A. Marino (1921–2005) soutient à son tour une vision pragmatique, fondée sur la civilisation de l'Europe. Mais il rejette en même temps la conception naïve de l'Europe qui «donne»¹⁰⁰. Le rapprochement de l'Europe signifie l'apprentissage de la «démocratie de type européen»¹⁰¹. Ce projet de «réaliser un pays» fait partie de l'intégration européenne, et signifie avant tout un «engagement idéologique et politique déclaré»¹⁰².

La modernisation est intimement liée à la construction européenne, pour A. Marino. Sa thèse était que l'esprit européen caractérise exclusivement la petite bourgeoisie urbaine. Disparue avec l'arrivée du communisme, cette couche sociale se reformulera une fois le développement économique enclenché.

«Même si, pour le moment au moins, 'l'idée européenne' intéresse profondément et activement seulement une élite intellectuelle, citadine, civique, plutôt restreinte, nous n'avons aucun doute qu'elle se développera par la suite, au fur et à mesure que la structure et les conditions de vie du pays se modifieront [...]»¹⁰³.

⁹⁸ Interview accordée par le Président de la Roumanie, Monsieur Ion Iliescu, à la chaîne de radio française Europe 1, consigné par François Clémenceau, Paris, 29 novembre 1994.

⁹⁹ Interview accordée par le Président de la Roumanie, Monsieur Ion Iliescu, à l'hebdomadaire luxembourgeois *Le Jeudi*, Luxembourg, 13 et 27 décembre 2001.

¹⁰⁰ Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României, aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 26.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 37.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ A. Marino, *Pentru Europa*, *op. cit.*, p. 55.

D. Dăianu indique que la seule chance d'aboutissement du projet européen serait la prise en compte des différences entre les pays. «Il est possible que la seule façon de maintenir l'élargissement comme processus ouvert soit une géométrie variable, évolutive (c'est ce que suggère la discussion portant sur un possible noyau dur à l'intérieur de l'UE)»¹⁰⁴. Mais cet auteur indique aussi la réciprocité d'intérêts entre la Roumanie et l'Europe. «La Roumanie a plus besoins de l'UE que l'inverse; et c'est être lucide que d'accepter cette réalité. D'autre part, l'Union n'a rien à perdre si, au moment de l'admission, la Roumanie se présente avec des atouts économiques et institutionnels dignes d'être pris en considération, des atouts pour l'Union»¹⁰⁵.

D. Dăianu parle de l'intégration européenne comme d'une «démarche séculaire» et d'une «chance extraordinaire».

«La relation de la Roumanie avec l'UE, et surtout l'invitation [...] à commencer les négociations d'adhésion, représentent une chance extraordinaire de faire en sorte qu'enfin, 'le fond suive la forme'; cette relation peut fournir le 'Big Push' dont la Roumanie a besoin pour réduire considérablement les décalages économiques avec les pays européens avancés»¹⁰⁶.

Mais l'intégration n'est pas forcément accompagnée d'une croissance économique immédiate. Les démarches d'adhésion non plus n'assurent un développement certain: «La feuille de route et les efforts d'adoption de l'acquis communautaire sont-ils vraiment équivalents à une stratégie fonctionnelle de croissance économique rapide et de modernisation?»¹⁰⁷. Des analyses économiques ont prouvé que l'ouverture des économies apporte de la croissance par les investissements venus de l'étranger. Mais les particularités économiques nationales, «les caractéristiques structurelles de l'économie roumaine» et donc les solutions appropriées appartiennent aux «autorités publiques nationales»¹⁰⁸.

G. Andreescu et A. Severin indiquent les points de rencontre entre le projet d'union politique et l'économie. Ainsi, l'efficacité de la décision économique et le poids stratégique repose sur «le statut de pouvoir politique»¹⁰⁹. Ce postulat est valable autant pour les pays membres de l'Union que pour l'Europe dans l'ensemble mondial. Mais ces auteurs font également remarquer la création d'un «déficit démocratique» dans l'Union européenne des années 2000. Il s'agit de la «transmission des décisions socio-politiques du contrôle des institutions légitimées de façon populaire aux cercles d'affaires»¹¹⁰. Face aux problèmes et aux enjeux

¹⁰⁴ D. Dăianu, «Dynamiques euro-atlantiques, réflexions et options européennes», *op. cit.*, 2004, p. 97.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 97–98.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 86–87.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 96.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 97.

¹⁰⁹ G. Andreescu et A. Severin, *op. cit.*, p. 27.

¹¹⁰ *Ibidem*.

économiques qui dépassent la capacité de décision des États nations, G. Andreescu et A. Severin préconisent un transfert partiel du pouvoir vers les «structures politiques supraétatiques (les seules capables de maintenir les structures économiques supraétatiques)»¹¹¹.

Les élargissements de l'Union européenne ne sont pas indépendants de calculs économiques. En 2000, G. Andreescu et A. Severin voyaient deux stratégies dans ce sens. Soit le «scénario de l'élargissement ajourné» soit le «scénario de l'élargissement rapide». Dans le premier cas, l'on tient compte des différences de développement entre chaque pays, mais le résultat sera «la provincialisation économique et, en conséquence, politique, de l'Europe». Face à la rupture interne qui risque ainsi de se produire, l'alternative est l'«intégration économique structurée», donc l'inclusion progressive de chaque pays dans des projets précis, en fonction du degré de performance de chacun¹¹².

CONCLUSION. LA QUÊTE DES INTÉGRATIONS

«L'Europe n'a pas encore été trouvée», pense Eugen Vasiliu¹¹³. Cet auteur identifie une quête incessante d'Europe mais rend compte finalement de l'évidence de la construction européenne. Celle-ci est réelle, continue, mais jamais achevée. La construction européenne désigne aussi bien l'Europe culturelle, la civilisation européenne, l'intégration européenne, les adhésions successives à l'Union européenne, la redéfinition et l'adaptation de l'Europe aux réalités contemporaines. La construction et l'intégration européennes sont certainement complémentaires. Si les processus politiques se sont déroulés principalement en Europe occidentale, les pays de l'Est n'ont jamais été complètement déconnectés de cette réalité. Ainsi, certaines représentations et images transgressent les époques et les différents idéologiques. Des différences d'approches existent aussi, pourtant.

La mise en perspective de cet ensemble de discours sur l'intégration formule une nouvelle narration de l'Europe. Elle ne tient pas compte de la chronologie, mais des thématiques abordées, qui forment le discours roumain sur l'intégration européenne. Plusieurs points saillants sont à distinguer. Nous remarquons dans un premier temps que plus le rapprochement entre les locuteurs et l'Europe officielle est grand, plus le niveau de référence diminue : les politiques parlent plus au nom de la nation que les analystes et les intellectuels. Les intellectuels parlent beaucoup plus facilement et volontiers au nom de l'Europe. La proximité ainsi suggérée est plus grande et plus naturelle. Critique ou enthousiaste, le discours intellectuel roumain semble être plus proche de l'esprit européen que le discours politique.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*, p. 28.

¹¹³ Eugen Vasiliu, «Despre europeitate», in *Secolul 20, Europele din Europa, op. cit.*, p. 20.

Mais les intellectuels de l'Est ont une place inédite en Europe. Le philosophe Constantin Noica (1909–1987, dans *De dignitate Europae*¹¹⁴, propose un terme alternatif aux «outsiders» de Milan Kundera)¹¹⁵. Il appelle «marginiaux» les intellectuels qui font et, en même temps, ne font pas partie de l'Europe. Cette catégorie, placée dans une périphérie de l'Europe, qui, dans la plupart du temps est géographique, exprime son importance. Cela consiste dans l'affirmation des qualités du continent, qui ne sont (plus) appréciées en Occident, trop fatigué, trop occupé, trop vieux même. En regardant du dehors, mais tout en se trouvant dedans, les intellectuels de l'Est sont transformés, dans l'ouvrage de C. Noica, dans une sorte de conscience de «l'intellectuel d'Occident». Au niveau national, ils formulent aujourd'hui le discours humaniste et parfois social sur l'Europe attendue en Roumanie.

Les politiques, à leur tour, formulent un univers linguistique et représentationnel particulier autour de l'Europe et définissent surtout la place de la Roumanie dans le monde. Les points de rencontre avec le discours des écrivains ou des analystes de tous bords politiques sont pourtant nombreux. Des formules du discours militant de G. Gafencu, en rien assimilable au régime communiste roumain, ont été reprises et consacrées dans la communication politique de N. Ceaușescu, par exemple. La récupération des formules discursives concerne aussi la période postcommuniste, particulièrement en ce qui concerne la modernisation, le développement économique inhérent à l'intégration européenne. Timidement abordé dans un premier temps par les politiques, l'affirmation de l'importance de ce thème par des intellectuels tels qu'A. Marino semble avoir désinhibé le discours officiel.

Aussi bien politiques qu'intellectuels se mettent d'accord sur la chance que représente l'intégration européenne pour le monde et particulièrement pour la Roumanie. Le processus est irréversible et englobant. Une population hétérogène appartenant aux groupes sociaux les plus divers en est concernée et s'implique dans le processus de réalisation de l'Europe. En parallèle avec l'Europe «à plusieurs vitesses», l'intégration de la Roumanie en Europe aussi semble s'être faite «à plusieurs vitesses», ou en tout cas en plusieurs temps. Face à la «cible mouvante»¹¹⁶ qu'est l'Europe, en pleine construction elle-même, les Roumains ont dû dépasser le «provincialisme radical de l'époque postcommuniste»¹¹⁷ et avancer vers l'Europe. «La Roumanie marche vers l'Europe, avec le ralentisseur enclenché»¹¹⁸, c'était la conclusion d'une discussion de 2000 sur l'évolution du pays pendant les années postcommunistes.

¹¹⁴ Constantin Noica, *De dignitate Europae*, Bucarest, Editions Kriterion, 1988. C. Noica fait partie de la même génération que Cioran, Eliade, Ionescu.

¹¹⁵ Milan Kundera, «The Tragedy of Central Europe», in *New York Review of Books*, 26 avril 1984.

¹¹⁶ Vladimir Tismăneanu, în dialog cu Mircea Mihăieș, *Încet, spre Europa*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 197.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*.

La discussion sur les «intégrations», sur les avatars, les changements continuels des sens de ce mot, n'est pourtant pas achevée. Souvent, des discours partisans, trop nationaux ou trop enflammés, européens, souvent même leurs polyphonies, occultent et transforment *l'intégration*. Mais le sens du vocable s'adapte à son époque. Ainsi, après le projet humaniste formulé par Jean Monnet en 1955, l'Europe est aussi l'union de ses différences, la modernisation, l'adaptation à la mondialisation.

REFERENCES

1. AHRWEILER, HELENE, AYMARD, MAURICE (dir.), *Les Européens*, Paris, Hermann, 2000.
2. DOGAN, MATTEI, PAHRE, ROBERT, *L'innovation dans les sciences sociales: la marginalité créatrice*, Paris, Presses universitaires de France, 1991.
3. MARINO, ADRIAN, *Pentru Europa. Integrarea României, aspecte ideologice și culturale* [Pour l'Europe. L'intégration de la Roumanie, aspects idéologiques et culturels], Iași, Editura Polirom, 2005.
4. VALADE, BERNARD, «Le 'sujet' de l'interdisciplinarité», in *Sociologie et sociétés*, vol. 31, n° 1, 1999.

PUNCTUL DE VEDERE EUROPEAN VS. PUNCTUL DE VEDERE NAȚIONAL ÎN DISCURSUL ȘI PRACTICILE JURNALISTICE

MIRELA LAZĂR*

ABSTRACT

THE EUROPEAN POINT OF VIEW VS THE NATIONAL POINT OF VIEW IN JOURNALISTIC DISCOURSE AND PRACTICE

This study approaches, from a constructivist perspective, the degree of “Europeanization” of journalistic discourse and practice in relation to the coverage of European Union-related themes.

Built on the analysis of the media streams in which the “European” information is produced, the study highlights the processes of “transnationalization” and “nationalization” carried out by journalists when dealing with Community news and the constraints related to journalistic routines in different professional environments.

The dominance effect of certain national frameworks of interpretation in journalistic fields represents a barrier for the emergence of a unified “European space”. However, this does not prevent journalists from continuing to create and give meaning, through an exercise of representation, to the “European Union” as a media topic.

Keywords: Europeanization, framing, transnationalization, European journalism.

PREMISELE CERCETĂRII

Acest studiu are ca punct de plecare două etape de cercetări, întreprinse în cadrul proiectului „Adequate Information Management in Europe” (2004–2007), care a reunit echipe de cercetători din 11 țări europene¹. Cercetările empirice la care ne referim au utilizat metode calitative, precum interviul semidirectiv de profunzime și observație participată (în mediile de lucru), cu scopul de a defini rolurile și logicile diferitelor structuri organizaționale, ancorate în câmpuri

* Address correspondence to Mirela Lazăr: miralayar05@yahoo.com. Autoarea este conferențiar univ. la Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării.

¹ Belgia, Estonia, Finlanda, Franța, Germania, Irlanda, Italia, Lituania, Marea Britanie, Norvegia, România. Vezi <http://www.aim-project.net/indexd708.html?id=3>

jurnalistice și politice naționale specifice, în acoperirea informației despre Uniunea Europeană.

Interviurile au fost realizate atât cu jurnaliști din redacțiile unor publicații și televiziuni naționale (8 pentru partea românească, vezi *Anexa 1*), selectați după criteriul poziției ocupate în ierarhia posturilor și al responsabilităților în privința acoperirii tematicii referitoare la Uniunea Europeană, cât și cu corespondenți ai mediei naționale, acreditați pe lângă instituțiile europene de la Bruxelles (9 repodenți, în cazul României², vezi *Anexa 2*).

Aceștia au fost solicitați să-și spună opiniile cu privire la procedurile și rutinele de lucru în stabilirea agendei de știri europene, la *background*-ul lor profesional, la modul în care își percep audiențele, la emergența unei „identități europene” și a unui „spațiu public european”.

Ipotezele de lucru au privit contextualizarea culturală și organizațională a operațiilor de selectare și interpretare a mesajelor referitoare la tematica UE³.

În general, „subiect UE” este pentru public unul birocratic, tehnic și plictisitor, iar tratarea lui de către mass-media este lipsită de profunzime și de detalieri. Raritatea dezbaterilor publice despre afacerile europene, despre proiectul european comun este asociată de analiști cu un deficit structural de comunicare, la rândul lui pus în relație cu abordările teoretice privind existența/non-existența/funcționarea defectuoasă a unui „spațiu public european”.

Fără îndoială că mass-media, prin acoperirea (atenția acordată) subiectului, prin conținuturi/puncte de vedere, influențează reprezentările despre UE și procesul de integrare. Modul în care „Uniunea Europeană” este construită și relatată în mass-media depinde în mod esențial de mediul în care operează jurnalistul.

*
* *

Premisa teoretică adoptată în acest studiu se înscrie în paradigma constructivistă și se raportează la construirea imaginii sociale „entitatea europeană” (unificarea europeană în reprezentări/legitimarea unui punct de vedere „european” asupra realității europene) în discursuri și practici profesionale actualizând caracteristicile contractuale ale comunicării mediatice (vezi P. Charaudeau, 1997) – interacțiunile dintre surse și public, perspectivele (cadrele) interpretative ale evenimentelor.

Perspectiva de lucru este analiza palierelor de producere a informației despre UE și a tipurilor de discurs adoptate de jurnaliștii intervievați, pentru a înțelege modul în care aceștia construiesc posibilități de „europenizare” în câmpul lor.

² Liana Ionescu, Mirela Lazăr, *A relata de la Bruxelles despre Uniunea Europeană. Cazul României* în Mirela Lazăr, coord., *România și integrarea europeană. Logici și rutine jurnalistice*, București, Editura Ars Docendi, 2008, p. 138–157.

³ Mirela Lazăr coord., *op. cit.*, p. 64.

COMUNICAREA INFORMAȚIEI COMUNITARE PRIN INSTITUȚIILE UE

Procesul comunicării informației despre UE poate fi descris ca desfășurându-se în trei pași: sursele instituționale ale UE – prin canale formale și informale – către corespondenții acreditați la Bruxelles, corespondenții către redacțiile din țară, jurnaliștii din redacții către audiențele naționale. Fiecare dintre aceste paliere reprezintă locuri, cu trăsături specifice, de producere a informației ce comportă efecte asupra rutinelor jurnalistice și, prin urmare, asupra cadrelor discursive.

În termeni referențiali comuni, „Uniunea Europeană” trimite la sistemul politic și instituțional comunitar, „un complex de instituții birocratice care sunt prea îndepărtate de cetățeni și înclinate să manipuleze” (Rodica Culcer, televiziunea publică, p. 117⁴). „Vorbim despre instituții, bărbați în costume negre sau gri, care intră și ies din instituții și care discută despre lucruri abstracte și despre decizii care uneori durează săptămâni, luni, ani” (Oana Lungescu, corespondent BBC, p. 190).

Instituțiile europene nu constituie un bloc și nu oferă o informație monolitică. Informația este complexă, sursele se suprapun. „Comisia Europeană se declară transparentă, este de altfel singura care organizează un punct de presă cotidian. Este, de asemenea, cea care disimulează cea mai multă informație și care pozează în victima neînțelegerii la nivelul cetățenilor de câte ori apare un nou scandal. Comisia privilegiază scurgerile de informații, prin organizarea de *briefing*-uri secrete pentru ziariști bine selecționați și scoaterea de documente secrete atunci când te aștepti mai puțin” (Mihaela Gherghișan, corespondent RFI-România, p. 175). „Parlamentul este cel mai transparent, vorbăreț și sincer” (*ibidem*). „Parlamentul European este instituția cea mai deschisă. Parlamentarii europeni vorbesc întotdeauna *on the record* și spun întotdeauna ce gândesc. Sunt provocatori, acesta este interesul lor, de a fi în presă, de a fi intervievați, de a fi citați. Însă, de foarte multe ori, ceea ce spun îi reprezintă numai pe înșiși. Consiliul UE este o instituție mult mai secretă, în care deciziile se iau în spatele ușilor închise și foarte puțin se comunică în mod oficial. (...) Comunicarea cu Consiliul este mult mai dificilă, nu există un singur mesaj” (Dana Spinanț, corespondent PRO TV, p. 203). „Consiliul de miniștri aplică strategia de comunicare guvernamentală a fiecărui stat membru: ceva transparență, dar pentru presa națională a fiecărei delegații.” (M. Gherghișan, p. 175).

Logica de lucru a instituțiilor se regăsește în stilul lor de comunicare. Registrul discursului folosit de purtătorii de cuvânt de la Comisia Europeană este unul tehnic (discurs de expertiză). „Majoritatea răspunsurilor sunt de procedură,

⁴ Interviuurile cu jurnaliștii din țară și corespondenții români la Bruxelles au fost publicate în Mirela Lazăr, coord., *România și integrarea europeană. Logici și rutine jurnalistice*, București, Editura Ars Docendi, 2008. După fiecare citat din aceste interviuri nu vom mai repeta titlul cărții, considerându-l implicit, ci vom indica paginile corespunzătoare numelui jurnalistului respectiv.

deoarece Comisia, nefiind o instituție politică, fiind o instituție mai mult birocratică, nu poate comenta sau răspunde la foarte multe teme, subiecte, întrebări, care sunt cu caracter politic” (D. Spinanț, p. 203). „Un mare obstacol este și limbajul foarte specializat al oficialilor europeni. Comunicatele care vin de la UE (de la Comisie în special, mai puțin de la Parlament) sunt extrem de «lemnoase»” (Magdalena Anghel, corespondent TVR, p. 161). Mai puțin în perioadele de criză, Comisia nu este un furnizor de puncte de vedere conflictuale cu privire la procesele decizionale politice. „Nu poate merge mai departe de linia oficială a instituției și nu se poate lansa în comentarii care ar putea fi percepute ca provocatoare în unele țări” (D. Spinanț, p. 203).

PRACTICI JURNALISTICE CONVERGENTE ÎNTR-UN CONTEXT TRANSNAȚIONAL

Concentrați într-un perimetru restrâns al Bruxelles-ului, unde lucrează cu instituțiile, corespondenții acreditați pe lângă instituțiile europene trăiesc în mediul social și intelectual al surselor lor (Baisnée, 2007a). Ei ajung astfel să privească și să analizeze procesele politice europene prin aceiași „ochelari” ca și instituțiile (Baisnée, 2007b, p. 32). „Comisia încearcă să fie mai deschisă și mult mai structurată, ca să îl ajute și chiar să îl dirijeze pe jurnalist către o anume acoperire a subiectelor europene.” (D. Spinanț, p. 203). Perioada de „socializare” la Bruxelles le creează reflexul profesional și cunoștințele necesare pentru a acționa ca un „corespondent al UE” (Baisnée, 2007b, p. 32). „Ceea ce realizezi când vii corespondent la Bruxelles este că te miști într-o lume a profesioniștilor de presă. Și acest lucru implică o mare responsabilitate față de felul cum absorbi informațiile, cum le redai, și cum ți le însușești ca *background*.” (Gabriela Langada, corespondent Radio România Actualități, p. 177–178).

Mediul transnațional bruxellez al informației îi familiarizează pe jurnaliști cu un set de practici distincte de cele obișnuite în mediul profesional național din care aceștia provin (Mancini et al., 2007, p. 127), pentru a nu menționa aici decât regulile care reglementează interacțiunea între surse și jurnaliști, acel „cod informal al comunicării” (*ibidem*, p. 128), în care se trece de la canalele oficiale de acces la informație, la cele neoficiale de la sursele oficiale la cele confidentiale. „Trebuie să fii prietenos. Multe informații se bazează pe aceste relații de prietenie” (Sonia Rusu, corespondent TVR, p. 196). „Sfidarea cu care se confruntă fiecare corespondent, și cu care m-am confruntat și eu, a fost stabilirea de contacte relevante. (...) Poți să stabilești multe contacte, Bruxelles este un loc foarte profesional și oamenii sunt foarte deschiși, dar selectarea unei rețele de contacte care este relevantă, cu cei care îți pot aduce informația care te interesează, care investesc încredere în tine, care îți dau informația când ai nevoie și îți explică ce ai nevoie când vrei tu, acesta a fost lucrul care m-a ajutat cel mai mult în munca mea ulterioară” (D. Spinanț, p. 199).

Acest mediu cere din partea jurnaliștilor o „ajustare la particularitățile cadrării transnaționale a relatărilor despre UE, familiarizarea cu o nouă cultură a comunicării politice – înțelegerea ierarhiei surselor și experimentarea diferitelor forme de tratare” (Mancini et al., 2007, p. 127). „E important ca un jurnalist să înțeleagă mecanismul instituțional, legislativ, să înțeleagă interesele geostrategice ale țărilor, deci un fel de politică europeană și internațională” (Dan Luca, corespondent „Adevărul de Cluj”, p. 187). „Deja, în mod informal, toți corespondenții de presă care au o anumită experiență la Bruxelles încep să facă parte dintr-un anumit model de jurnalism european. Asta înseamnă adoptarea unui limbaj specific, a unui mecanism de funcționare specific și a unui sistem de interrelaționare cu instituțiile și cu reprezentanții instituțiilor. Jurnaliștii de aici împărtășesc o cultură jurnalistică europeană: cutume, valori. Jurnaliștii care se ocupă de instituțiile europene sunt cu un pas înainte în înțelegerea integrării europene, față de alți jurnaliști” (Dragoș Tăbăran, corespondent TVR, p. 211).

Pe de altă parte, acest mediu favorizează și practici de colaborare între jurnaliști pentru că informația comunitară în sine nu constituie, de regulă, un *scoop* pentru redacțiile mediei naționale. „Relația este foarte bună între presa de la Bruxelles. Nu e o competiție, de fapt, între cei 3 000 de ziariști. Ei discută, pentru că sunt multe lucruri tehnice și e bine să ai colegi, să te ajuți. (...) Deja jurnaliștii de la Bruxelles formează o echipă și sunt ambasadori foarte buni ai UE” (D. Luca, p. 187).

CONDIȚIONĂRI EDITORIALE ȘI PROFESIONALE NAȚIONALE

În ciuda relativei omogenizări a practicilor jurnalistice, pe care Bruxelles-ul ca loc de socializare a corespondenților o favorizează, rămân divergențele de proceduri legate, pe de o parte, de poziția statelor membre în ierarhia comunitară, iar pe de altă parte, de caracteristicile culturilor profesionale naționale, de structura piețelor media interne, de spațiul social național, în care se produce consumul informației despre UE. „UE nu este un club transparent și nici un bun comunicator, iată marea constrângere. Pentru un corespondent, va fi cu atât mai greu să ajungă la informația reală (și nu cea frumos ambalată în conferințele de presă), cu cât el nu aparține presei engleze, franceze sau germane, acestea fiind naționalitățile privilegiate de sursele de la Bruxelles” (M. Gherghișan, p. 175). „Există un fond comun, cu anumite reguli comune pentru toți ziariștii... Dar, pe de altă parte, există foarte multe diferențe culturale între țări și chiar între regiuni. Unele țări merg mai mult pe jurnalismul de bârfe, de fapte diverse de la Bruxelles, pe când alte tipuri de jurnalism merg mai mult pe analiză. Anumite țări se concentrează numai pe știri legate de țara lor, cum ar fi Marea Britanie sau Franța, iar alte tipuri de jurnalism național sunt mai deschise la știri legate de ceea ce se petrece în UE și e important, de exemplu Germania” (D. Spinanț, p. 205).

Jurnaliștii acreditați la Bruxelles primesc simultan un cadraj „european” (instituțional) asupra actualității comunitare, prin purtătorii de cuvânt ai comisarilor europeni, și unul național, prin purtătorii de cuvânt ai reprezentanților naționali în Consiliul UE.

La rândul lor, ei încearcă să propună redacțiilor din țară o informație cu vocație „europeană”, prin mediatizarea sistemului decizional transnațional al UE, cu reverberații asupra întregului spațiu comunitar, asupra tuturor cetățenilor UE. „UE este o organizație reglementată de reguli de funcționare foarte tehnice și procedura de luare a deciziilor este foarte complicată și alambicată. Și îmi este teamă să spun că redacția mea, ca majoritatea redacțiilor din România și chiar din lume, nu este informată suficient. Toți corespondenții au aceeași problemă” (D. Spinanț, p. 202). Ei tind să se desprindă de o tratare prea instituțională a informației („Dacă scrii numai opinia instituțiilor, e un articol «de lemn». Lemn european, dacă pot spune așa” – D. Luca, p. 184), păstrând totuși substanța mizelor „europene” ale activității instituțiilor.

Abordarea „europeană”, în viziunea corespondenților, ar trebui să ofere o înțelegere a dinamicilor politice, sociale și economice europene mai largă decât o permite cadrul național. Tratarea jurnalistică însă, care pornește, de obicei, de la un referent socialmente împărtășit, este „problematică”, în cazul în care vizează un punct de vedere „european” asupra informației despre UE (vezi Baisnée, Marchetti, 2004, p. 35). Pentru că, opinează unii analiști, „în ciuda proclamărilor retorice, UE nu posedă cultură, nici identitate transcendentă și comună, analoge culturilor și identităților naționale ale statelor care o compun” (Schlesinger, 1997, p. 369–391, în Baisnée, Marchetti, 2004, p. 35). Iar corespondenții, dincolo de experiențele transnaționale ale socializării lor – creuzet al unor practici „europenizate” –, rămân tributari tradiției profesionale, culturale, politice naționale. Corespondentul este „o proiecție a unei realități naționale într-un teritoriu străin” (Balçytienė, Leppik, Lönnendonker, 2007, p. 20). „Eu sunt un european care îmi trag rădăcinile din România.” (D. Luca, p. 187).

Corespondenții lucrează, prin urmare, cu o perspectivă hibridă, între cadrulul transnațional (din care trebuie să dea sens unei agende de interes potențial pentru majoritatea statelor și a cetățenilor UE) și cel național, pentru că redacțiile din țară au exigențe și așteptări în privința lor. „Nu e numai ce face jurnalistul la fața locului. Este și comanda editorului de acasă, care lucrează și el sub presiunile lui.” (O. Lungescu, p. 191). „Evident că scriem și despre subiectele mai generale, cum ar fi noul concept de politică europeană, piața muncii în UE” (Daniela Filipescu, corespondent „Adevărul”, p. 165). „Principala constrângere, ceea ce îngreunează activitatea mea, este faptul că publicul din România nu este interesat de marile subiecte de pe agenda UE. Sunt obligată să scriu foarte mult despre ce se întâmplă cu România, pentru România, fondurile pentru România, politica față de România ș.a.m.d.” (Daniela Filipescu, corespondent „Adevărul”, p. 166).

Gradul de relativă autonomie de care se bucură în termeni organizaționali înseamnă pentru corespondenți recunoașterea expertizei lor și a bunei lor poziționări în sistemul producerii/comunicării informației europene. „*Challenge*-ul este mare din start, pentru că ești un fel de tribună pentru colegii din țară, pentru presa din țară” (G. Langada, p. 179). „În țară e greu de perceput Bruxelles-ul (...). Tu trebuie să faci aici prima «digestie», ca să dai știrea, analiza, comentariul, pentru a doua «digestie», în țară” (D. Luca, p. 184).

CULTURA JURNALISTICĂ NAȚIONALĂ, SISTEM DE REFERINȚĂ ÎN RELATAREA DESPRE UE

Logicile de funcționare a câmpului mediatic național reclamă selecția și tratarea informației „europene” pornind de la categorii de percepție naționale. „Ni se pune des întrebarea: «Ce implicații are subiectul pentru România?». Prin urmare, pe cât posibil, selectăm subiecte în care să putem face, fie și forțat, o oarecare legătură cu România.” (Irina Cristea, redactor al Paginii de Integrare europeană, „Jurnalul Național”, p. 97). În punctul de vedere național, UE capătă semnificație în cadrul identităților naționale. „Jurnaliștii sunt responsabili față de publicul național, nu față de un public european – care este un construct teoretic” (R. Culcer, p. 117).

Pentru jurnaliștii din redacțiile din țară, cadrul național este înscris în regulile de bază ale jurnalismului. „Nu există jurnalism european; există doar cadrare națională a tematicii UE, în funcție de interesele audienței naționale. De aceea, nu trebuie uitat că datoria jurnaliștilor este față de publicul lor, nu față de instituțiile UE” (R. Culcer, p. 116).

Cadrajul de rutină al știrilor despre UE se face prin prisma „relevanței naționale”, a „interesului național”. În mediile de calitate, acest tip de cadrare favorizează referința la agenda politică internă („La urma urmei, toată politica este locală.” – R. Culcer, p. 116), iar în cele populare abordarea consumeristă a audienței. „Jurnaliștii pot face foarte mult, în măsura în care și oficialii înțeleg că interesul publicului nu se poate menține prin comunicate oficiale. Mai ales în cazul unei televiziuni comerciale, oficialii trebuie să înțeleagă faptul că traducerea informațiilor pe «limba» publicului este esențială.” (Gabriela Popescu, directorul Departamentului de știri Pro TV, p. 126). „După părerea mea, subiectele despre UE, care îi interesează pe telespectatorii noștri, sunt cele care au un impact imediat asupra vieții lor, cum ar fi prevederile sociale, deciziile legate de afaceri și agricultură” (Oana Matei, producător și director al redacției de știri internaționale Pro TV, p. 130).

TERITORIUL „EUROPEAN” ÎN CADRELE DISCURSIVE

Un exercițiu de construire mediatică a unui punct de vedere „european” asupra actualității UE (cu gradul de artificialitate care i se poate reproșa acestui demers – vezi Le Bart, 2004) se poate traduce la nivelul:

1. selecției evenimentului – prin valorizarea unui eveniment intrinsec „european”, trimitând la UE în dimensiunea sa instituțională, geografică, sociologică, culturală (I. Cristea: de exemplu, Directiva Bolkestein, p. 97);

2. creării unui cadru de enunțare „european” prin citarea discursurilor unor „europeni” (funcționari, politicieni etc.) care utilizează grile de lectură transnaționale/europene sau prin discursurile jurnaliștilor înșiși atunci când se detașează de logica strict națională în comentarii.

„Europeanizarea” punctelor de vedere înseamnă o distanțare față de cadrul național în argumentație și în analiză.

Pentru captarea interesului publicului popular, în tratarea evenimentelor „europene”, se recurge (printr-o „dezinstituționalizare a știrilor”) la latura anecdotică a unor subiecte (I. Cristea: „mărimea castraveților și gradul de curbură al bananelor sau cantitatea optimă de cacao din ciocolată”, p. 97) sau la cea conflictuală („sămânța de scandal”, accidente etc.), în care exemplele („povești europene” bazate pe interesul uman) să suscite identificări din partea publicului. „Este nevoie ca *story*-urile despre UE să fie coborâte în viața reală și traduse pentru interesul telespectatorului” (G. Popescu, p. 124).

Exercițiul de reprezentare/construire a unui „spațiu european” în cadrele discursive ale jurnaliștilor este o întreprindere dificilă și puțin pertinentă, în opinia unor cercetători (vezi G. Garcia și V. Le Torrec, 2003).

DISCURSURI PROFESIONALE

În funcție de rolurile pe care jurnaliștii și le atribuie vizavi de audiențe, de cadrele de interpretare a realității „europene” cu care lucrează, de mediul în care operează, putem defini câteva tipuri de discurs, care alimentează imaginarul profesional al acestora și justifică anumite practici.

Discursul transnațional (*cosmopolitan discourse*, la Heikkilä și Kunelius, 2006) este centrat mai ales pe responsabilitatea jurnalistului de a explica/interpreta pentru public mecanismele de funcționare a UE (rolul de interpret competent). Este un discurs de natură să favorizeze o atitudine pozitivă față de integrarea europeană, practicat de o parte dintre corespondenți, dar și de unii jurnaliști specializați în tematica UE din mediile de calitate. „Încerc ... să creez știri despre ceea ce există important în UE ... și să explic cât mai clar și cât mai profesionist cu putință

publicului românesc. (...) E nevoie de un interes deosebit și de curiozitate pentru temele de interes ale UE. Curiozitatea și dorința de a promova ceea ce se întâmplă bun în UE. Pentru că există foarte multe subiecte privind UE, dezvoltarea UE, dar care nu sunt preluate nici măcar de corespondenții ziarelor de prestigiu din țările UE” (D. Filipescu, p. 170–171).

Un discurs care plasează tematica UE într-o cadrare națională este cel clasic (*classical professionalism*, cf. Heikkilä și Kunelius, 2006), referința comună a majorității jurnaliștilor. „Problemele UE devin din ce în ce mai importante, dar numai în măsura în care sunt legate de interesele României. La urma urmei, toată politica este locală” (R. Culcer, 116). Jurnaliștii se percep ca mediatori ai informației europene. „În majoritatea articolelor pe care le scriu mă consider un mediator și un educator” (Maria Toader, redactor de știri externe „Jurnalul Național”, p. 103). Mediatorul își poate asuma deseori și rolul de educator, în sensul în care „explică precum un profesor” (cf. Hahn et al. 2006: 72) ceea ce publicul nu cunoaște.

Într-un alt tip de discurs (*secular discourse*, cf. Heikkilä și Kunelius, 2006), cadrarea prin care Uniunea Europeană capătă sens pentru audiență este utilitatea directă și imediată a informației pentru cetățeni (e vorba de consum, nu de politici), despre conectarea cu viața cotidiană a oamenilor, într-o viziune aparent apolitică, departe de actorii și de problematica instituțională, presupuse a nu fi de interes pentru audiență. Tematica selectată privește interesul consumatorului din UE (comparații privind prețurile, taxele, oportunități de muncă și de studii în țări ale UE etc.). Este discursul adoptat de jurnaliștii de la televiziunea comercială și de la ziarele populare, care se văd în rolul de mediator, facilitând transmiterea informației de la sursa europeană spre public, un discurs „orientat spre piață”, care caută rezonanța cu așteptările audienței.

Dominante, pe ansamblul jurnaliștilor intervievați în cercetare, rămân tipurile de discurs încadrate național. Chiar dacă există ingrediente conceptuale în discursul unora dintre jurnaliști în direcția unei rețele de comunicare transnaționale, realizarea ei efectivă (într-o perspectivă constructivistă identitară) este improbabilă, având în vedere puternicele condiționări de tip național.

*
* *

Ca loc de producere a știrilor despre UE, „Bruxelles-ul” creează premisele unui „jurnalism european”, generându-și propriile rutine și favorizând convergențe între diferitele culturi ale comunicării politice din care provin corespondenții.

Se poate vorbi, astfel, de „europenizare” la nivelul practicilor jurnaliștilor specializați în afacerile UE, independent de rutinele naționale, dar nu și de „europenizare” în procesarea informației, care rămâne, în mod esențial, dependentă de punctul de vedere național.

ANEXA 1

Lista jurnaliștilor din redacțiile naționale intervievați la momentul cercetării:

Irina Cristea, cotidianul național „Jurnalul Național”, redactor al Paginii de Integrare europeană, redacția de știri externe;
 Maria Toader, cotidianul național „Jurnalul Național”, redactor de știri externe;
 Marinella Dohi, ziarul tabloid „Libertatea”, redactor de știri;
 Laurențiu Nistorescu, ziarul local „Renașterea Bănățeană”, redactor de știri;
 Rodica Culcer, televiziunea publică TVR, directorul Departamentului de știri;
 Liviu Popescu, televiziunea publică TVR, redactor-șef adjunct al Departamentului de știri;
 Gabriela Popescu, televiziunea comercială PRO TV, directorul Departamentului de știri;
 Oana Matei, televiziunea comercială PRO TV, producător și director al redacției de știri internaționale.

ANEXA 2

Lista corespondenților intervievați la Bruxelles la momentul cercetării:

Magdalena Anghel, corespondent, Televiziunea Română (TVR);
 Daniela Filipescu, corespondent (colaborator), cotidianul „Adevărul”;
 Mihaela Gherghișan, corespondent (colaborator), RFI-România (redactor-șef EUexpands.com);
 Gabriela Langada, corespondent, Radio România Actualități (Societatea Română de Radiodifuziune);
 Dan Luca, corespondent (colaborator), cotidianul local „Adevărul de Cluj” (Director PR, EurActiv.com);
 Oana Lungescu, corespondent BBC-Serviciul Român (corespondent regional european, BBC World Service);
 Sonia Cristina Rusu, corespondent, Televiziunea Română (TVR);
 Dana Spinanț, corespondent (colaborator), PRO TV (redactor-șef European Voice);
 Dragoș Tăbăran, corespondent, Televiziunea Română (TVR).

BIBLIOGRAFIE

1. AIM RESEARCH CONSORTIUM (ed.), *Reporting and Managing European News*. Final Report of the Project „Adequate Information Management in Europe”, Bochum/Freiburg, Projekt, 2007.
2. BAISNÉE, OLIVIER, *Les journalistes accrédités auprès de l'Union européenne : correspondants à l'étranger ou généralistes spécialisés ?* în „Réseaux”, 2002, nr. 111, p. 101–162.
3. BAISNÉE, OLIVIER, *Un impossible journalisme européen* în „Hermès” 35, 2003, p. 145–151.
4. BAISNÉE, OLIVIER, *Le corps de presse accrédité auprès de l'Union européenne. Une comparaison franco-britannique* în Marchetti, Dominique (dir.), *En quête d'Europe. Médias européens et médiatisation de l'Europe*, Presses Universitaires de Rennes, 2004, p. 153–175.
5. BAISNÉE, OLIVIER, *En être ou pas: Les logiques de l'entre soi à Bruxelles*. „Actes de la Recherche en sciences sociales”, 2007a, p. 110–121.
6. BAISNÉE, OLIVIER, *Understanding EU News Production Logics: Norms, Channels and Structures of Reporting Europe from Brussels* în AIM Research Consortium (ed.), *Reporting and Managing European News*. Final Report of the Project „Adequate Information Management in Europe”, Bochum/Freiburg, Projekt, 2007b, p. 25–43.

7. BAISNÉE, OLIVIER, MARCHETTI, DOMINIQUE, *La production de l'information européenne. Le cas de la chaîne paneuropéenne d'information Euronews* în Marchetti, Dominique (dir.), *En quête d'Europe. Médias européens et médiatisation de l'Europe*, Presses Universitaires de Rennes, 2004, p. 27–52.
8. BALČYTIEŅĒ, AUKSĒ, LEPIK, TANJA, LÖNNENDONKER, JULIA, *Introduction* în AIM Research Consortium (ed.), *Reporting and Managing European News*. Final Report of the Project „Adequate Information Management in Europe”, Bochum/Freiburg, Projekt, 2007, p. 11–24.
9. CHARAUDEAU, PATRICK, *Le discours d'information médiatique. La construction du miroir social*, Paris, Nathan, 1997.
10. GARCIA, GUILLAUME, LE TORREC, VIRGINIE (eds), *L'Union européenne et les médias. Regards croisés sur l'information européenne*, Paris, L'Harmattan, „Cahiers politiques”, 2003.
11. HAHN, OLIVER, LEPIK, TANJA, LÖNNENDONKER, JULIA, *The Case of Germany* în AIM Research Consortium (ed.), *Understanding the Logic of EU Reporting in Mass Media. Analysis of EU Media Coverage and Interviews in Editorial Offices in Europe*, Bochum, Projektverlag, 2006, p. 67–82.
12. HEIKKILÄ, HEIKKI, KUNELIUS, RISTO, *Journalists Imagining the European Public Sphere: Professional Discourses about the EU News Practices in Ten Countries*, în „Javnost – The Public”, Vol. 13, 2006, nr. 4, p. 63–80.
13. IONESCU, LIANA, LAZĂR, MIRELA, *A relata de la Bruxelles despre Uniunea Europeană. Căzul României* în Lazăr, Mirela, coord., *România și integrarea europeană. Logici și rutine jurnalistice*, București, Editura Ars Docendi, 2008, p. 138–157.
14. LAZĂR, MIRELA, *Informație europeană – cultură jurnalistică națională* în Lazăr, Mirela, coord., *România și integrarea europeană. Logici și rutine jurnalistice*, București, Editura Ars Docendi, 2008, p. 64–66.
15. LAZĂR, MIRELA, coord., *România și integrarea europeană. Logici și rutine jurnalistice*, București, Editura Ars Docendi, 2008.
16. LE BART, CHRISTIAN, *L'invention du lecteur européen. La revue de presse européenne d'Alex Taylor sur France Inter* în Marchetti, Dominique (dir.) (2004), *En quête d'Europe. Médias européens et médiatisation de l'Europe*, Presses Universitaires de Rennes, 2004, p. 203–229.
17. MANCINI, PAOLO, ALLERN, SIGURD, BAISNÉE, OLIVIER, BALČYTIEŅĒ, AUKSĒ, HAHN, OLIVER, LAZĂR, MIRELA, RAUDSAAR, MART, *Context, News Values and Relationships with Sources – Three Factors Determining Professional Practices of Media Reporting on European Matters* în AIM Research Consortium (ed.), „Reporting and Managing European News”. Final Report of the Project „Adequate Information Management in Europe”, Bochum/Freiburg: Projekt, 2007, p. 117–153.
18. MARCHETTI, DOMINIQUE (dir.), *En quête d'Europe. Médias européens et médiatisation de l'Europe*, Presses Universitaires de Rennes, 2004.
19. SCHLESINGER, PHILIP, *From Cultural Defence to Political Culture: Media, Politics and Collective Identity in the European Union* în „Media, Culture and Society”, vol. 19, 1997, p. 369–391.

„EUROPA” ÎN DISCURSUL POLITIC. DISCURSUL PREȘEDINTELUI NICOLAS SARKOZY ÎN FAȚA PARLAMENTULUI ROMÂNIEI ȘI A PARLAMENTULUI DE LA STRASBOURG

RUXANDRA BOICU*

ABSTRACT

“EUROPE” IN THE POLITICAL DISCOURSE. THE SPEECH OF PRESIDENT NICOLAS SARKOZY BEFORE THE ROMANIAN PARLIAMENT AND THE PARLIAMENT IN STRASBOURG

This study analyses the discursive construction of the concept of “Europe”. It considers two speeches held by French President Nicolas Sarkozy in two different situations of political communication: the European Parliament and the Romanian Parliament. Starting from a semantic analysis, the study highlights the way in which the French President Nicolas Sarkozy adapts his speech to the two audiences, which he perceives differently, from the point of view of the institutional and cultural context. The study demonstrates that the political actor treats the terms “Europe” and “European” differently: in Bucharest, he extensively uses the explicit variant “the European Union” and, consequently, he resorts to a series of strategies for the disambiguation of the term “Europe”; before the European Parliament, Sarkozy uses the term “Europe” without restrictions, as a synonym of the “European Union”.

Keywords: Europe, European Union, communicational dynamism, disambiguation, political communication.

1. INTRODUCERE

În acest studiu, analizez modul în care președintele Franței Nicolas Sarkozy își adaptează discursul în funcție de public, pe care îl percepe diferit, din punctul de vedere al contextului instituțional și cultural. Contextele situaționale ale discursurilor sunt similare parțial și deci comparabile lingvistic: Sarkozy se adresează Parlamentului României, în primul text analizat, și Parlamentului european, în cel de-al doilea text. Genul discursului politic fiind același, ce diferă și ce constituie interesul analizei?

* Address correspondence to Ruxandra Boicu: ruxandraboicu@yahoo.com. Autoarea este lector univ. la Universitatea București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării.

Actorul politic tratează termenii „Europa” și „european” în mod diferit: la București, el folosește acești termeni mai „ortodox”, nefiind probabil sigur că parlamentarii români împărtășesc practicile discursive ale oficialităților de la Uniunea Europeană. El nu mizează pe receptivitatea totală a auditoriului (parlamentarii români), și voi demonstra că utilizează mai prudent termenul „Europa”, cu sensul nespecificat de dicționare al „Uniunii europene”. Preferă să folosească mai intens varianta explicită (UE). În fața Parlamentului european, deși este la începutul președinției franceze a Consiliului european, Sarkozy folosește termenul „Europa” fără constrângeri, ca sinonim al „Uniunii Europene”.

Adjectivul „european”, cu sensul „caracteristic UE”, este și el diferit tratat în cele două discursuri: la Strasbourg, Sarkozy nu simte nevoia unor clarificări ale sensului adjectivului, ceea ce dovedește că percepția sa asupra practicilor discursive ale parlamentarilor europeni este că aceștia, ca și el, nu au niciun dubiu asupra sinonimiei între „european” și „caracteristic UE”. Mai mult, în ambele alocuțiuni, discursul politic al lui Sarkozy fiind un discurs evaluativ, privilegiu al liderului politic creditat și legitimat de statutul său politic, conform căruia liderul politic analizează și judecă situația politică fără rețineri, se observă angrenarea adjectivului „european” în țesătura evaluativă, prin care Sarkozy decide el însuși sensurile termenului „european”. Sunt numeroase utilizări ale adjectivului „european”, în care comunicatorul decide că sensul adjectivului este neutru („agricultură europeană”, „securitate europeană” etc.) sau subiectiv („vocație europeană” = conformă valorilor de civilizație și democrație ale Europei de Vest).

Prima parte a articolului conține abordarea sistematică a sensurilor termenilor „Europa”, „europenii” și „european”. Cea de-a doua parte supune setul de utilizări ale adjectivului „european” testului informativității. Astfel, locul pe care îl ocupă adjectivul în propoziție indică *valoarea informațională* și *dinamismul comunicativ* al acestuia. Se va confirma ipoteza că sensul pe care Sarkozy îl dă adjectivului, în cele mai multe cazuri, este unul evaluativ/subiectiv. Practic, Sarkozy folosește adjectivul „european” ca pe un adjectiv subiectiv – are latitudinea de a califica o entitate așa cum dorește.

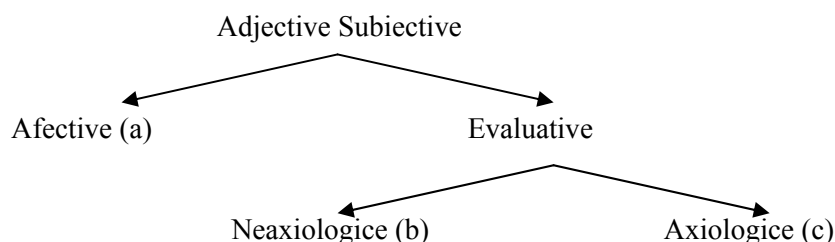
2. CADRUL ANALITIC

Adjectivele calificative subiective fundamentează tipul de *discurs evaluativ*. Discursul evaluativ este un „lux” pe care și-l poate permite numai liderul politic credibil, prin ethosul „savantului”, care are expertiza analizării și calificării situației politice, economice, ecologice etc., la un anumit moment și într-un anumit spațiu. Adjectivele calificative sunt caracteristice atât stilului descriptiv, cât și celui analitic/evaluativ. Or, Sarkozy folosește un număr impresionant de adjective calificative în discursul său.

Cu ajutorul teoriei lui Catherine Kerbrat-Orecchioni (1980), voi clasifica adjectivele utilizate de Sarkozy în discursul de la București, relevând faptul că

utilizările adjectivului „european” (cu sensul de „caracteristic UE”, sens nerecunoscut de dicționare) se împart în neutre/obiective și subiective (vezi *supra*).

Adjectivele subiective constituie o categorie lexico-semantică, ce conține indicii ale subiectivității, jucând un rol important în relația între comunicator și public. Ele dezvăluie modul în care politicianul apreciază/evaluează/judecă realitatea la care se referă. Kerbrat-Orecchioni (1980) susține că adjectivele neutre însele pot deveni mărci ale subiectivității. Argumentul său este că *tout est relatif dans l'usage des adjectifs* (94). În cadrul acestui tip de adjective, Kerbrat-Orecchioni (1980, p. 94) distinge mai multe subcategorii:

a. adjectivele *afective* (*poignant, drôle, pathétique* etc.) asociază reacția emoțională a enunțiatorului cu obiectul denotat de substantivul calificat. Această clasă de adjective se intersectează cu clasa adjectivelor evaluative axiologice, unii termeni aparținând fie primei categorii fie celei de-a doua. Autoarea avertizează că astfel de adjective sunt de evitat în discursul rațional, riguros intelectual.

b. adjectivele evaluative neaxiologice (*vaste, important* etc.) implică evaluarea calitativă sau cantitativă a obiectului denotat de substantivul calificat și reflectă o implicare emoțională redusă.

c. adjectivele evaluative axiologice sunt mai subiective decât cele neaxiologice: a se compara *une grande maison* (neaxiologic) cu *une belle maison* (axiologic). Aceste adjective presupun evaluarea apreciativă sau depreciativă de către enunțiator și semnaleză implicarea subiectivă a acestuia în conținutul evaluat. Comunicatorul face judecăți de valoare, situând substantivul calificat în categorii opuse: *bun/rău, recomandabil/nerecomandabil*. Ca și în cazul adjectivelor afective, adjectivele evaluative axiologice precum: *la terrible Grande Guerre, de beaux jours, un bon accord* sunt puțin utilizate (4) în discursul de la București. Cel de la Strasbourg este mult mai tehnic și mai neutru.

3. CORPUS ȘI METODOLOGIE

Cercetarea se aplică alocuțiunilor rostite de Președintele francez, Nicolas Sarkozy, în fața Parlamentului României, București, 4 februarie 2008 și în fața Parlamentului european, Strasbourg, 10 iulie 2008.

Prima alocuțiune marchează semnarea Tratatului de la Lisabona, în aceeași zi (4 februarie), de către Parlamentul Franței, la Versailles și de către Parlamentul României, ulterioară discursului Președintelui francez.

Cea de-a doua alocuțiune constituie primul discurs al lui Nicolas Sarkozy în calitate de președinte al țării ce deține președinția Consiliului european, în semestrul al doilea al anului 2008.

În alocuțiunea de la București, Sarkozy insistă pe statutul dobândit de România ca membru deplin al UE: el justifică acceptarea României, evocând meritele istorice și morale ale statului nostru, în condițiile grele ale unui trecut de lupte și suferințe pentru păstrarea identității și demnității naționale. Eforturile țării noastre sunt recunoscute ca eforturi de conservare nu numai a identității naționale, ci și a identității culturale reprezentative pentru spațiul european. În numele unei relații privilegiate între România și Franța, Sarkozy oferă României șansa unui parteneriat strategic cu Franța și a unei colaborări pe parcursul președinției Franței în Consiliul european. Președintele francez enumeră domeniile de colaborare economică, ecologică și militară între cele două țări, precum și perspectivele dezvoltării bilaterale strategice în domeniul energetic.

În alocuțiunea sa de la Strasbourg, Sarkozy enumeră progresele înregistrate de politicile și acțiunile comunitare, în domeniile agricol, militar, cultural, etc., dar atrage atenția asupra obligațiilor noilor membri ai UE, privind plata contribuțiilor, precum și asupra lipsei instituțiilor europene capabile să gestioneze extinderea UE.

În linii mari, domeniile analizate în cele două alocuțiuni sunt aceleași, cu accente diferite, în funcție de cadru și de auditoriu. Tonul discursului de la București este mai emotiv, pentru captarea și seducerea parlamentarilor români, în vederea semnării Tratatului de la Lisabona. La Strasbourg, Sarkozy dorește să se impună în fața parlamentarilor europeni prin discursul mai reținut al Președintelui în exercițiu al Consiliului european. Cele două alocuțiuni se aseamănă prin dimensiunile lor mobilizatoare și conceptual/ideologice conforme programului asumat de Sarkozy la nivel național, pe parcursul campaniei sale electorale.

Prin cuantificarea și examinarea ocurențelor termenilor „Europa”, „europenii” și „european”, voi evidenția diferențele cantitative și calitative de utilizare a termenilor în cele două alocuțiuni.

4. EUROPA – DEZAMBIGUIZAREA TERMENULUI LA BUCUREȘTI

Acest subcapitol tratează modul diferit în care se impune o nouă accepțiune (nerecunoscută de dicționare) a termenului „Europa”, în cele două alocuțiuni. În percepția lui Nicolas Sarkozy, la Strasbourg, sensul „Europa = UE” este unanim acceptat. La București, politicianul se teme că sinonimia aceasta nu este percepută ca fapt de către parlamentarii români. De aceea, actorul politic simte nevoia dezambiguizării: în loc de „Europa” (= UE), el folosește UE, ca să nu dea naștere echivocului între sensul de dicționar și cel al noului discurs european.

În dicționarele de limba franceză, ca și în cele de limba română, spaniolă, germană, engleză etc., „Europa” figurează ca substantiv propriu, denumire geografică a continentului/spațiului locuit de popoarele europene, așadar ca substantiv monosemantic, al cărui sens este ilustrat în exemplul (2). Persoanele mai puțin avizate și care trăiesc pe alte continente ar fi surprinse de ocurența termenului în exemplul (3).

(2)...*la très longue histoire de l'Europe dont il faut bien dire qu'elle est davantage faite de guerres que de paix* ... (Parlamentul României: 6);

(3)...*nous sommes 27 pays en Europe, 27 démocraties*...(Parlamentul României: 5).

În exemplul (3), „Europa” este sinonim al „Uniunii europene”, sens nementionat în dicționare, dar cu circulație intensă și îndelungată. Sarkozy nu folosește termenul cu sensul (2) niciodată în discursul de la Strasbourg, iar în cel de la București, utilizarea cu sens geografic prezintă variantele „Europa centrală” (8 ocurențe) și „Europa de Est” (2 ocurențe). În discursul lui Sarkozy, zona căreia îi aparține România este exclusiv „Europa Centrală”; locutorul, bine informat, dorește, dacă nu să flateze interlocutorul colectiv, măcar să-i menajeze sensibilitățile. Același comportament discursiv, de menajare empatică, îl are, în general, față de cei percepuți ca dezavantajați în relația asimetrică cu Franța, așa cum reiese din discursurile sale în Polonia, Africa sau Cecenia. Comportamentul empatic apare explicit în discursul de la București, la final:

(4) *Vous l'avez compris, Mesdames et Messieurs, pour moi, fils d'un européen de l'Est, prendre la parole devant le Parlement roumain était un moment d'émotion intense. J'ai une grande ambition pour la collaboration, l'amitié entre nos deux peuples* (Parlamentul României: 7).

În exemplul (4), Sarkozy nu numai că încearcă să atenueze asimetria relației interlocuționare, dar, prin *européen de l'Est*, se plasează la *estul* României (deși tatăl său provenea din Ungaria), într-o relație de superioritate „geografică” a României. Sensul conceptului „Europa” se conturează în context, prin îngustare lexicală. Acest fenomen lexical presupune folosirea unui cuvânt pentru a transmite o accepțiune particulară a sensului său codificat, astfel încât denotația sa să fie restrânsă. Conceptul „Europa” sinonim cu „Uniunea europeană” reține numai o parte a conceptului geografic, demografic etc. Cele două concepte „Europa” coexistă, cu toate acestea polisemia termenului nu este recunoscută de dicționare. Sensul îngust nu este o noutate, cel puțin în limba română. În discursul politic al secolului XIX, termenul „Europa” era utilizat ca standard de civilizație, la care se raportau politicienii timpului. În piesa lui Caragiale *O scrisoare pierdută* (actul III, scena I), Farfuridi se teme că „Europa... [stă] cu ochii ațintiți asupra noastră”. Caricaturizarea discursului personajului reflectă o realitate politică, dar și lingvistică: adevăratul referent pentru „Europa” era și este Europa occidentală.

Oficializarea folosirii termenilor cu sens restrâns s-a produs implicit, odată cu primele forme de asociere comercială și comunitară în Europa de Vest, acum peste 60 de ani, în interacțiunile comunicative ale unui grup restrâns de persoane. Utilizarea regulată și frecventă se datorează numărului din ce în ce mai mare de state membre ale Uniunii Europene, de cetățeni europeni care folosesc sensul restrâns al termenilor „Europa” și „european”. Sarkozy însuși simte ambiguitatea exprimării, mai mult în România decât la Strasbourg (vezi *infra*):

(5)... *il n'est plus possible – je le dis avec toute la force de mes convictions – dans l'Europe d'aujourd'hui, d'avoir 27 politiques d'immigration différentes...*
(Parlamentul României: 5)

Sintagma *l'Europe d'aujourd'hui* corespunde dezambiguizării operate de comunicator, între cele două sensuri, cel codificat și cel contextual. Politicianul percepe interlocutorul colectiv ca mai puțin versat în discursul european decât cel de la Strasbourg.

Astfel, în texte comparabile ca dimensiune, aparținând aceluiași gen de discurs politic, tipologie ce constrânge limbajul la formalitatea cuvenită situației de comunicare, se observă diferențe de utilizare cantitativă și calitativă a termenilor.

Gen cu canoane bine definite, alocuțiunea președintelui în Parlament este controlată de rigoarea planului de idei, a formulelor de adresare, a registrului limbii protocolare. Ca orice discurs politic, alocuțiunea are caracter dialogic, relevanța mesajului depinzând de percepția pe care locutorul o are despre capacitatea de interpretare a mesajului său de către destinatari. Faptul că percepția sa diferă în cele două situații cercetate este dovedit de:

– utilizarea termenului „Uniunea europeană” de 20 de ori, în textul de la București, și doar de 5 ori în textul alocuțiunii de la Strasbourg. Sarkozy simte periodic nevoia dezambiguizării termenului „Europa”, dovadă a lipsei proximității în relația cu auditoriul român. Nu același lucru se întâmplă la Strasbourg, unde presupuziția locutorului este că, în Parlamentul european, toți politicienii „vorbesc aceeași limbă”, într-o mare familie neexistând riscul exprimării ambigue. De altfel, Sarkozy folosește sintagma „familia celor 27” de 6 ori la Strasbourg și numai o dată la București.

– raportul utilizării termenilor „Europa” și varianta sa explicită „Uniunea europeană” (Strasbourg: 60/5, București: 56/20) reprezintă încă o dovadă că discursul european al lui Sarkozy de la București este special conceput pentru un auditoriu perceput ca mai puțin familiarizat cu uzanțele lingvistice „europene”.

– în alocuțiunea de la Strasbourg, substantivul *les européens* apare de 14 ori, în timp ce în cea de la București apare numai de două ori. Strategie a pathosului sarkozian, utilizarea frecventă a substantivului *les européens* este expresia intenției locutorului de a impresiona auditoriul cu preocuparea sa pentru oameni, înaintea celei pentru instituții.

– „informalitatea” intenționată a utilizării termenului „Europa” (60 de ocurențe la Strasbourg), în locul sinonimului său, „Uniunea Europeană”. Primul este considerat de politician mai sonor, mai vechi, mai legitimator.

În limba română, folosirea termenului „Europa”, cu referentul „Uniunea Europeană” este caracteristică registrului informal (de exemplu, la *talk show*-uri) sau în jargonul politic. Nu trebuie neglijată însă evidența că în limba franceză este mai puțin informală folosirea termenului „Europa”, adoptată de majoritatea vorbitorilor de limbă franceză de pe continent, justificată de îndelungata apartenență a Franței la spațiul comunitar.

În concluzie, gradul de formalitate caracteristic genului alocuțiunii președintelui statului în fața Parlamentului rămânând constant în cele două situații de comunicare, ceea ce diferă este percepția locutorului asupra interlocutorului colectiv: diferențele de discurs indică efortul mai mare pe care Sarkozy îl face la București pentru dezambiguizarea mesajului. Ambiguitatea poate fi pusă pe seama instabilității semantice a termenilor „Europa” și „european”.

5. „EUROPEAN”: UN CALIFICATIV „NEUTRU” SAU SUBIECTIV ?

În cadrul discursului comunitar, adjectivul calificativ „european” capătă sensul de „caracteristic UE”, ca sens neutru în discurs, cel care consfințește o practică discursivă îndelungată. În sens subiectiv, adjectivul „european” este sinonim cu „eligibil în UE, împărțând valorile vesteuropene”. Sarkozy își dezvoltă discursul în funcție de aceste coordonate, ignorând, mai mult sau mai puțin conștient, sensul din dicționare.

După cum afirmam, adjectivele calificative sunt determinante pentru discursul evaluativ: Sarkozy folosește un număr important de adjective calificative, cele mai numeroase fiind accepțiunile lor neutre, caracteristice tipului de discurs reprezentat: alocuțiunea președintelui republicii în Parlament. Totuși, Kerbrat-Orecchioni îi avertizează pe analiștii discursului că există termeni evaluativi intrinseci (la Sarkozy: 3 la București și 1 la Strasbourg), dar și adjective neutre interpretabile drept evaluative în funcție de context (14 la București și 21 la Strasbourg). În economia discursului de la București, adjectivele neutre, de tipul celor menționate în *Tabelul nr. 1*, au ocurențe mai numeroase decât cele ale adjectivelor subiective:

Tabelul nr. 1

Ocurențele adjectivelor calificative în alocuțiunea de la București

Ocurențele adjectivelor neutre	Ocurențele adjectivelor evaluative (axiologice + neaxiologice)
a. „commercial”, „légal”, „agricole”, „nucléaire”, „extérieures” etc. b. (Union) „européenne”, (politique/pacte etc.) „européen(ne)”	a. „lourde”, „forte”, „essentiel”, „innombrable”, „majeur”, „intense”, „exceptionnel”, „crucial”, „remarquable”, „primordial” etc. b. (Roumanie) „européenne”
(a + b =) 116	(a + b =) 94

Numărul mare al adjectivelor neutre (116) confirmă caracterul oficial al alocuțiunii lui Nicolas Sarkozy: discursul unei oficialități de rang înalt în fața celei mai democratice instituții din sistemul politic românesc.

Tabelul nr. 2

Ocurențele adjectivului „european”

Alocuțiune	Ocurențele sensului „neutru”	Ocurențele sensului evaluativ
București	14	3
Strasbourg	21	1

Unicele ocurențe ale adjectivului calificativ „european” cu sensul din dicționar sunt următoarele:

(6) *Il [le Général de Gaulle] était convaincu qu'un jour, la grande famille des nations européennes serait à nouveau réunie dans une Europe vraiment européenne* (Parlamentul României: p. 2).

Într-o ecuație ce poate părea tautologică (6), presuposițiile sunt ușor de decodat: *marea familie a națiunilor europene* se referă la realitatea geografică a continentului european, care, din motive politice, a fost separată arbitrar în două zone, câmpuri militare și ideologice opuse. În viziunea generalului de Gaulle, cele două grupuri de țări vor fi din nou reunite. Cea de-a doua ocurență a adjectivului, *o Europă într-adevăr europeană*, înseamnă extinderea Europei (UE) până la granițele de est ale continentului.

Despre Kosovo:

(7) *Il est essentiel que, sur cette question européenne, la réponse soit d'abord une réponse européenne* (Parlamentul României: p. 6).

În exemplul (7), pornind de la aspectul geografico-politic (Kosovo reprezentând rezultatul prototipic al fragmentării statului federal iugoslav pe criterii etnice), Sarkozy invocă imperativul răspunsului unitar al statelor membre ale UE. Utilizarea evaluativă/subiectivă (2 ocurențe la București și 1 la Strasbourg) este mai ambiguă. Ea poate fi interpretată prin una sau mai multe sinonimii simultan:

european = democratic;

european = dezvoltat economic (bogat);

european = civilizată etc.

(8) *...la Roumanie a résisté, la Roumanie est aujourd'hui libre, démocratique et européenne* (Parlamentul României: p. 1).

În exemplul (8), ca și în alt paragraf, unde apare tot alături de calificativul *democratic*, sintagma *România europeană* poate fi interpretată astfel:

– este membră a Uniunii europene;

– împărtășește valorile culturii vest-europene.

(9) *La vocation européenne des pays des Balkans occidentaux est incontestable.* (Parlamentul României: p. 6).

În această afirmație, Sarkozy se referă la faptul că, în Balcanii de vest, există:

- dezvoltare economică similară și comparabilă cu cea a membrilor recent admiși în UE;
- instituții democratice;
- civilizație comparabilă celei din „țările emergente” etc.

În mod semnificativ, în ambele alocuțiuni (3 ocurențe la București și 1 la Strasbourg) evaluativul „european” definește caracteristici ale membrilor recent ai UE sau ale țărilor aspirante la acest statut:

(10) *J'ajoute, et je le dis au Président Martin SCHULZ, que je suis favorable à l'élargissement aux Balkans, que nos amis croates, comme nos amis serbes sont incontestablement européens* (Parlamentul European: p. 2).

Decodificarea nu se poate face decât în context: la Strasbourg, sensul nu poate fi decât: „eligibili”, „legitimați” să devină membri ai Uniunii Europene. În ciuda războaielor etnice de pe teritoriile lor, la începutul anilor 1990, evoluțiile recente ale statelor croat și sârb sunt democratice. Nu se pot realiza sensurile respective, fără trăsăturile semantice implicite ale adjectivului: geografice, religioase și de civilizație „europeană”.

TESTUL INFORMATIVITĂȚII

În alocuțiunea de la Strasbourg, Sarkozy alege ca temă în special termenii „Europa” sau „europenii”, în progresie lineară, combinată cu cea constantă:

(11) *C'est un problème européen | qui doit être réglé par les Européens |. Comment les Européens pourraient-ils continuer à le régler, | si les Européens ne se dotent pas des moyens militaires et des moyens humains pour faire respecter les décisions que nous aurions prises ensemble ?* (Parlamentul european: 4)

Progresia cu tema constantă „Europa” este folosită retoric de Sarkozy, conducând la reluări de 3, 4 sau 5 ori ale aceleiași teme, în propoziții succesive. Exemplificăm cu una dintre cele 5 secvențe repetitive cu temă constantă, în alocuțiunea de la București:

(12) *L'Europe ne doit pas commenter le désastre à venir, l'Europe doit montrer l'exemple. L'Europe doit être pionnière. L'Europe doit expliquer aux peuples du monde que nous ne pouvons plus continuer à sacrifier l'avenir de notre planète. L'Europe doit montrer que l'on peut avoir la croissance* (Parlamentul României: p. 4).

Selectarea termenului „Europa” de 32 de ori ca temă sau ca element tematic (parte a unei sintagme cu rol tematic) din cele 56 de ocurențe ale termenului, în

ansamblul textului, indică importanța pe care o dă Sarkozy semnificației termenului. Tema selectată de politician este un element informațional considerat a fi relevant pentru auditoriu. În Parlamentul european, deși substantivul Europa apare ca temă, progresia prin tema constantă se reduce la o singură secvență discursivă:

(13) *...une priorité qui démontrera que l'Europe ne veut pas être une forteresse, que l'Europe ne refuse pas d'accueillir, que l'Europe a besoin d'une immigration du travail mais que l'Europe ne peut pas accueillir tous ceux qui voudraient venir en Europe* (Parlamentul European: 4).

Dinamismul comunicativ al mesajului este asigurat de elementele de noutate introduse în discurs. Dezvoltarea comunicării se bazează pe informația ce nu poate fi inferată din contextul precedent. Noile proprietăți, calificări ale temei, țin treaz interesul auditoriului.

Tabelul nr. 4

Distribuția informațională a adjectivului „european”

Alocuțiune	Temă		Remă	
	Sens neutru	Sens subiectiv	Sens neutru	Sens subiectiv
București	3	1	11	2
Strasbourg	2	—	18	1

6. CONCLUZII

Atât sensul neutru, cât și cel subiectiv/evaluativ sunt creații discursive: reflectă o realitate instituțională, care nu poate explica decât parțial folosirea termenului „Europa” = UE: „Europeană” este doar adjectivul ce califică Uniunea. De aici până la a numi instituția însăși „Europa” operează doar reflexul practicilor discursive. Studiul și-a propus descrierea impunerii practicilor discursive ale oficialităților de la Uniunea Europeană în discursul politic european, reprezentat de Nicolas Sarkozy, ca exponent al percepției liderilor „europeni” asupra capacității de receptare a discursului „european”, chiar de către conducătorii politici ai țărilor emergente.

Am arătat că discursul lui Sarkozy cuprinde toate variantele de sens ale termenilor „Europa” și „european”, dar ponderea ocurențelor ce reprezintă sensurile diferă în alocuțiunile analizate:

1. Sensul termenilor „Europa” și „european”, atestat de dicționare (cel geografic, demografic etc.) este **efectiv** obiectiv/neutru. Decodarea sa nu depinde de context.
2. Sensul termenilor impus de practicile discursive ale vestului Europei (milioanele de vorbitori din țările fondatoare ale organismelor europene):

- a. EUROPA = UE este considerat neutru/obiectiv **în discurs**;
 - b. adjectivul „european” este **efectiv** neutru când face parte din denumirile instituțiilor UE („Parlamentul *european*”).
- 3. Sensul numeroaselor ocurențe ale adjectivului „european”, pentru care comunicatorul decide el însuși dacă:
 - a. sunt neutre („agricultură europeană”, „politică europeană”) sau
 - b. subiective („european” = creștin, civilizat, dezvoltat, adept al valorilor de civilizație și democrație ale Europei de vest etc.)

Sensurile neutre în discurs (Europa = UE) au o pondere diferită în alocuțiunile lui Sarkozy: la București, Sarkozy folosește, pentru a se referi la UE, aproape în egală măsură, atât „Europa”, cât și UE. La Strasbourg, folosește aproape exclusiv „Europa”. Diferențele acestea de discurs demonstrează perceperea diferită a capacității de receptare a mesajului său exprimat în termeni „europeni”. Actorul politic își adaptează mesajul de la București pentru a fi mai bine primit de politicienii români, ce reprezintă România ca stat membru recent al UE. La acest nivel, contextualizarea discursului său în varianta de la București se manifestă în gradul sporit al ezitării în folosirea accepțiunilor insuficient fixate și în efortul dezambiguirii, prin numărul mare al ocurențelor „Uniunii europene”, în alocuțiunea sa de la București. Acest aspect nu ar fi fost revelat fără compararea discursului de la București cu cel de la Strasbourg.

Ocurențele subiective, deși puține la număr, se referă exclusiv la România („România europeană”) sau la state care aspiră să facă parte din UE, mai ales în discursul de la București, semn al calificării culturii, civilizației, democrațiilor acestor state, în cadrul discursului evaluativ, prin care politicianul își permite să judece calitățile și defectele statelor, instituțiilor, de pe o poziție de superioritate. Prin astfel de acte argumentative, Sarkozy nu poate evita efectul contrar al discriminării pozitive.

Cea mai numeroasă categorie dintre cele ale adjectivului „european” este cea a sensului neutru **în discurs**. Ipoteza că Sarkozy le folosește și pe acestea în scop evaluativ a fost confirmată de poziționarea lor de către comunicator, preponderent în poziția tipică adjectivului evaluativ: spre sfârșitul enunțului, fapt care atrage atenția auditoriului asupra importanței construcției europene (dar și a urgenței acestui demers). Procedul folosit de Nicolas Sarkozy în ambele alocuțiuni produce discursul inițiativei și al acțiunii imediate.

BIBLIOGRAFIE

1. ADAM, J.-M., *La cohésion des séquences de proposition dans la macro-structure narrative*, „Langue Française”, 1978, n° 38.
2. BROWN, G., YULE, G., *Discourse Analysis*, Cambridge, Cambridge, University Press, 1996.
3. BYBEE, J., HOPPER, P., *Introduction*, in J. Bybee, P. Hopper (coord.), „Frequency and the Emergence of Linguistic Structure”, Amsterdam, John Benjamins, 2001.

4. COMBETTES, B., *Prédication et perspective fonctionnelle de la phrase: le cas des constructions détachées*, in M. Forsgren, K. Jonasson, H. Kronning (coord.), *Acta Universitatis Upsaliensis: prédication, assertion, information (Actes du colloque d'Uppsala en linguistique française)*, 1998.
5. COMBETTES, B., *Le topique comme constituant périphérique*, „Travaux de linguistique”, 2003, n° 47.
6. DANEŠ, FRANTISEK, *Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text* in F. Daneš (coord.), *Papers on Functional Sentence Perspective*, Prague, Academia, 1974, p.106–128.
7. DIK, SIMON, C., *The Theory of Functional Grammar*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter, 1997.
8. FIRBAS, JAN, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
9. FRIES, PETER, H., *A Personal View of Theme*, in Mohsen Ghadessy (coord.), *Thematic Development in English Texts*, London, New York, Pinter, 1995, p. 1–20.
10. HALLIDAY, M. A. K., *Notes on Transitivity and Theme in English*, parts 1 and 2, „Journal of Linguistics”, 1967, n° 3.
11. HALLIDAY, M. A. K., HASAN, R., *Cohesion in English*, London, Longman, 1976.
12. JÄGER, GERHARD, *Topic and Comment Structure*, „Journal of Semantics”, 2001, 18, p. 83–126.
13. KERBRAT-ORECCHIONI, CATHERINE, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin, 1980.
14. LAMBRECHT, KNUD, *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
15. LYONS, J., *Semantics*, vol. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
16. PADILLA GARCÍA, XOSE A., *Pragmática del orden de palabras*, Alicante, Universidad de Alicante, 2005.
17. RUPPLI, MIREILLE, *Thématisation et coordination*, „Langages”, 1991, 104, p. 46–61.
18. VALLDUVÍ, E., *The Informational Component* (Ph. D. Dissertation), University of Pennsylvania, 1992.
19. VAN DIJK, TEUN, A., *Text and Context, Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, London, New York, Longman, 1977.
20. *** *Gramatica Limbii Române* (vol. II), București, Editura Academiei Române, 2005.

ISTORIA PRESEI DIN ROMÂNIA ȘI REFERENȚIALUL EUROPEAN

MARIAN PETCU*

ABSTRACT

THE HISTORY OF THE ROMANIAN MEDIA AND THE EUROPEAN REFERENCE SYSTEM

In this study, we identify the emergence of the European system of reference, irrespective of its narrative-argumentative configuration, in the program-articles of the first Romanian periodicals issued in the 19th century. Starting from the premise that the European argument appears with greater frequency during major changes (military conflicts, administrative reforms, legislative reforms, changes in the power structure), a distinct chapter also presents the emergence of the European system of reference in the newspapers and magazines edited immediately after 1989. The *history of the media* is the conceptual and methodological framework of this study.

Keywords: Europe, program-articles, argument, the history of the media.

Frecvența argumentului european în discursurile jurnalistic și politic, îndeosebi în ultimii ani, constituie un motiv suficient de temeinic pentru a căuta răspunsul la întrebarea: când începem să ne raportăm la spațiul cultural european?

Demersul nostru constă în identificarea apariției referentului Europa, indiferent de configurația narativ-argumentativă a acestuia, în articolele de deschidere („program”) ale unor publicații reprezentative. Este vorba de etapa de pionierat a jurnalismului autohton, care a datorat enorm modelelor oferite de țările europene mai consolidate din punct de vedere politic, social și cultural.

Am selectat, de asemenea, atestări din publicații ale etapei de maturizare a presei autohtone, alegând câteva dintre cele ce au constituit programe editoriale coerente și de durată („Dâmbovița”, „Gazeta Transilvaniei”, „Asachi”). Arc peste timp, cum se spune deseori, am urmărit euro-argumentul, într-o serie de 14 publicații seriale, editate în perioada 1990–1992. Doar atâtea au avut cuvântul Europa în articolul program (anul I, nr. 1), din cele 280 studiate. Raritatea referentului spune, de astă dată, infinit mai mult despre ce se întâmplă în spațiul cultural românesc între 1944–1989, în comparație cu alte etape.

* Address correspondence to Marian Petcu: Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București România, e-mail: marian_petcu2003@yahoo.com

O cercetare mai amplă a corpusului constituit dintr-un număr mai mare de articole-program, dar mai ales a conținutului publicațiilor, ar putea releva măsura în care editorii au fost consecvenți cu raportarea lor europeană, măsura în care referentul european a contribuit la cristalizarea conștiinței naționale.

1. DELIMITĂRI TERMINOLOGICE/CLARIFICĂRI METODOLOGICE

Istoria presei din România în date nu poate fi elaborată decât pe o logică evenimential-cronologică, adică o succesiune de repere temporale (exprimate calendaristic) ale producerii unor evenimente relevante. Acesta este sensul pe care îl atribui, în contextul de față, termenului *dată*. Mai concret, o dată este un *descriptor* sau o *serie de descriptori* spațio-temporali, instituționali, tehnologici, contextual-politici etc., de la caz la caz.

Rămâne de lămurit termenul *eveniment*, pentru că de aici începem definirea descriptorilor, prin urmare, a datelor. Familiarizați cu abordarea jurnalistică a evenimentului, în sensul de noutate, întrucât presa se afirmă într-un câmp pe care l-am definit ca fiind asimilabil unei „sociologii a remarcabilului”¹, putem fi tentați să definim drept eveniment orice acțiune semnificativă care schimbă starea de fapt, printr-una dintre proprietățile sale, în contexte spațio-temporale date. Dacă un eveniment este o diferență, rămâne de stabilit ce tip de diferență, diferență față de ce, diferență pentru cine.

Bunăoară, un ziar este un *eveniment de comunicare* dacă: 1. instituie o diferență prin raport cu celelalte ziare, în chiar momentul apariției/fondării; 2. dacă în el apare un element de conținut rar, relevant, semnificativ, exprimat textual ori fotografic, diferit prin raport cu cele ale altor competitori. De aceea, amintesc faptul că ceea ce M. L. Roquette numește „materia istorică” sau „substanța istorică” are „două proprietăți fundamentale, pe care nu este ușor să le integrăm într-un demers riguros: pe de o parte, evenimentialitatea formării sale sau, ceea ce e același lucru, a transformării sale, iar pe de altă parte, polimorfismul manifestărilor sale”².

Vom urmări, aşadar, evoluția presei din perspectiva unei dinamici solitare, conferită de unicitatea formei și/sau a conținutului, dar și o dinamică serială, deoarece „nicio temă problematică nu este radical nouă; există întotdeauna urme (materiale sau memoriale) ale unor precedente mai mult sau mai puțin cunoscute și există, mai ales (...), indicatori de serialitate, analogii contextuale și chiar identități formale”³.

Potrivit teoreticienilor Hanno Hardt și Bonnie Brennen, „istoria tradițională a comunicării implică în general explicații cronologice, fundamentate empiric, ale

¹ Marian Petcu, *Sociologia mass-media*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 59.

² Michel Louis Roquette, *Substanța istorică*, în Serge Moscovici, Fabrice Buschini, coord., *Metodologia științelor socioumane*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 513.

³ *Ibidem*.

evenimentelor, crizelor, rupturilor și catastrofelor, apreciate și explicate ca aberații de la norma de continuitate”⁴. Altfel spus, se bazează pe evenimențialitate. Or, evenimentul este o *relație*, prin urmare, nu există eveniment în sine, ci eveniment ca diferență, ca singularitate rezultată din relația cu alte fapte, ca raportare la ceva – „evenimentul este ceea ce nu se înțelege de la sine”⁵, spunea Paul Vayne, în încercarea de a-l defini.

Frecvența aparițiilor/manifestărilor diferențelor este atât de mare, încât ne vom confrunta cu alte dificultăți. Deoarece substanța evenimențială constă, în egală măsură, în acțiuni și inacțiuni, și una și cealaltă dobândind semnificații în funcție de contexte, de actori și de evaluatori, pe de altă parte, ar fi o eroare să reducem „istoria în date” la succesiuni de evenimente, deoarece sursele documentare ne oferă posibilitatea de a realiza inserturi nonevenimențiale, cum ar fi: statistici anuale ale titlurilor de publicații fondate, statistici ale membrilor comunității jurnalistice, dinamici ale evoluției presei etc., care nu sunt altceva decât evaluări cifrice realizate de cercetător ori, acolo unde este cazul, analize secundare ale datelor deja colectate pentru varii scopuri. De aceea, reconsider enunțul din paragraful inițial – „istoria...” poate și trebuie să includă, ca date, și elemente nonevenimențiale.

Am vorbit mai devreme de generozitatea surselor documentare. Dar ce este un document? Un document, în înțelesul pe care i-l atribuim aici, reprezintă tot un eveniment. El poate fi asimilat surselor *narrative* ori celor *documentare*, în funcție de conținut și de destinație. Căutând să clarifice importanța documentelor pentru cercetător, Michel-Louis Roquette precizează că acestea sunt pertinente dacă satisfac trei principii: cel al suficienței, al contingenței și principiul proeminenței⁶. Iată, pe scurt, în ce constau acestea.

1. Principiul *suficienței*. Aici pornim, de fapt, de la chestiunea reprezentativității și, în acest caz, „orice eveniment (și, la fel, orice document) este reprezentativ pentru sine, cu alte cuvinte, el conține propria raționalitate, pe care o numim internă”⁷.

2. Principiul *contingenței*, care „transformă evenimentul, documentul sau cazul specific al unei clase generice. De exemplu, în această privință, un document nu este decât instanțializarea uneia sau a mai multor categorii de documente (...); faptul că orice eveniment ține de o clasă generică ne permite să facem o triere între mai multe feluri de proprietăți. Se pot distinge trei: varietăți, singularități și generalități. Orice eveniment, chiar dacă acest lucru nu apare decât în mod comparativ, le conține pe cele trei, la fel ca orice reprezentare socială”⁸.

⁴ Hanno Hardt, Bonnie Brennen, *Communication and the Questions of History*, „Communication Theory”, 1993, no. 3 (2), p. 130–136, apud. Barbie Zelizer, *Despre jurnalism la modul serios. Știrile din perspectivă academică*, traducere de Raluca Radu, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 95.

⁵ Paul Vayne, *Cum se scrie istoria*, București, Editura Meridiane, 1999, p. 14.

⁶ Michel Louis Roquette, *op. cit.*, p. 511.

⁷ Michel Louis Roquette, *op. cit.*, p. 516.

⁸ *Ibidem*, p. 517.

3. Principiul *proeminenței* (sau de recurență) în conștiința colectivă, în sensul că „anumite teme sunt mai recurente ca altele la un moment dat, ocupă actualitatea (...); un eveniment dat nu este proeminent în sine; el devine astfel prin reluarea sa în comunicare, prin incidența asupra practicilor comune și, dacă putem spune așa, prin acumularea de simboluri, întrucât permite capitalizarea colectivă a interacțiunilor, a mizelor și a imaginilor”⁹.

Pentru analiza documentelor istorice, Roquette consideră relevante și alte „trei principii corolare ale celor de mai sus”¹⁰, și anume principiul concordanței, cel al completitudinii și al aproprierii.

a. Principiul *concordanței* constă „pur și simplu, în punerea următoarei probleme: documentul-suport descoperit sau ales trebuie să concorde cu altele într-un cadru referențial teoretic dat”, ceea ce ar însemna că vom fi atenți, în sensul de a nu interpreta principiul ca fiind vorba despre o „concordanță de ajustare”, ci de una de „aranjare, pe care o găsim între individualitățile unei aceleiași specii sau între speciile aceluiași gen”¹¹.

b. Principiul *completitudinii* are ca semnificație cerința ca documentul să fie suficient de bogat și de semnificativ, pentru a fi atașat acestui tip (vezi problematica tipologiilor).

c. Principiul *aproprierii*: „un document nu este concordant și suficient (complet) decât în raport cu o anumită exigență operațională într-o perspectivă epistemică dată”¹².

Prin urmare, logica utilizării documentelor istorice, în științele sociale, se exprimă prin aceste principii complementare: concordanță și contigență; completitudine și suficiență; apropiere și proeminență.

Dar documentul, în sine, ridică o serie de dificultăți de evaluare, căci „un document are o dublă natură; pe de o parte, el aparține, prin forma sa, unei serii: un act notarial, seriei actelor notariale, un edificiu, celei a edificiilor, un proverb, celei a proverbelor; pe de altă parte, ca orice eveniment, el se află la întretărirea unui număr nesfârșit de întrebări. Erudiția nu se ocupă decât de primul aspect: ea stabilește sensul documentului în seria lui, pornind de la restul seriei; lasă în seama utilizatorului grija de a pune toate întrebările pe care va dori să le pună. Sarcina ei (a erudiției) este să-i indice doar ce întrebări *nu* va trebui să pună: un fals nu este cercetat ca un act autentic, nici un proverb ca un adevăr stabilit după o anchetă; erudiția se mulțumește deci să pună la punct optica documentului: apoi, oricine se poate uita la document și va vedea acolo trecutul, cu toată bogăția de viziune, de care, personal, este în stare...”¹³, așa cum arăta și Paul Vayne. În acest context, putem aprecia că limitele obiectivității istorice sunt date de *documentare* și de *diversitatea experiențelor personale*.

⁹ *Ibidem*, p. 519.

¹⁰ *Ibidem*, p. 522.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Paul Vayne, *op. cit.*, p. 291.

Problema se dovedește cu atât mai de importantă, cu cât „nu există metodă a istoriei, deoarece istoria nu are nicio exigență: atâta vreme cât sunt povestite lucruri adevărate, ea este satisfăcută. Ea nu caută decât adevărul, dar nu este ca știința, care caută rigoarea. Nu impune norme, nu se sprijină pe nicio regulă a jocului, pentru ea nimic nu este inacceptabil. Aceasta este caracteristica cea mai originală a genului istoric”¹⁴.

Preluarea datelor deja colectate de alți autori poate genera alte interogații: „perioada investigației istorice despre jurnalism: *pentru ce epocă a fost făcută analiza?* Când începe aceasta? Când se termină? (...) *Spațiul investigației istorice despre jurnalism*: din ce arie geografică poate istoria genera cel mai bine felul în care se face jurnalismul? (...) *Interesul investigației istorice despre jurnalism*: cine și ce este studiat? Atenția este îndreptată spre jurnaliști, spre organizații sau spre instituții de presă? Studiul folosește un obiectiv mai larg, cum ar fi acoperirea mediatică a unui anumit eveniment sau adaptarea unei noi tehnologii? Deși aceste întrebări sunt ușor de identificat, nu avem răspunsuri clare la niciuna dintre ele. Nu avem cunoștințe elementare despre subiectele multor întrebări...”¹⁵. Se pune întrebarea: de ce „istoria presei” într-un moment al expansiunii audiovizualului? Pentru că „istoria presei”, etimologic, se referă doar la *folio media*, la tipărituri – ziare și reviste, adică este un concept restrictiv. Dar și „istoria mass-mediei” are limite metodologic-operaționale, deoarece se referă la toate mediile de masă, inclusiv cartea, afișul, discul etc. Rămâne prima variantă, deoarece în cultura noastră s-a consacrat, atât ca disciplină academică, cât și ramură de cercetare: „istoria presei”.

2. „LUMINATA EVROPĂ” ÎN RETORICA FONDATOARE

Mai întâi, *Înștiințarea* publicată de Alexie Lazaru, în Buda, la 1814, din care aflăm o patetică evocare a stării de fapt – nu le semănăm celor din proximitatea noastră, deoarece „toate neamurile Evropei cele deșteptate au aflat cum că a scrie Gazete sau Novele și a le împărtăși oamenilor neamului său e cea mai încuviințată mijlocire de a lumina noroadale, cu întâmplările ale altora fapte a le abate de la rău și a le aduce spre cele mai bune (...); iată că și grecii, ba și sârbii, dobândind de la înălțatul împărat al Austriei privileghium spre acela, cu sârguință dau Novele (...); singuri noi românii, măcar că ne tragem vița de la cel mai slăvit neam din lume, adică de la romani, sântem de acest vistiari lipsiți...”¹⁶. În fața acestei pledoarii, împăratul Austriei, Francisc I, permitea tipărirea unei publicații românești (bisăptămânală), singura condiție pentru începerea editării fiind finanțarea – „nu

¹⁴ Paul Vayne, *op. cit.*, p. 19.

¹⁵ Barbie Zelizer, *op. cit.*, p. 99.

¹⁶ *Înștiințare*, 1814, în *Istoria presei române, antologie* de Marian Petcu, București, Editura Tritonic, 2002, p. 9–10.

lipsește alta, fără (decât ca – *n. ns., M. P.*) românii să se arate înaintea lumii și înaintea neamurilor celor străine, că nu cruță acea puțină cheltuială ce au a face pentru Novele”. Din păcate, potențialii „prenumeranți” (abonați – *n. ns., M. P.*) au rămas insensibili la apelul lui Lazaru, el fiind nevoit să abandoneze proiectul editorial.

La 8 martie 1817, înregistrăm încercarea translatorului din Lemberg, Theodor Racoce (1730–1822), de a-i convinge pe cititori de necesitatea editării unor „gazete românești”, căci, „în puțină vreme, după ce au început a se revărsa în Europa razele științelor, și a bunelor învățături, s-au aflat folositoarea măiestrie a Tiparului, prin care și împărtășirea acelor științe, dela neam la neam, până la cele mai depărtate părți ale lumii, într-un totu s-au înlesnit; dară cu aflarea Gazetelor nu se poate spune cât folosu s-au adus la toate țările Europii; se poate zice cu tot adevărul, că începutul politicirii a toate țările Europii și cultura neamurilor ei s-au făcut cu iveala Gazetelor publice. Gazetele sau înștiințările de obște sunt organul tuturor bunelor învățături, a înfrumusețării limbilor și a politurii neamurilor (...) deși românii socotiți împreună fac o națiune de mai multe milioane, care demult simțește bunătățile politicirii și dorește a fi părtașa culturii acelor lalte neamuri (ale) Europii, dară până acum i-au lipsitu acestu organu, prin care să poată primi toate acele procopsiri de care au avutu parte alte noroade (...) Deci el voiește să dea afară (să tipărească – *n. ns., M. P.*) Gazete românești precum s-au obicinuit la toate neamurile în Europa...”¹⁷. Racoce intenționa să publice o revistă „cu tot felul de vestiri, precum este obiceiul” (la alții – *n. ns., M. P.*), în care să includă „lucrurile vrednice de știutu, ce se află în gazeturile de Londinu în Englitera, de Paris, în țara franțuzească, de Berlinu, Hamburgu și alte Eparhii a Germanii precum și la Gazetele din Eparhile Italii și Ispanii”¹⁸. Am spune, astăzi, un magazin de actualități, o crestomație de relatări din Europa. De fapt, așa se va și numi publicația sa, editată la Cernăuți, abia peste trei ani: *Chrestomaticul românesc*, cu subtitlul „Adunare a tot felul de istorii și alte fapte scoase din autori de osebite limbi” (1820).

La 1829 apărea „Înștiințarea pentru *Curierul Bucureștilor*”, ce purta semnăturile lui I. Heliade Rădulescu și C. Moroiu, susținuți, după cum se știe, de Constantin Radovici din Golești (Dinicu Golescu). Și de astă dată, argumentul european apare chiar în paragrafele inițiale: „... acest vestitor de obște (ziarul – *n. ns., M. P.*), de atâția ani cunoscut de neapărată trebuință în luminata Evropă, a ajuns astăzi a își împrăștia vestirile sale între toate neamurile cele mai necunoscute (...); el astăzi cunoaște mai toate limbile Evropei, încă și ale acelor nații ce trăiesc supt apărarea și ocrotirea altor legi, și foarte trist era pentru noi, iubiților rumâni, când el încă până acum nu cunoștea limba noastră și noi vestirile lui le primeam în limbi streine, în vreme ce ne aflăm pe pământul nostru și trăim supt legile și

¹⁷ *Înștiințare pentru gazetele românești*, 1817, în *Istoria presei române*, antologie de Marian Petcu, București, Editura Tritonic, 2002, p. 13–15.

¹⁸ *Ibidem*.

cârmuirea noastră (...). Pentru aceasta, dar, făgădui că acest *Curier al Bucureștilor* va cuprinde în sine: O culegere de cele mai folositoare și interesante lucruri din gazeturile Evropii ...” ș. a. m. d. În cele din urmă, gazeta prin care era înlăturată starea „vrednică de rușine”, de a nu avea cel puțin un ziar va avea titlul „Curierul românesc” (București, 1829).

Tot la 1829, de astă dată din Iași, a fost difuzată „Înștiințarea despre gazeta românească din Iași”, inițiativa aparținându-i lui Gheorghe Asachi. Era nevoie de publicații, fie și pentru simplul motiv că „nu se află astăzi în lumea politică neam, deși mai mic la număr decât românii, care, întru alte ale sale folositoare instituții, să nu aibă în limba nației un jurnal periodic”. Ziarul său, din a cărei „înainte cuvântare” cităm în continuare, se va numi „Albina românească” și va avea un caracter semi-oficial: „...în zilele de acum, oricare îmbunătățire și aflare a vreunei nații trece în posesia tuturor spre folosul omenirii. De asemenea cugetări povățuiri să vadă în Evropa mulți învățați cari supt umbrirea Guvernului, și cu ajutorul celor avuți, unii lucrează în patria lor pentru sporiul bunelor învățături; alții, fără a se teme de ostinele și primejdii, petrec luciul mării, călătoresc în țări necunoscute, împrăștiind pretutindeni răzile moralului, ale politicirii și ale științelor (...) oare putem noi privi la aceste bune urmate înaintea ochilor noștri, fără a ni întrista că numai nația noastră în cea mai mare parte este lipsită de acești îmbunătățiri și înapoiată decât toate neamurile Evropei și decât multe altele ce lăcuiesc pre celelalte părți ale pământului? Cine nu sânte în țara noastră lipsa așezământurilor prin a căror lucrare, precum sântem politicește, să ne putem face și moralicește mădulari (membri – *n. ns., M. P.*) folositoare ale familiei evropiene, a căria raze de învățătură de atâtea veacuri se răsfrâng pre orizontul nostru?...”¹⁹. Or, una dintre modalitățile de a atinge fie și o parte dintre obiectivele „europene” ale momentului era, după G. Asachi, editarea de ziare, de aceea îi invita pe cei interesați să se aboneze, deoarece „numile binevoitorilor prenumeranți (abonați – *n. ns., M. P.*) păstrate în filile aceste vor fi cunoscute în Evropa și în toată Lumea politică și trăitoare ...”²⁰. Listele abonaților au fost publicate, așa cum promitea, în primele numere ale „Albinei românești”, cât privește răspândirea europeană a publicației ... cât de „europeană” putea fi difuzarea acestui periodic, tipărit în circa 150 de exemplare?

Oricât de modeste ca scriitură ori ca tiraj, aceste prime periodice vor ajuta firava intelectualitate românească să se solidarizeze în jurul programelor editoriale promovate, căci „până pe la 1830, populația Principatelor a trăit într-o besnă de nepătruns. Clasele suprapuse, formate aproape în întregime din elemente străine de neamul românesc, erau singurele îndreptățite, prin averea și tradiția lor, să-și potolească setea culturală la izvoarele grecești”²¹.

¹⁹ *Înainte Cuvântare*, în „Albina românească”, 1829, anul I, nr. 1, iunie, Iași.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Mihail Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada (1836–1910)*, București, Editura Albatros, 2007 (reeditare după volumul cu același titlu, București, apărut la Editura Cartea Românească, 1937), p. 34.

Publicațiile amintite, dar și multe altele, vor spori dezbaterile politice, vor accelera procesul cristalizării conștiinței apartenenței la o cultură, la o națiune, contribuind decisiv la unirea provinciilor românești.

3. „A RIDICA NAȚIUNEA ROMÂNĂ LA STIMA CUVENITĂ...”

În termeni similari celor de mai sus s-au exprimat și alți fondatori. Bunăoară, Timotei Cipariu, deplângând situația românilor ardeleni, îndeosebi nivelul foarte înalt al analfabetismului nota, în articolul-program al revistei „Învățătorului poporului” (12 mai 1848): „românul singur din toate popoarele Ardealului, să nu zică ale Europei, e fără școale, fără învățători politici, fără foi scrise întru interesul lui. E lipsit de aceste ajutoare (...), el nu știe ce sunt acelea ce fac fericite pe celelalte popoare ale Europei. El e ca și omul călător într-o țară străină, care nu știe drumul...”²².

Este de remarcat faptul că circulația în țările europene, frecventarea cursurilor diverselor facultăți din Apus de către tot mai mulți tineri români, accelerarea circulației mărfurilor și crearea unei industrii autohtone, cu sprijin din afara granițelor, au creat ocazii de a compara starea de fapt de la noi cu cea din alte spații culturale.

Revenind la succesiunea noastră de pledoarii proeuropene, să amintim că, în octombrie 1858, apărea la București „foaia politică și literară” „Dâmbovița”, prin strădania lui Dimitrie Bolintineanu, care, în „Programa” ziarului său, afirma: „în ziua terminării alegerilor, țara noastră trebuie să îmbrace vestmântul de sărbătoare sau doliul morții; ne vom sili să lărgim, să explicăm aceste cugetări și să încredințăm pe români că aceste elecții sânt pentru dânșii o încercare la care îi supune Europa, să cunoască de merită viața națională...”²³.

Între timp se produce un eveniment politic excepțional, unirea Moldovei cu Muntenia, astfel încât în presa Transilvaniei începe să apară o dublă raportare – față de România și față de celelalte țări europene. În orice caz, argumentul Europa este utilizat și atunci când vine vorba despre alte aspecte ale vieții sociale, așa cum observăm la redactorii „Gazetei Transilvaniei”: „împroprietărirea și emanciparea țăranilor e singurul mijloc de a se ridica națiunea română la stima cuvenită unei națiuni civilizate și numărate între națiunile Europei cu prospect (perspectivă – *n. ns., M. P.*) de viață...”²⁴.

Reformele din tânărul stat român modern aveau nevoie de susținerea tuturor, îndeosebi de cea a gazetarilor. Era și convingerea lui I. Missail, cel care, la 1862, în *Ziaristica după școala clasică* nota: „O nouă eră, o nouă viață s-a deschis înaintea românilor odată cu începutul anului 1862. Unirea a devenit un fapt împlinit (...); în

²² „Învățătorul poporului”, anul I, nr. 1. 12 mai 1848, p. 1.

²³ Dimitrie Bolintineanu, *Programa*, în „Dâmbovița”, 1858, anul I, nr. 1, 11 octombrie, p. 1.

²⁴ *Din România*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1861, anul XXIV, nr. 6, p. 25.

mijlocul acestor prefaceri generale a țării, presa periodică, ziaristica română, nu poate să rămână în urmă. Un nou orizont de lucrare, de acțiune politică, intelectuală, morală, se deschide și înaintea ei (...) de astăzi înainte presa română, are a ridica glasul (...) în numele României întregi (...) Ochi mulți, ochii Argusului European, vor fi țințiți de acum asupra țării ca și a presei. Toate vorbele ei, ținirile ei, gândurile ei, au a fi cântărite, drămuite, discutate de publicul European. Pozițiunea presei devine, prin urmare, tot așa de grea în fața țării, pe cât devine a țării în fața Europei. Europa stăpânită de o legitimă nerăbdare, așteaptă să vadă dacă Românii au avut cuvânt să amâne toate marile lor reforme până la facerea unirii definitive, și dacă cu unirea merg mai bine...²⁵.

După cum se știe, la 11 februarie 1866, Alexandru Cuza I a fost silit să abdice, în locul său fiind adus Carol Ludovic de Hohenzollern Singmaringen. Noul domnitor/monarh va iniția numeroase reforme ce au influențat întreaga comunitate românească. Reforma legislativă, reforma instituțională, cea a învățământului etc., în acord cu cele din statele din Occident au făcut ca primul rege al României să rămână în memoria colectivă drept cel mai merituos. Au urmat alte șarje jurnalistice de raportare la Europa, privită ca *martor* al schimbărilor de la noi, ca *protector*, *model*, *sfătuitor* ș. a. m. d.

În condițiile mercantilizării presei, tot mai mulți încep să exprime rezerve față de modalitatea în care gazetarii își respectau îndatoririle, în acele împrejurări de schimbări profunde. Presa avea restanțe serioase, erau de părere și editorii revistei „Asachi”, la 1881: „cu respect observăm jurnalistica noastră, care, chestiunilor celor mai vitale pentru țară pe terenul științific și economic, de foloasele publice, cu alte cuvinte, tuturor acelor chestiuni care bat cu tărie la porțile noastre, mai nu dă nici un interes, ocupându-se mai numai cu chestiuni personale, lăsând ca problemele cele mari ale regenerării României să se dezlege după voia întâmplărei. Acum, când statul nostru a căpătat în Europa o pozițiune bine hotărâtă, credem că a sosit timpul pentru oricare suflet românesc a se pune la lucru pe calea regenerării sub toate punctele de vedere și mai alături cu puterile noastre vom lucra”²⁶.

4. DUPĂ 1989: PRESA ROMÂNEASCĂ ȘI „CERTIFICATUL EUROPEANISMULUI NOSTRU”

Argumentul european apare cu o frecvență mare în timpul schimbărilor majore – conflicte armate, reforme administrative, reforme legislative, alternanța la putere. Iată de ce am urmărit și în istoria recentă măsura în care revine acest reper cultural, în discursul jurnalistice.

²⁵ I. Missail, *Ziaristica după școala clasică*, în „Revista română pentru științe, litere și arte”, București, 1862. p. 26–27.

²⁶ „Asachi”, revistă științifică literară, Piatra Neamț, 1881, anul I, nr. 1, 10 aprilie, p. 2.

La 22 decembrie 1989 apare „Tineretul liber”. *Cotidian independent pentru toți tinerii din România*, de fapt, o ediție specială a fostului ziar „Scânteia tineretului”, editat de Uniunea Tineretului Comunist. Numărul 2, din 23 decembrie, are un editorial, în care se explică de ce redacția a optat pentru acest titlu. Printre altele, autorii glorifică tineretul – „întregul tineret din România s-a sincronizat, pe planul culturii și al civilizației, împotriva tuturor vicisitudinilor pe care întunecata dictatură le-a pus în calea lui, cu tineretul Europei secolului XX. Iată de ce ne numim «Tineretul Liber»...”. Ca și alte redacții comuniste, aceștia spun „pardon” cititorilor în formule telegrafice de tipul: „cerem scuze cititorilor pentru anii lungi în care nu am avut puterea să spunem adevărul...”²⁷. În ianuarie 1990, la Brașov, apărea „Astra”. Revistă de cultură. Și autorul editorialului primului număr, A. I. Brumaru, afirmă că în cazul nostru este vorba despre o cultură tânără, „dar o cultură care să-și știe întregi, cu demnitate și în sens renovator, atentă deci și la schimbările temeinice din Europa și din lume, bunurile dobândite de la predecesori, de la spiritualitatea noastră întreagă”.

În termeni comparabili argumenta și redacția revistei sucevene „Bucovina literară”, la apariție (ianuarie 1990) – „Vom adopta o perspectivă culturală și estetică integratoare, de afirmare a specificului european al spiritualității românești”. La Sibiu, editorii revistei „Continent” credeau că „opinia publică românească este dornică în cel mai înalt grad să cunoască ce se petrece în lumea contemporană – să-și afirme și valorifice drepturile de a participa la actualitatea europeană și mondială”²⁸.

Redacția revistei orădene „Familia”, în primul număr postcomunist, face o repede privire asupra stării de fapt din țară și constată că „toate aceste notații asupra unei realități în plină dinamică indică apartenența României la valorile Europei, setea de deschidere spre democrație...”²⁹. Și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în numele redactorilor de la „Magazin istoric”, serie nouă, aprecia că „toată lupta întregului popor pentru biruința revoluției noastre, biruință strălucită, admirată de o întreagă lume, a pus încă o semnătură de suflet, scrisă cu sânge, pe certificatul europenismului nostru, care ne face părtași la idealurile apărute cu arma în mână, de libertate și democrație”³⁰. Cei de la „Revista istorică” erau convinși că „prin revoluția din decembrie, poporul român aduce o nouă și majoră contribuție la istoria civilizației europene a secolului XX (...); revoluția a pus capăt acelei eliminări a României din Europa...”³¹.

²⁷ „Tineretul liber”, anul I, nr. 2, 23 dec. 1989, p. 1.

²⁸ „Continent”, revistă bilunară ilustrată, Sibiu, 1990, anul I, nr. 1, ianuarie, p. 1.

²⁹ Florian Ardelean, *Revoluția și bunele intenții*, în „Familia”, 1990, seria a VI-a, nr. 1 (293), ianuarie, p. 1.

³⁰ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Da, istoria o face poporul*, în „Magazin istoric”, 1990, serie nouă, anul XXIV, nr. 1 (274), ianuarie, 1990.

³¹ *La început de drum*, în „Revista istorică”, 1990, serie nouă, ianuarie, p. 1.

A existat o redacție, care și-a propus editarea unei publicații „de fraternitate românească prin spirit și cultură” în „Anul unu de la Revoluție” – este vorba despre revista „Cuget românesc”, în al cărei prim editorial preotul Constantin Galeriu evoca „simfonia popoarelor” din „Casa comună a Europei”, simfonie în care „România trebuie să vină cu vocația ei...”³².

Apariția revistei „Europa” avea să fie aprobată de Ministerul Culturii la 3 martie 1990. Este primul periodic cu acest titlu de la noi, în fapt un săptămânal condus de Ilie Neacșu, cu o redacție destul de eterogenă din perspectiva opțiunilor politice. „Pentru generațiile actuale”, se arăta în articolul-program, „nu numai în România, ci și în alte țări ale continentului, Europa poate și trebuie să fie un reazăm moral și o speranță a zilei de mâine. Un spațiu politic, economic și spiritual, caracterizat printr-o solidaritate constitutivă, străină de ierarhii și subordonări impuse, în măsură să îngăduie fiecărei națiuni o participare sporită la dinamica lumii contemporane”. Pentru a fi și mai clară opțiunea redacției pentru un astfel de titlu, autorul susține că „... Europa va fi o oglindă, în apele căreia ne vom măsura atitudinea, fără complexe și fără trufie deșartă, nicidecum o icoană a unei credințe la care am aderat înainte de a-i cerceta cu atenție dogmele”³³. Redactorii de la „Vatra Românească” (iunie 1990) pornesc în aventura lor editorială de la mai multe motive, unul dintre ele fiind că „poporul român a aflat cu oarecare stupoare că în ochii Europei, vreme de mai bine de un deceniu, i s-a alcătuit un portret paradoxal: pe de o parte, o vinovată toleranță în fața unei dictaturi odioase, care l-a condamnat la o viață de lagăr, iar pe de altă parte o bizară intoleranță față de minoritățile naționale, frustrate de dreptul păstrării identității etnice, victime ale unui adevărat etnocid cultural...”. Nu era prima oară când Europa devenea un personaj în țesătura argumentativă a gazetarilor („ochii Europei”). Chiar și acad. Mihai Drăgănescu, președintele Academiei Române, găsea oportun să recurgă la o retorică pro-Europa, în articolul program al revistei „Academica”: „... și noi să iubim Europa, să iubim lumea, lumea umană și lumea ca existență, dar să iubim și mai mult România...”³⁴.

Din Râmnicu Vâlcea, autorul primului editorial al revistei „Columna” (octombrie 1990) avertiza că „integrarea în Europa se face nu prin experimente, ci prin adoptarea valorilor virtuale ale umanității”. Pledează pentru o reintegrare în Europa redacției precum „Transilvania străbună” (Târgu-Mureș, ianuarie 1991), „Lumina creștină” (București, ianuarie 1991), „Tradiția românească” (Câmpulung Moldovenesc, iulie 1992) și altele. Argumentele sunt prea puțin diferențiate – Europa, spațiu cultural căruia îi aparținem, Europa ca model, ca normă la care trebuie să ne raportăm, Europa creștină, pe care o putem îmbogăți spiritual, prin urmare se cuvine să ne reintegrăm etc.

³² „Cuget românesc”, 1990, anul I, nr. 1, 24 martie, p. 1.

³³ „Europa”, publicație independentă, 1990, anul I, nr. 1, aprilie, p. 1.

³⁴ „Academica”, revistă de știință, cultură și artă, 1990, anul I, nr. 1, octombrie, p. 1.

*
* * *

România, aflată într-o perpetuă tranziție, reformare, regenerare, reasezare, a găsit întotdeauna, în Europa, un reper. Cercetări punctuale ulterioare vor oferi date mai bogate despre frecvența acestui referent în diverse perioade istorice, despre măsura în care editorii au fost consecvenți ș. a. m. d. Pe măsura interesului cercetătorilor pentru istoria presei de la noi, putem afirma că avem, la această dată, câte puțin din fiecare: istorii la scară redusă, în care includem opere mai vechi ori mai noi, jenant de puține, din păcate (de exemplu, istorii instituționale, pe care le numim curent *monografii*, cum au fost cele consacrate ziarelor „Adevărul”, „Dimineața”, revistei „Propășirea”, revistei „Dacia literară”); istorii la scară medie, unde aflăm lucrări semnate îndeosebi de specialiști din domeniul istoriei literaturii; istorii la scară mare. Proiectul nostru ar trebui să valorifice, în egală măsură, resursele oferite de toate cele trei tipuri de „istorii”/abordări, date din varii surse documentare accesibile, pe durata derulării cercetării, date nonevenimentiale, în sensul arătat mai sus.

BIBLIOGRAFIE

1. HANGIU I., *Panorama presei românești contemporane*, București, Editura Historia, 2006.
2. HALBWACHS, M., *Memoria colectivă*, Iași, Institutul European, 2007.
3. POPA, MIRCEA, coordonator, *Presa românească și ideea națională*, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2006.
4. MARTELETO, R. M., NÓBREGA, N. G., *Les documents et leur appropriation. Réflexions sur information-document et réserve symbolique*, în „Sciences de la société”, no. 68, Mirail, France, Presses Universitaires du Mirail & Université de Toulouse, 2006, p. 29–45.
5. MUNDSCHAU, L., *Présenter un titre de presse*, în „Communication”, vol. 25, no. 2, Laval, Canada, Editions Nota Bene & Université Laval, 2007, p. 212–228.
6. PETCU, M. *Tipologia presei românești*, Iași, Institutul European, 2000.
7. VUIA, O., *Sub zodia cărții și a studiului. Cu Pamfil Șeicaru în exil*, Râmnicu Vâlcea, Editura Almarom, 2004.

DU «EUX» AU «NOUS»: ÉTUDE D'IMPACT DE LA CONSTRUCTION EUROPÉENNE SUR LA RESPONSABILITÉ SOCIALE DES JOURNALISTES¹

CAMELIA BECIU, NICOLAS PÉLISSIER, NICOLAE PERPELEA*

ABSTRACT

FROM “THEM” TO “US”: STUDY OF THE IMPACT OF THE EUROPEAN CONSTRUCTION ON THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF JOURNALISTS

This study analyzes the media construction of the role of journalists in their relationship with institutional sources and public opinion. The main research questions refer to the influence of the European argument on the way in which journalists define their “mission” and their symbolic identity in the public space. What are the generalization strategies which journalists deploy in order to legitimize their participation in the definition of the post EU-accession period as a public issue? The study uses a constructivist paradigm applied to the European issue. By using a semiotic-discursive methodology, the analysis highlights certain media practices relevant for the Europeanization of the media discourse in Romania. It demonstrates that at the time of the imminent accession to the EU, the press begins to use certain identity themes and imageries, as well as a militant and, at the same time, statutory image of the journalist.

Keywords: Europeanization, media discourse, public issue, social emotions.

1. COMMUNIQUER SUR L'EUROPE DANS L'ESPACE MÉDIATIQUE ROUMAIN: ÉVOLUTIONS RÉCENTES

Le premier janvier 2007 la Roumanie est devenue officiellement membre de l'Union Européenne. Initié en 1999, le processus d'admission s'est institué dans

¹ Studiul de față a fost prezentat în cadrul congresului internațional al Asociației cercetătorilor în studii media (IAMCR World Congress, 2007, Paris).

* Address correspondence to Camelia Beciu: Institutul de Sociologie al Academiei Române Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: cami_socio@yahoo.com. **Camelia Beciu** este profesor univ. la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) și cercetător la Institutul de Sociologie al Academiei Române (Laboratorul *Sociologia comunicării și a spațiului public*). **Nicolas Pelissier** este director de cercetare la Universitatea Sophia-Antipolis, Laboratoire I3M, UFR Lettres, Arts et Sciences Humaines, Nice. **Nicolae Perpelea** este cercetător la Institutul de Sociologie al Academiei Române (Laboratorul *Sociologia comunicării și a spațiului public*) și profesor asociat la Universitatea București.

l'imaginaire collectif du pays comme une course aux obstacles dans laquelle les pays candidats ont dû accomplir toute une série d'épreuves. Dans le discours de la presse nationale, la représentation de cette course s'est traduite par l'usage répété d'un vocabulaire métaphorique à visée didactique et cérémonielle. Cette pratique discursive a donné l'image d'un parcours configuré le plus souvent par des moments lourds et intenses, introduisant à chaque fois une brèche dans le processus de négociation, avec un «avant» et un «après». Elle a par ailleurs consacré une *sensibilité collective consensuelle*, à propos de l'importance de l'adhésion de la Roumanie à l'UE, mais aussi de l'interprétation du parcours événementiel propre à l'adhésion: incertitudes et tensions dans l'attente des évaluations bruxelloises, soulagement et consécration d'un nouvel événement fondateur... autant d'*émotions fétiches* mises en scène par les médias au cours de la période précédant l'intégration officielle.

L'analyse de la communication sur l'Europe, telle qu'elle a été gérée par les médias roumains lors de cette période sensible, révèle ainsi un positionnement journalistique davantage cérémoniel que délibératif. Les professionnels des médias ont surtout reproduit un *discours de type expert* (Padioleau, 1976), prenant appui sur les évaluations et les pronostics des technocrates et des négociateurs européens. La parole médiatique engendrée sur ces sujets s'apparente à un perpétuel *discours rapporté*, traduisant le fait que les journalistes ont agi comme des porte-paroles des institutions diplomatiques (Beciu, 2005, 2006). Bien que ce genre discursif reste dominant au cours de la période des négociations, d'autres pratiques émergent au fur et à mesure de la réalisation des étapes du calendrier d'adhésion.

En premier lieu, la rhétorique d'expertise se décline de plus en plus sur un registre personnalisant, au vu de la médiatisation des leaders européens en tant que *personnages familiers* du public roumain (Beciu, 2006).

En deuxième lieu, les journalistes se réapproprient de manière prégnante le «nous» identitaire. Cette attitude révèle à la fois un repli communautaire (la presse valorise la redécouverte de la Roumanie profonde et de ses traditions) et la consécration d'une distance symbolique entre «les Européens» et le peuple roumain. Plus le jour attendu se rapproche, plus les médias se replient sur un système d'appartenances collectives et appréhendent les événements européens en vertu de la dichotomie entre «nous» et «l'Europe».

Ces évolutions discursives ne sont pas sans conséquences. Par rapport à l'agenda supranational des négociations, l'identité médiatique des journalistes renvoie le plus souvent à la double figure d'un médiateur procédural et, de manière complémentaire, d'un citoyen témoin ; en ce qui concerne l'agenda local, les journalistes assument plutôt un rôle didactique, une position critique et en même temps condescendante, mettant en lumière une rhétorique de la naïveté sociale à propos du décalage entre les attentes des citoyens et les réalités autochtones à la veille de l'adhésion.

2. LA CONSTRUCTION MÉDIATIQUE DE L'EUROPE ET DU PROCESSUS D'EUROPÉANISATION

Notre recherche focalise son attention sur une condition de production spécifique de la parole délibérative: la construction médiatique du rôle du journaliste dans ses interactions avec ses sources institutionnelles et avec l'opinion publique. Nos deux questions de départ sont les suivantes: d'une part, quelle est l'influence de l'argument européen sur la manière dont les journalistes définissent leur mission et leur identité symbolique dans l'espace public? D'autre part, quelles sont les stratégies de généralisation qu'ils mobilisent pour légitimer leur participation à la définition de la post-adhésion comme un problème public?

L'étude mobilise des paradigmes d'inspiration constructiviste relatifs aux questions d'eupéanisation (Featherstone et Radaelli, 2003; Dacheux, 2003; Christiansen et al., 2002) et opère avec une méthodologie d'inspiration sémio-discursive (Lochard, 2006; Charaudeau et al., 2001). Le cadre d'analyse utilisé débouche sur une approche moins déterministe de l'eupéanisation des médias et de l'espace public: la reconstruction du rôle des journalistes est évaluée au prisme de leurs propres positionnements. Il permet aussi d'envisager l'espace public comme une arène de médiation et de dépasser l'opposition entre une approche de type habermassienne et une vision culturaliste réduisant cet idéal-type à un hyper-espace local (Ellis, 2000).

3. DES JOURNALISTES EN QUÊTE DE RESPONSABILITÉ CIVIQUE: LEURRE OU RÉALITÉ?

Notre positionnement théorique nous permet aussi de renouveler le débat, encore timide dans les recherches européennes sur le journalisme, sur la *responsabilité sociale* des professionnels des médias. Outre-Atlantique, les premiers travaux menés sur cette question dans les années 1930–1950, marquées par le succès du paradigme fonctionnaliste, mettent bien en évidence une «fonction sociale» de la presse. Mais celle-ci se cantonne surtout, chez Parsons par exemple, à sa dimension d'intégration et de reproduction de l'ordre établi. On mesure alors toute l'influence d'une conception positiviste du rôle social des médias, les journalistes étant formatés «pour l'observation à distance, la neutralité et l'équilibre méthodique des points de vue» (Wattine, 1996, 38), alors que la promotion d'un idéal de responsabilité sociale suppose un minimum d'engagement, de proximité et de sens de l'action. En France, cette conception se retrouve dans les nombreux travaux menés par l'Institut Français de Presse entre la fin des années 1930 et les années 1970, travaux inspirés par la sociologie fonctionnaliste nord-américaine et la doctrine libérale de l'information.

Les années 1980, sur fonds de crise économique, d'aggravation des inégalités, de concentration industrielle et de financiarisation accrue des entreprises de presse, altèrent quelque peu cette vision par trop «lisse» de la responsabilité sociale de la presse. Outre-Atlantique, les travaux précurseurs d'un John Merrill (1977) sur la fonction «existentielle» des médias, puis ceux plus militants de Jay Rosen (1991) ou Arthur Charity (1995) dans les années 1990, mettent en évidence et même valorisent un modèle plus engagé du journalisme, davantage tourné vers l'action civique. Il s'agit d'un *public journalism*, dont les principes sont résumés ainsi par Thierry Wattine, l'un des observateurs les plus attentifs de ces pratiques au Canada: «*les journalistes ont un rôle décisif à jouer dans le cours de la vie publique (...); ils peuvent agir comme des catalyseurs de changement en stimulant la culture civique des individus afin de trouver une parade au cynisme ambiant; les citoyens attendent de leurs médias que ces derniers leur donnent de nouvelles raisons d'espérer...*» (Wattine, 1996, 37). Cependant, les nombreuses études de cas réalisées en Amérique du Nord sur les nouvelles pratiques «citoyennes» des entreprises de presse montrent également le poids des stratégies de marketing et de communication *corporate* dans la mise en œuvre de ces nouvelles pratiques (voir par exemple les études de Wattine et Beauchamp [2000] sur le quotidien québécois *Le Soleil*). En France, les résultats des travaux menés par exemple par Jacques Le Bohec (2000) et Patrick Champagne (2001) vont dans le même sens. Dénonçant l'usage d'une rhétorique d'entreprise citoyenne à des fins de promotion commerciale et de relations publiques, ils font explicitement référence aux positions théoriques de Pierre Bourdieu, selon lequel l'idée de responsabilité sociale du journaliste, qu'il promeut de ses vœux dans le sens d'un «alterjournalisme» engagé au service de la lutte contre toutes les formes d'injustice et de la dénonciation de la marchandisation du monde et des médias, reste incompatible avec la doctrine libérale de la presse, voire avec une approche compréhensive des fautes journalistiques valorisant une critique et une morale internes à la profession comme solution privilégiée aux dérapages de celles-ci. Selon Cyril Lemieux (1992, 2000), qui s'inscrit plutôt dans cette dernière posture, les journalistes bénéficient d'une «morale d'exception», très singulière et paradoxale, qui leur confère un rôle social exemplaire en matière de contribution au débat public sur les questions citoyennes les plus essentielles, tradition inaugurée lors de la révolution française par un journaliste-citoyen tel que Marat. Et si les professionnels des médias ne remplissent pas ou plus cette mission civique, alors les *citoyens-journalistes* tels qu'on peut les observer sur des sites Web participatifs tels qu'Agoravox ou Rue89 se chargeront de les rappeler à leurs devoirs. Mais jusqu'où peut-on donc étendre le domaine de la responsabilité sociale du journaliste? Le cas cité des sites internet de *citizen journalism* (voir Gillmor, 2004) donne le vertige: le domaine d'intervention évoqué semble en effet sans limites, tendant à diluer le concept de responsabilité sociale dans un activisme permanent confinant à l'épuisement, et dont les soubassements moraux véritables sont peut être beaucoup moins nobles qu'il n'y paraît.

D'où la position moins passionnelle de chercheurs en journalisme tels que Bernard Delforce (1996), qui attribue à la notion de responsabilité sociale un contenu à la fois plus vaste et plus précis: celui de «donner du sens» au monde en train de se voir et de se construire. En rupture à la fois avec l'empirisme libéral et une théorie critique impossible à vivre au quotidien pour les journalistes, l'auteur se réfère aux épistémologies constructivistes, qui incitent le journaliste à «adopter une posture citoyenne qui impose des façons spécifiques de regarder les choses, de les penser et d'en parler» (Delforce, 1996, 18). Dans le cas qui nous préoccupe, qui est celui de l'évaluation d'un discours médiatique «citoyen» d'accompagnement sur les vertus civiques des élites politiques et les bienfaits attendus de l'intégration européenne, une telle posture épistémologique nous a semblé bienvenue pour appréhender comment les journalistes roumains ont donné du sens aux différentes étapes du parcours imposé par l'Union à leur pays.

4. INTERPELLATION CIVIQUE ET IDENTITÉS D'AUTORITÉ AU TRAVERS D'UN DISPOSITIF PUBLICITAIRE

Le corpus analysé dans notre enquête comprend la campagne de presse «La génération expirée» initiée en 2006 par le journal roumain *Cotidianul* et instituant une hiérarchie des personnalités publiques ayant influencé de manière négative la société roumaine pendant le communisme et après sa chute. Cette campagne a provoqué un débat public intense entre les journalistes, les intellectuels, les leaders d'opinion et le public des forums. La polémique a notamment porté sur la responsabilité sociale de journalistes qui ont justifié leur campagne comme un exercice nécessaire de moralité avant l'adhésion imminente de leur pays à l'Union. Les médias roumains ont ainsi voulu assumer un rôle civique: mobiliser l'opinion publique pour qu'elle valide, de façon concurrentielle, une hiérarchie des «valeurs réelles», en opposition aux «fausses valeurs» distillées par des décennies de régime communiste, de clientélisme balkanique, voire par la bureaucratie post-communiste.

Le titre-slogan (*La génération expirée*), l'argumentaire avancé par la rédaction du quotidien, le langage, la mise en page, le format sur le Web, les stratégies de visibilité publique ont mis en lumière un double enjeu de la campagne, à la fois civique et commerciale. En effet, chaque élément à visée citoyenne du dispositif a été imbriqué dans une mise en scène publicitaire caractérisée par une rhétorique du classement («liste», «top» etc.), typique d'une logique de marketing appliquée aux médias.

La campagne de presse apparaît comme un projet collectif dont le journal serait à la fois initiateur et acteur principal, mais aussi comme une initiative susceptible de provoquer un débat sur l'histoire récente de la Roumanie. L'usage récurrent du «nous» identitaire coexiste ainsi avec diverses stratégies mobilisées pour accréditer l'impact majeur de la campagne sur l'opinion publique. En outre,

l'argumentaire de la rédaction comprend en annexe des commentaires sur le concept de «personnalité expirée» rédigés par des intellectuels ayant une notoriété indiscutable au moment de la campagne. Tout au long de la campagne, le journal publie des arguments pour et contre le projet, qui sont avancés le plus souvent par des personnalités culturelles renommées. Enfin, chaque jour le journal publie divers compte-rendus de la campagne, traduisant notamment l'impact qu'elle suscite dans l'espace public. Cependant, le public ne participe à ce débat que de manière indirecte, à travers un forum dédié. Il se manifeste comme un ensemble de votants et une collectivité partageant un même espace des valeurs et croyance (le fameux «nous» évoqué plus haut).

Certes, la campagne se déroule «au nom du public», mais sa légitimité procède directement de la sphère politico-médiatique. Elle contribue à engendrer un espace public de la *parole de notoriété* (que celle-ci soit positive ou négative) dans lequel le journaliste agit en militant porteur de cette parole, mais aussi en manager de projet et médiateur de controverse. Cette combinaison entre militantisme, civisme, marketing-publicité et voie délibérative (débat de société) assigne au journaliste une identité d'autorité. Le journaliste idéologue qui définit la barrière entre «eux» («ces faux héros») et «nous» («qui devons les remplacer») coexiste avec le journaliste-acteur civique qui gère un projet inédit de mobilisation collective. Ce *janus bifrons* développe des stratégies d'interpellation basées davantage sur les aspects émotionnels des normes véhiculées que sur leurs aspects cognitifs.

Les dispositifs ainsi formés se caractérisent par le fait que le public se sent présent non seulement dans ce qui réfère à lui, mais aussi dans la forme elle-même du discours interpellatif. Ce discours s'adresse à un public qui est pris à témoin, car il met en cause la responsabilité d'un tiers. Nous avons identifié trois sortes de régimes discursifs dans lesquelles sont incarnées ces émotions interpellatives.

– *Le régime du contrôle.* Dans ce régime, tous les comportements sociaux sont postulés comme suspects. Même ceux qui sont seulement indifférents ou ennuyeux ne peuvent être présentés comme tels: la chose indifférente devient étonnante, celle ennuyeuse apparaît ridicule. Ainsi, de nombreux talk-shows politiques et certaines lignes éditoriales dans la presse écrite se plaisent à tourner en dérision toutes les conventions, les normes, les actions, les statuts et les rôles sociaux. Le facteur d'identification du récepteur avec le délégué de la mise en scène d'une dérision sociale (l'animateur) correspond aussi à un désir de vengeance contre le succès facile de certains personnages notoires dans l'espace public. Comme il n'est pas possible de venger d'un tel succès, l'acte vindicatif est délégué à l'animateur. Mais celui-ci ne souhaite pas non plus se salir les mains, et il laisse donc ses invités s'interpeller entre eux, c'est à dire sombrer eux-mêmes dans les bas-fonds. Ces stratégies incarnent le désir d'un contrôle public simpliste. Pour les acteurs politiques, il n'y a qu'une seule stratégie susceptible d'éviter la suspicion : se présenter de sa propre initiative devant le juge-journaliste.

– *Le régime de la reconnaissance.* Ici, l'inquiétude publique qui structure l'imaginaire est animée par la question suivante: nos représentants, une fois réchappés de l'épreuve électorale, sont-ils capables de discerner ce qui est bon et juste? Approximativement, il s'agit de l'ensemble des «personnes adultes et saines d'esprit» qui se préoccupent de savoir si le personnel politique se montre capable ou non d'adapter ses actes aux attentes de la société. Par exemple, dans certains journaux télévisés, pour prouver qu'ils sont sains d'esprit, les protagonistes invités sur le plateau n'hésitent pas à se soumettre à l'interpellation de l'animateur et viennent pour témoigner de leur possible culpabilité.

– *Le régime d'estime collective.* En quête d'élaboration abstraite d'une situation de justice idéale, les citoyens se préoccupent de savoir si les grandes personnalités ont l'aptitude générale à s'engager dans une réflexion pratique à long terme. Les dispositifs médiatiques qui incarnent ce régime discursif tentent de construire le nouvel homme public idéal-typique de l'intégration européenne: un compromis entre rationalité, vertu, citoyenneté et individualisme.

Le format de type «*La Génération expirée*» nous semble constituer un modèle de ce type. Dans cette campagne de presse, les identités discursives sont mises en scène par un langage *ad hoc*, se différenciant fortement du langage journalistique routinier. Il s'agit d'un éclectisme stylistique prenant appui sur une rhétorique militante (les personnalités conspuées vues comme «*agents d'élite de la stagnation*», «*producteurs du mal social*» etc.), une rhétorique marchande («*l'homme politique est un produit, certes plus sophistiqué, mais avec son terme de garantie*»...) et une rhétorique médicale («*handicap*», «*hygiène sociale*» etc.). Les appels à l'agir collectif («*nous devons dénoncer les faux héros et proposer de les remplacer*») doublés par l'énonciation des devoirs collectif («*une partie de notre histoire récente doit être délimitée et classée de manière raisonnable dans l'imaginaire collectif*») contribuent à la production de ce type d'identité médiatique. Dans cet espace des émotions interpellatives, on consacre l'imminence du changement et on légitime la participation au scrutin proposé par le journal comme un devoir collectif.

Au final, tous ces éléments de discours renvoient à un certain imaginaire médiatique concernant le mode de débat public sur le changement social, voire sur l'adhésion à l'Union Européenne. Débattre sur ce sujet en termes de «découpage», de «classement» et de «catalogage» confirme l'usage, par les journalistes, d'une rationalité instrumentale d'inspiration positiviste propre au marketing, à la publicité et aux logiques de divertissement. On met en scène une sorte de déterminisme symbolique de l'agir collectif: le cours du changement peut être maîtrisé en structurant la discussion autour des évaluations des catégories retenues et sur le mode le plus approprié de déterminer les enjeux de ce changement.

Pour les journalistes animateurs de la *Génération expirée*, l'enjeu européen exige la mobilisation des grands débats, des synthèses et des bilans. Selon eux, on ne pourrait pas gérer le nouveau statut européen sans préciser au préalable les

grandes causes de la stagnation. Répertoire des motifs et les sources des blocages sociaux s'impose comme la principale stratégie de généralisation à travers laquelle on invoque l'argument européen. En conséquence, l'Europe est utilisée plutôt comme un symbole d'une *réalité au-delà*. Le terme «Europe» ne se réfère pas à des réalités communautaires concrètes et ponctuelles; mais il ne se limite pas non plus à l'Europe occidentale, comme c'était le cas au cours des premières années de négociations, lorsque l'Europe en tant qu'espace restreint et sélectif de la vie occidentale s'imposait aux dépens de l'Europe communautaire.

À la veille de l'adhésion de la Roumanie en janvier 2007, l'«Europe» exprime plutôt, de manière très abstraite, une sorte d'ethos communautaire, voire un autre espace symbolique et un autre genre d'agir politique. Il s'agit d'une réalité générique à laquelle les journalistes se réfèrent fréquemment afin de justifier leur responsabilité et aussi leurs démarches par rapport à une classe politique jugée trop peu européenne. Invoquer l'Europe par le biais des campagnes de presse s'avère donc aussi une véritable stratégie d'interpellation de la classe politique.

5. LA RESPONSABILITÉ JOURNALISTIQUE COMME MOTEUR IDENTITAIRE DU DÉBAT PUBLIC

La *Génération expirée* et autres formats du même genre mettent en lumière plusieurs tendances propres aux médias roumains. En termes d'eupéanisation de la presse, on constate que les journalistes commencent à se détacher de la communication institutionnelle et politico-diplomatique jusqu'alors dominante. Les nouvelles pratiques attestent l'impact indirect du contexte européen sur les systèmes et acteurs locaux.

Mais l'idée d'eupéanisation ne signifie pas ici l'avènement d'un discours médiatique ciblé sur certains thèmes et débats typiquement européens (Risse 2002; Garcia, Le Torec, 2003; Musolff, 2004). Elle ne traduit pas non plus le succès d'un discours sur l'utilisation des répertoires européens permettant aux journalistes de se repositionner en tant qu'acteurs nationaux par rapport à l'extérieur des frontières du pays.

L'eupéanisation, dans le cas qui nous préoccupe, renvoie plutôt au fait que les médias valorisent des savoirs et des imaginaires sociaux spécifiques, en tant qu'échos à l'imminente adhésion à l'Union (Hedetoft, 1998). À cet égard, la transformation la plus marquante concerne l'usage médiatique récurrent du discours identitaire, celui-ci étant lui-même reconfiguré en termes de conditions discursives de production.

En premier lieu, au travers de ce discours, la distance symbolique entre «eux» (l'Union Européenne) et «nous» est mobilisée de façon subsidiaire. S'impose plutôt un autre type de distance symbolique, toujours entre «eux» et «nous», mais se situant au sein des frontières nationales. Se *réinventer à l'intérieur* devient l'un

des premiers cadres délibératifs assumés par les médias en tant qu'acteurs civiques de l'intégration européenne de la Roumanie.

En deuxième lieu, l'énonciation identitaire prend appui sur des éléments de campagne publicitaire, voire de divertissement. Logique marketing et énonciation ludique du «nous» identitaire sont les principaux éléments de savoir partagé qui organisent ce discours.

Cette tournure identitaire à visée publicitaire actualise certaines des pratiques médiatiques déjà instituées dans l'espace public roumain depuis quelques années. On se réfère ici à la prééminence des talk-shows dans l'espace de la communication politique et la consécration du journaliste politique pratiquant une sorte de populisme ludique en tant que représentant sceptique de la collectivité (le plus fréquemment, le journaliste s'approprie le rôle de celui qui interpelle tout en sachant que rien ne va changer...).

Dans ce contexte, la double dimension de civisme et de publicité révélée par ce type de discours médiatique apparaît comme une caractéristique émergente analysée par notre enquête. Militantisme du discours et interpellation agonistique de l'opinion publique instituent ce nouveau genre. Une telle évolution reste toutefois paradoxale: certes, les formats utilisés traduisent une vision normative et statutaire du journaliste sur le thème de l'adhésion à l'Union; toutefois, cette vision apparaît comme un nouveau mode de discussion critique sur ce thème. L'effet de délibération reste tributaire, plus que jamais, des identités médiatiques d'autorité qui, en l'occurrence, demeurent variables et plurielles.

BIBLIOGRAPHIE

1. BECIU, CAMELIA, «La construction de l'Europe dans l'espace public roumain. Traitements médiatiques et modes de généralisation» in Marton, Silvia, Dir., *Europe in Its Making – A Unifying Perception on Europe*, Iași, Institutul European, 2005.
2. BECIU, CAMELIA, «Les émissions de débat en Roumanie. Entre paternalisme ludique et confession gratifiante» in Lochard, Guy, Dir., *Les débats publics dans les télévisions européennes*, Paris, L'Harmattan, Paris, 2006.
3. CHAMPAGNE, PATRICK, „Le médiateur entre Deux Mondes”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, n. 131–132, mars 2000, pp. 8–29.
4. CHARAUDEAU, PATRICK, Lochard Guy, Soulages Jean-Claude: *La télévision et la guerre. Déformation ou construction de la réalité ? Le conflit en Bosnie, 1990–1994*, Bruxelles, De Boeck/INA, 2001.
5. CHARITY, ARTHUR, *Doing Public Journalism*, New York, Guilford, 1995.
6. CHRISTIANSEN, THOMAS, Jorgensen Knut et Wiener, Antje, Dir., *The Social Construction of Europe*, London, Sage, 2001.
7. DACHEUX, ERIC, Dir., *L'Europe qui se construit. Réflexions sur l'espace public européen*, Saint-Etienne, Presses de Université de Saint-Etienne, 2003.
8. DELFORCE, BERNARD, «La responsabilité sociale des journalistes: donner du sens», *Les Cahiers du Journalisme*, n. 2, décembre 1996, pp. 16–33.
9. ELLIS, JOHN, *Seeing Things: Television in the Age of «Uncertainty»*, London, I.B.Tauris Publishers, 2000.

10. FEATHERSTONE, CLAUDIO et RADAELLI, MARIO, *The Politics of Europeanization*, Oxford, Oxford University Press, 2003.
11. GARCIA, GUILLAUME; Le Tolec, Virginie, Dir., *L'Union Européenne et les médias. Regards croisés sur l'information européenne*, L'Harmattan, Paris, 2003.
12. GILLMOR, DAN, *We the Media: Grassroots Journalism by the People for the People*, Cambridge, O'Reilly, 2004.
13. HEDETOFT, ULF, *Political Symbols, Symbolic Politics. European Identities in Transformation*, London, Ashgate Pub Co, 1998.
14. LE BOHEC, Jacques, *Les mythes professionnels des journalistes*, Paris, L'Harmattan, 2000.
15. LEMIEUX, CYRIL, *Les journalistes, une morale d'exception?*, *Politix*, n. 19, 1992, pp. 7–30.
16. LEMIEUX, CYRIL, *Mauvaise Presse*, Paris, Métaillié, 2000.
17. LOCHARD, GUY (Dir.), *Les débats publics dans les télévisions européennes*, Paris, L'Harmattan, 2006.
18. MERILL, JOHN, *Existential Journalism*, New York, Hasting House, 1977.
19. MUSOLFF, ANDREAS, *Metaphor and Political Discourse – Analogical Reasoning in Debates about Europe*, London, Palgrave, 2004.
20. PERPELEA, NICOLAE, «Imaginer la rencontre avec des espaces émotionnels «étrangers»: l'évaluation cognitive des émotions interpellatives» in Beciu, Camelia et Perpelea, Nicolae, Dir.? *L'Europe et l'espace public: pratiques communicationnelles, représentations, climat émotionnel*, Bucarest, Editura Academiei, 2007.
21. RISSE, THOMAS, „How Do We Know a European Public Sphere When We See One? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators”, IDNET workshop, *Europeanisation and the Public Sphere*, Florence, EUI, February 20–21, 2002.
22. ROSEN, JAY, „Making Journalism More Public”, *Communication*, vol. 12, 1991, pp. 267–284.
23. WATTINE, THIERRY et BEAUCHAMP, MICHEL, «Journalisme public et gestion des enjeux sociaux: étude de la campagne spécial emploi du quotidien Le Soleil de Québec», *Communication*, vol. 19, 1999–2000, pp. 91–123.
24. WATTINE, THIERRY, „Journalistes: une profession en quête d'utilité sociale», *Les Cahiers du Journalisme*, n. 2, décembre 1996, pp. 34–41.

INSTITUȚIONALIZAREA PROBAȚIUNII ÎN ROMÂNIA:
PRACTICI ȘI STRATEGII SITUAȚIONALE ÎN CONTEXTUL
(POST)ADERĂRII LA UNIUNEA EUROPEANĂ

ECATERINA BALICA*

ABSTRACT

THE INSTITUTIONALIZATION OF PROBATION IN ROMANIA:
SITUATIONAL PRACTICE AND STRATEGIES IN THE CONTEXT
OF THE (POST-) ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

This study deals with the history of the institution of probation in Romania, its stages of development, its development strategies and practice, as well as the situational strategies specific to the crisis situations generated by the decision of aligning the activity of probation counselors to the relevant European rules. In order to give consistency to our attempt, we focused on a crisis faced by the national probation system services, a moment triggered by the entry into force, as of April 1, 2007, of the amendments to Article 482 of the Criminal Procedure Code. The new provisions of Article 482 set out the obligation of criminal prosecution bodies (the police and prosecution offices) or of courts of law to request assessment reports in cases involving underage delinquents. The task of drafting these assessment reports is incumbent on the probation counselors in the 41 units existing at the national level. The study carried out within the Bucharest Probation Service tried to capture the practice and reactions of counselors in the context of the overloading of the Service's activity, the coping strategies for overcoming the crisis situation and the conclusion thereof.

Keywords: probation, practice, institutional strategies, European Union.

1. PROBAȚIUNEA, O FORMĂ DE REFORMARE A SISTEMULUI
DE SANȚIONARE A INFRACTORILOR

Reforma sistemului judiciar, impusă, într-o primă fază, de trecerea la o societate democratică și de necesitatea integrării, în a doua fază, în Uniunea Europeană și, prin urmare, de necesitatea sistemului judiciar, de a se alinia

* Address correspondence to Ecaterina Balica: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: catibalica@yahoo.com

normelor europene, a vizat și dezvoltarea unor instituții moderne, capabile să ofere o alternativă la pedeapsa privativă de libertate și apte să propună soluții pentru reintegrarea socială a infractorilor.

În acest context, instituția probațiunii s-a dovedit a fi o idee care promitea reformarea sistemului de sancționare a infractorilor, propunând menținerea acestora în comunitate sub supravegherea consilierilor de probațiune. Experiența acumulată de diverse state din spațiul european, dar și din alte părți ale lumii, în domeniul probațiunii, a demonstrat eficiența activităților incluse în sfera probațiunii. Rezultatele înregistrate ca urmare a desfășurării unor activități specifice, care vizau menținerea în comunitate a unor categorii de infractori, în special minori sau persoane care au comis infracțiuni mai puțin grave, în scopul asigurării unei resocializări eficiente și al eliminării efectelor socializării negative din contactul cu mediul penitenciar, presiunea internațională orientată spre respectarea drepturilor omului, dar și considerente care au ținut inclusiv de rațiuni strict economice (costurile ridicate ale instituționalizării persoanelor condamnate, în condițiile respectării standardelor internaționale) au fost câteva dintre motivele pentru care profesioniștii din sistemul juridic au optat pentru introducerea instituției probațiunii în România.

1.1. INSTITUȚIA PROBAȚIUNII ÎN SPAȚIUL EUROPEAN

Probațiunea în Europa s-a dezvoltat în mod diferit, în funcție de sistemul juridic specific anumitor state, dar și în funcție de modul în care au înțeles inițiatorii instituției probațiunii să promoveze această idee. Analiza realizată de I. Durnescu asupra modului în care s-a dezvoltat probațiunea în spațiul european a evidențiat existența a patru modele de sisteme de probațiune, care au fost descrise de autor după cum urmează:

1. „sisteme de probațiune care au la bază ideea promovării măsurilor și sancțiunilor comunitare (Estonia și Turcia);

2. sisteme de probațiune care funcționează cu scopul de a ajuta sistemul judiciar (procurori și judecători) să ia cea mai bună decizie atunci când formulează o sentință (Italia, România);

3. sisteme de probațiune care au la bază modelul reabilitării/protecției populației (Franța, Austria, Republica Cehă, Danemarca, Finlanda, Irlanda de Nord, Norvegia, Germania, Bulgaria);

4. sisteme de probațiune care au la bază modelul *punishment or enforcement* (Marea Britanie)”¹.

Așa cum reiese din analiza lui Durnescu, România se înscrie, prin sistemul de probațiune dezvoltat, în modelul construit în scopul îmbunătățirii actului de justiție

¹ Ioan Durnescu, *An Exploration of the Purposes and Outcomes of Probation in European Jurisdictions*, „Probation Journal”, 2008, Sage, vol. 55 (3) p. 273.

prin asigurarea elementelor necesare luării unei decizii adecvate, pentru sancționarea comportamentelor delincvente, dar și pentru reducerea riscului de recidivă. Evoluția instituției probațiunii în spațiul românesc a cunoscut o serie de etape, care s-au structurat în funcție de strategia adoptată de Ministerul Justiției și de către organizațiile care s-au implicat în dezvoltarea serviciilor de probațiune. Istoricul, scopul, obiectivele și particularitățile probațiunii în România vor fi prezentate de noi doar pentru a putea facilita celor interesați trecerea spre tema acestui studiu, mai precis spre analiza practicilor și strategiilor situaționale dezvoltate la nivelul Serviciului de Probațiune București, în contextul implementării normelor europene care reglementează și guvernează activitatea serviciilor de probațiune.

1.2. INSTITUȚIA PROBAȚIUNII ÎN ROMÂNIA

Istoria recentă a probațiunii din România a consemnat, succesiv, evoluția ideii de probațiune, din faza de proiect pilot, dezvoltat de Penitenciarul de Maximă Siguranță din Arad (1996), la cea de proiect dezvoltat în 9 orașe din țară (1998), ca, începând din septembrie 2000, probațiunea să intre într-o etapă nouă de dezvoltare instituțională, de extindere la nivel național, datorită reglementării statutului serviciilor de probațiune și a activității consilierilor de probațiune, prin *Ordonanța de guvern 92/2000 privind organizarea și funcționarea serviciilor de reintegrare și supraveghere*. Din anul 2000 se organizează, la nivelul Ministerului Justiției, Direcția de Probațiune, care are în subordine 41 de servicii de probațiune la nivel național. Serviciile județene de probațiune astfel înființate funcționau pe lângă tribunale și depindeau din punct de vedere financiar de tribunale. În același timp, serviciile de probațiune se aflau și în subordinea Direcției de Probațiune din Ministerul Justiției, din punct de vedere al implementării strategiilor de dezvoltare și de aplicare a reglementărilor care vizau activitatea profesională (angajarea personalului, perfecționare, formare continuă, supervizare). Situația aceasta, de dublă subordonare în raport cu două instituții (Tribunalul și Direcția de Probațiune), părți componente ale Ministerului Justiției, se menține și în prezent.

Evoluția instituției probațiunii a însemnat nu numai *extinderea* ei spațială pe întreg teritoriul țării, ci și *consolidarea* prin derularea unor activități menite fie să completeze cadrul legal care reglementa activitatea consilierilor, prin precizări de natură să contureze sfera de intervenție a acestei categorii de personal, fie să asigure formarea personalului pentru ocuparea unor poziții în organigrama instituției (șefi servicii, manageri informaționali, consilieri pentru PR, consilieri care urmau să se ocupe de victime). În prezent, instituția probațiunii beneficiază de un cadru legislativ, care reglementează activitatea consilierilor de probațiune, anume: *Legea nr. 129/2002*, *Legea nr. 123 din 4 mai 2006 privind statutul personalului din serviciile de probațiune*, *Legea 327/2006 privind salarizarea și*

alte drepturi, aceste legi asigurând, prin prevederile lor, cadrul general necesar desfășurării în bune condiții a activităților specifice serviciilor de probațiune. De asemenea, au fost elaborate documentele care asigură funcționarea oricărei instituții: *Codul deontologic al personalului de reintegrare socială și supraveghere* și *Regulamentul de ordine interioară al serviciilor de protecție a victimelor și reintegrare socială a infractorilor*.

Procesul de instituționalizare a probațiunii, evoluția acesteia, de la o idee transpusă în cadrul unui proiect pilot, până la crearea unui sistem național cu 41 de servicii județene, a beneficiat de suportul financiar și logistic al unor state cu tradiție în domeniul probațiunii. Ne referim aici la Marea Britanie și Olanda, care au acordat sprijin financiar și asistență tehnică pentru pregătirea personalului în domeniul dezvoltării practicilor din probațiune, management informațional și strategic. Astfel, începând din perioada 1998–2003, guvernul Marii Britanii a finanțat prin DFID programul „Probațiunea în România”, iar guvernul olandez programul Natra „Înființarea Serviciului de Probațiune în Municipiul București” (2000–2003)².

În România, instituția probațiunii s-a construit în jurul ideii necesității dezvoltării unui sistem de măsuri alternative de sancționare a infractorilor, măsuri care să facă posibilă degrevarea sistemului penitenciar de eticheta supraaglomerării și, în același timp, să permită „reabilitarea juridică și socială a persoanelor care au comis infracțiuni, scăderea riscului de a se mai comite infracțiuni și prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni, protecția publicului și a victimelor/creșterea gradului de siguranță socială, repararea prejudiciului față de comunitate”³.

Toate activitățile derulate de consilierii de probațiune aveau drept obiective majore: „*a.* asigurarea unui control asupra persoanei condamnate prin supravegherea modului în care aceasta respectă măsurile/obligățiile ce i-au fost impuse de către instanțele de judecată; *b.* identificarea nevoilor criminogene ale persoanelor supravegheate; *c.* motivarea persoanelor supravegheate pentru a se angaja în procesul de schimbare comportamentală; *d.* oferirea de suport pentru a menține comportamentul dezirabil obținut prin intervenție; *e.* asigurarea unui management al riscului adecvat rezultatelor obținute prin evaluare; *f.* facilitarea posibilității persoanei sancționate de a recompensa comunitatea vătămată prin infracțiune”⁴.

Inițial, în cadrul serviciilor de probațiune se desfășurau, în principal, două tipuri de activități: redactarea de referate de evaluare pentru minorii și adulții care au comis infracțiuni și supravegherea persoanelor pentru care instanța a dispus respectarea măsurilor și obligațiilor prevăzute în Codul Penal la articolele 86³ alin. 1 lit. a–d și 86³ alin. 3 lit. a–f sau a minorilor condamnați în baza art. 110¹ sau față

² Ioan Durnescu, *O istorie a probațiunii în România*, în: Valentin Schiaucu, Rob Canton (coord.), *Manual de probațiune*, București, Editura Euro Standard, 2008, p. 15–16.

³ Ligia Dumitrașcu, Valentin Schiaucu, *Supravegherea în comunitate*, în: Valentin Schiaucu, Rob Canton (coord.), *op. cit.*, p. 158.

⁴ *Ibidem*.

de care s-a luat o măsură educativă a libertății supravegheate art. 103 alin. 3 lit. a–c Cod Penal. Activitatea de redactare a referatelor de evaluare presupunea culegerea de informații privind infractorul, mediul familial și grupul de prieteni, în scopul identificării factorilor de risc, care ar putea duce la reiterarea infracțiunilor, dar și a factorilor care pot contribui la evoluția infractorului în sens pozitiv, prin intervenția familiei, prietenilor, a școlii sau a altor persoane. Al doilea tip de activitate, cel de supraveghere, presupunea intervenția consilierului de probațiune în sensul asigurării respectării măsurilor menționate de lege: prezentarea regulată la Serviciul de Probațiune, informarea Serviciului de Probațiune despre deplasările cu o durată mai mare de 8 zile în afara localității de domiciliu (localitatea în care se deplasează, durata, adresa la care stă), informații despre resursele și mijloacele de existență, motivele schimbării locului de muncă. De asemenea, supravegherea presupunea și respectarea obligațiilor: de a avea un loc de muncă, de a urma cursurile școlare sau de calificare, de a nu frecventa anumite locuri, de a nu schimba domiciliul, de a nu depăși limitele spațiale impuse de lege, de a nu conduce mașini, de a urma tratamentele și îngrijirile medicale necesare dezintoxicării.

Începând din anul 2006, responsabilitățile consilierilor de probațiune au crescut, ca urmare a intrării în vigoare a *Legii nr. 275/2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal*. Conform acestei legi, consilierii de probațiune aveau obligația de a participa la unele activități desfășurate în cadrul penitenciarelor din aria de competență teritorială – este vorba despre comisiile de individualizare a pedepselor și comisiile de liberare condiționată.

În ceea ce privește categoriile de beneficiari ai serviciilor de probațiune, se evidențiază prezența mai multor categorii de persoane condamnate pentru diverse infracțiuni, în general infracțiuni care au un grad mic de pericolozitate, persoane care se află în supravegherea SP, ca urmare a unei decizii judecătorești (minori sancționați cu măsura libertății supravegheate și adulți pentru care s-a dispus suspendarea executării pedepsei sub supravegherea SP, persoane bolnave HIV/TBC, consumatori de droguri, persoane cu tulburări mintale) și persoane condamnate pentru diverse infracțiuni, aflate în penitenciar și care se pregătesc pentru liberarea condiționată.

Indiferent de vârsta sau motivul pentru care au intrat în evidența serviciilor de probațiune, beneficiarii⁵ sunt tratați de consilierii de probațiune în conformitate cu principiile care fac obiectul recomandărilor Uniunii Europene, dar și al altor documente internaționale, care reglementează drepturile omului: dreptul la autodeterminare, imparțialitatea, deschiderea și respectul, onestitatea, evitarea discriminării pe orice temei, acceptanța, confidențialitatea datelor referitoare la infractor.

⁵ În cursul acestui articol vom utiliza termenul de *beneficiar* pentru a desemna orice persoană care intră în evidența Serviciului de Probațiune: persoana pentru care Serviciul de Probațiune elaborează referat de evaluare, fie persoana condamnată la executarea pedepsei sub supraveghere, fie persoana care se află în penitenciar pentru executarea unei pedepse privative de libertate.

Consilierii de probațiune au fost formați pentru a oferi servicii complexe beneficiarilor, altfel spus, consilierii de probațiune devin *manageri de caz* în relație cu persoanele care le-au fost repartizate. Intervenția consilierilor de probațiune în cazul solicitărilor de întocmire de referate de evaluare este destul de limitată, consilierul fiind doar persoana care culege informații despre învinuit/înculpat și elaborează referatul conform standardelor. Situația se schimbă atunci când este vorba despre activitatea de supraveghere, când rolul consilierului de probațiune devine mai important și datorită complexității intervenției care se întinde pe o perioadă mai lungă de timp (de la 2 ani până la maximum 9 ani, în funcție de sentință). În perioada de supraveghere, în calitate de manager de caz, consilierul are obligația să inițieze toate activitățile necesare și legale pentru ca beneficiarul să respecte sentința instanței de judecată (care conține măsurile și obligațiile generale și speciale valabile pentru fiecare caz). Dincolo de intervenția în sensul asigurării respectării dispozițiilor legale pe care le primește orice beneficiar care intră în evidența serviciilor de probațiune, ca manager de caz consilierul oferă asistență și consiliere fiecărei persoane supravegheate. Consilierul are obligația de a interveni punctual, în funcție de situația fiecărui beneficiar, în sensul rezolvării problemelor identificate pe parcursul evaluării. De altfel, încă de la primele întâlniri cu beneficiarii, consilierul de caz realizează o evaluare inițială a nevoilor (nevoia de a avea o locuință, un loc de muncă, de a urma cursuri profesionale, ședințe de consiliere psihologică, de a beneficia de asistență medicală) și întocmește un plan individual de supraveghere în care precizează tipurile de nevoi identificate, obiectivele și activitățile care urmează a fi derulate pentru satisfacerea acestora. Întrucât pentru satisfacerea unor nevoi este necesară intervenția mai multor persoane (membrii familiei beneficiarului, prieteni, specialiști), consilierul și beneficiarul stabilesc împreună persoanele care pot ajuta la atingerea obiectivelor stabilite în cadrul planului.

Prezentarea aspectelor generale privind instituția probațiunii în România, descrierea succintă a principalelor activități derulate de consilierii de probațiune constituie elementele de introducere a cititorului puțin familiarizat cu informațiile privind această instituție recent apărută ca urmare a necesității adaptării sistemului juridic românesc la normele europene cuprinse în *acquis*-ul comunitar. Instituția probațiunii a luat naștere nu numai din considerente de ordin economic, ci și din necesitatea implementării recomandărilor europene⁶ privind dezvoltarea sancțiunilor alternative la pedeapsa cu închisoarea, la nivelul sistemului juridic românesc și al respectării prevederilor documentelor internaționale anterior semnate: Convenția Europeană a Drepturilor Omului și Convenția Europeană privind Prevenirea Torturii. În același timp, instituția probațiunii reprezintă și rezultatul recomandărilor făcute de Consiliul Europei în cadrul unor documente

⁶ Recomandarea Comitetului de Miniștri (92)16, privind Regulile Europene asupra Măsurilor și Sancțiunilor Comunitare, *Recommandation n° R (92) 16 du Comité des Ministres aux États membres relative aux règles européennes sur les sanctions et mesures appliquées dans la communauté*, <http://lms.coe.int/uhbincgisirsi/EMro8B27yC/CENTRAL/313530006/9>

internaționale, care subliniau necesitatea corelației dintre nivelul pedepsei și infracțiune⁷, și de Comisia Europeană, în rapoartele de țară, în cadrul cărora se menționa probațiunea, ca element al reformei sistemului judiciar.

2. PRACTICI ȘI STRATEGII SITUAȚIONALE ÎN CONTEXTUL (POST)ADERĂRII LA UNIUNEA EUROPEANĂ STUDIU DE CAZ: SERVICIUL DE PROBAȚIUNE DE PE LÂNGĂ TRIBUNALUL BUCUREȘTI

2.1. METODOLOGIA CERCETĂRII

Investigațiile realizate la nivelul Serviciului de Probațiune de pe lângă Tribunalul București (SPB) și-au propus să evidențieze modul în care o instituție, parte a sistemului juridic românesc, reușește să-și asume normele europene și să le transpună la nivelul practicilor. Întrucât nu putem face abstracție de contextul general în care funcționează această instituție, ne-am propus să abordăm și aspecte privind percepția personalului acestei instituții a modului în care normele europene au fost transpuse la nivelul instituțiilor cu care acest personal vine în contact, în relațiile profesionale sau în viața cotidiană. Pentru a ilustra modul în care normele europene sunt integrate la nivelul SPB, am decis să analizăm momentul aplicării articolului 482 din Codul de Procedură Penală la 1 aprilie 2007. Articolul 482 stabilea, prin prevederile sale, obligativitatea solicitării, de către organele de urmărire penală (poliție și parchete) sau instanțele de judecată, a referatelor de evaluare în cauzele cu minori infractori. Sarcina întocmirii acestor referate de evaluare a revenit consilierilor de probațiune din cele 41 de servicii existente la nivel național. Studiul de caz realizat la nivelul Serviciului de Probațiune București a încercat să surprindă practicile și reacțiile consilierilor în contextul supraaglomerării activității SPB, strategiile dezvoltate pentru ieșirea din situațiile de criză și finalizarea acestora.

Lucrarea de față aduce în discuție rezultatele obținute ca urmare a desfășurării unor investigații derulate în intervalul 1 februarie–15 octombrie 2007. Metodologia utilizată pe parcursul cercetării a inclus realizarea unor interviuri cu personalul SPB (consilieri de probațiune – juriști, psihologi, supervizor) și observația participativă pe parcursul celor 8 luni de activitate desfășurate de subsemnata, în calitate de consilier de probațiune în cadrul Serviciului de Probațiune de pe lângă Tribunalul București (1 februarie–15 octombrie). Interviurile realizate la nivelul SPB au fost structurate astfel încât să obținem informații privind percepția publică a reglementărilor europene, oportunitățile/avantajele/prioritățile organizației în contextul european, consecințele adaptării la normele europene, practicile și strategiile adoptate pentru integrarea normelor europene.

⁷ Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, 7 decembrie 2000, Nisa, disponibilă la: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:RO:PDF>

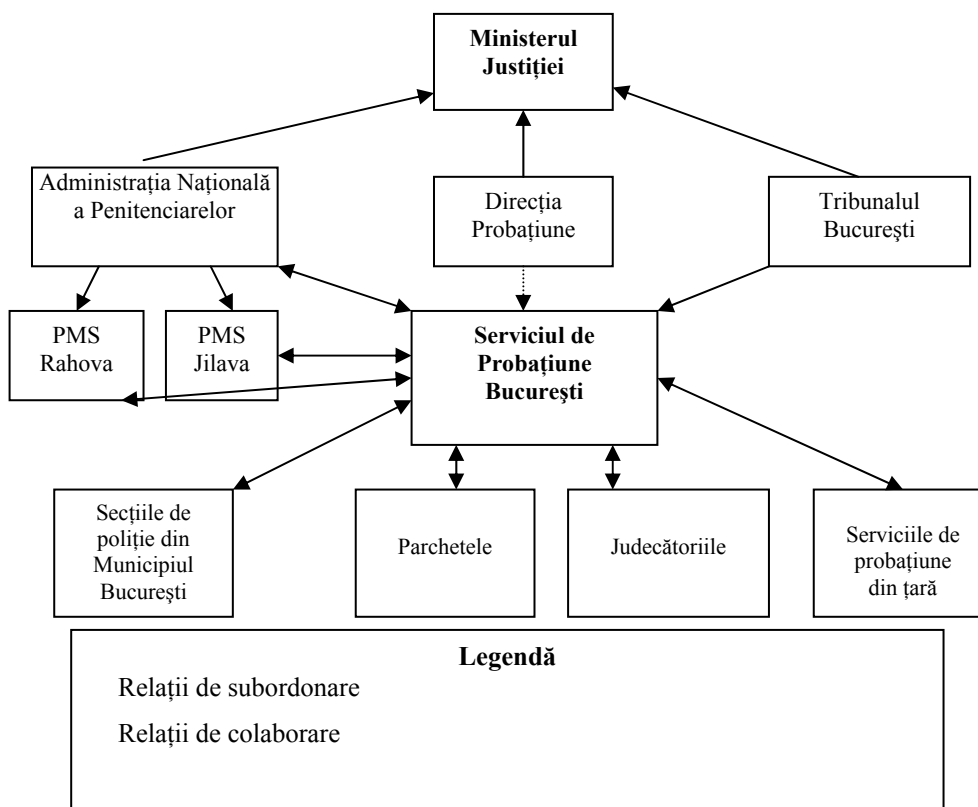
2.2. SERVICIUL DE PROBAȚIUNE BUCUREȘTI

2.2.1. SPB ÎN CADRUL SISTEMULUI JUDICIAR – TIPOLOGIA RELAȚIILOR

În momentul derulării investigațiilor noastre (2007), sistemul național de probațiune era compus din 41 de servicii de probațiune, care funcționau pe lângă tribunalele județene. Așa cum am mai precizat și în capitolele anterioare, SPB, asemenea celorlalte servicii de probațiune, se află în subordinea unui tribunal, în cazul de față Tribunalul București, și a Direcției de Probațiune din Ministerul Justiției. Întrucât instituția probațiunii este parte componentă a sistemului judiciar, SPB are relații de colaborare cu celelalte instituții implicate în realizarea actului de justiție: poliția, judecătoriile, parchetele, Administrația Națională a Penitenciarelor, celelalte servicii de probațiune din țară. În același timp, datorită specificului activităților desfășurate pentru realizarea nevoilor beneficiarilor, SPB colaborează cu o rețea de instituții din afara sistemului judiciar: unități de învățământ, instituții medicale, organizații neguvernamentale, firme private (vezi *Figura nr. 1*).

Figura nr. 1.

Serviciul de Probațiune București – relații instituționale de subordonare și colaborare

Serviciul de Probațiune București funcționează pe lângă Tribunalul București, asigurând serviciile necesare unei bune realizări a actului de justiție în cadrul celor șase judecătoria de sector și a judecătoriilor Buftea și a sectorului Ilfov. Altfel spus, consilierii de probațiune din cadrul SPB întocmesc, la solicitarea judecătoriilor din aria de competență, referate de evaluare pentru persoanele care au comis diverse infracțiuni și pentru care instanța apreciază că informațiile prezentate de către consilieri ar fi utile în luarea deciziei privind sentința care urmează a fi dată. De asemenea, SPB desfășoară activitățile specifice la nivelul celor două penitenciare care se află în aria sa de competență: Penitenciarul de Maximă Siguranță Rahova și Penitenciarul de Maximă Siguranță Jilava. În cazul colaborării cu penitenciarele, consilierii de probațiune sunt implicați în activități specifice în cadrul comisiilor de liberare condiționată și a comisiilor de individualizare a pedepsei. În ceea ce privește relația cu reprezentanții poliției, SPB răspunde solicitărilor venite din toate cele 26 de secții de poliție plus Poliția Transporturi feroviare. De asemenea, SPB derulează activități specifice pentru redactarea de referate de evaluare și pentru parchetele de pe raza municipiului București.

2.2.2. ORGANIZARE: ȘEF, SUPERVIZOR, TIPURI DE CONSILIERI

Organigrama SPB includea în structura sa un post de șef de serviciu, un supervisor, un manager informațional și un consilier responsabil cu relațiile publice.

La începutul anului 2007, în cadrul SPB existau 10 consilieri de probațiune, din care unul deținea funcția de șef de serviciu, iar din februarie unul deținea funcția de supervisor. Numărul consilierilor a crescut din martie, când au venit în SPB și noii angajați. Prin urmare, la 1 aprilie 2007, momentul intrării în vigoare a articolului 482, în cadrul SPB își desfășurau activitatea 20 de consilieri de probațiune. Consilierii de probațiune puteau fi grupați, în funcție de experiența în cadrul probațiunii, în două categorii: consilierii cu vechime (8) și consilierii care se aflau la începutul activității (12).

La rândul lor, consilierii cu vechime erau fie dintre consilierii care au lucrat în probațiune încă din faza în care aceasta reprezenta un experiment dezvoltat de organizații neguvernamentale, fie dintre cei care au intrat în sistem în anul 2000, când probațiunea dobândea consistență și statutul său era reglementat prin legi speciale. Categoria consilierilor cu vechime era, din punct de vedere al gradelor profesionale, structurată pe trei categorii: consilieri de probațiune gradele III–I. Trecerea unui consilier de la un grad inferior la unul superior se făcea pe bază de concurs organizat de Direcția de Probațiune. Pentru înscrierea la concurs existau criterii de vechime care trebuiau îndeplinite. Concursul consta din redactarea unei lucrări care prezenta rezultatele unor investigații realizate la nivelul SPB, unul din criteriile de evaluare fiind cel al contribuției acestor lucrări pentru îmbunătățirea activității de probațiune (erau avansați în grad cei care luau minimum nota opt).

Categoria consilierilor cu vechime beneficiase de-a lungul activității lor în SPB de cursuri de formare cu experți internaționali și de vizite de lucru în Olanda și Marea Britanie.

2.2.3. FORMAREA PROFESIONALĂ A CONSILIERILOR DE PROBAȚIUNE

Consilierii de probațiune care au intrat în martie 2007 în SPB, prin concurs, au fost incluși într-un stagiul de pregătire intensivă imediat după angajarea lor, pentru a putea fi familiarizați cu specificul activității din probațiune. Conform legislației în vigoare, orice consilier de probațiune este stagiar timp de un an, trecerea sa de această perioadă făcându-se pe baza unei evaluări a activității de probațiune și a susținerii unui concurs.

Din punct de vedere al pregătirii profesionale, consilierii de probațiune sunt absolvenți de studii superioare în domeniile: drept, sociologie, asistență socială și psihologie. Aceste studii au fost completate, de majoritatea consilierilor, cu studii masterale cu tema: „Administrarea comunitară a justiției”, organizate de Facultatea de Sociologie și Asistență Socială. Așa cum am mai precizat, consilierii vechi au beneficiat și de formarea în domeniul probațiunii prin intermediul programelor de formare inițiate de experți internaționali. În plus, unii consilieri au fost formați pentru a desfășura activități specifice unor poziții din organigramă: șefi serviciu, supervisor, manager informațional, consilier cu atribuții de PR, consilier specializat în asistența victimelor, consilier responsabil cu recrutarea și organizarea muncii voluntarilor din probațiune.

Activitatea consilierilor de probațiune este evaluată anual de către șeful SPB și de către inspectorii de probațiune din Direcția de Probațiune. Începând din 2007, activitatea consilierilor este evaluată periodic și de către supervisor. Printre criteriile incluse în grila de evaluare a consilierilor de probațiune de către supervisorul SPB se afla și preocuparea consilierului de a-și îmbunătăți pregătirea profesională, „autoperfecționarea/valorificarea experienței dobândite (interes pentru îmbunătățirea activității practice, capacitatea de a transpune în practică cunoștințele teoretice dobândite)”⁸. De altfel, consilierii de probațiune pot opta pentru participarea la cursurile de *training* organizate pentru atestarea ca moderatori pentru programele de asistență și consiliere derulate de SPB (de exemplu, programele: Unu-la-Unu, *Gândește-te și schimbă-te* – STOP, *Dezvoltarea abilităților sociale* – minori – DAS).

⁸ Ramona Ghedeon, Raluca Ionescu, Monica Palaghia, Noemi Molnar, Sorin Simon, *Debutul supervizării în cadrul serviciilor de probațiune în România*, în: Valentin Schiauciu, Rob Canton (coord.), *op. cit.*, p. 441.

3. EVOLUȚIA SERVICIULUI DE PROBAȚIUNE ÎN CONTEXTUL POSTADERĂRII LA UE – 2007

Începutul anului 2007 a însemnat, pentru serviciile de probațiune din România, introducerea unor noi reglementări juridice în practica consilierilor de probațiune. Este vorba despre intrarea în vigoare, la 1 aprilie, după ce a fost amânat o dată, a articolului 482 din Codul de procedură penală. Aplicarea acestui articol însemna introducerea obligativității solicitării, de către organele de urmărire penală sau instanța de judecată, a întocmirii referatelor de evaluare în cauzele cu infractori minori.

Caseta nr. 1

„**Art. 482 1.** În cauzele cu infractori minori, organul de urmărire penală sau instanța de judecată are obligația să dispună efectuarea referatului de evaluare de către Serviciul de protecție a victimelor și reintegrare socială a infractorilor de la domiciliul minorului, potrivit legii.

2. Referatul de evaluare are rolul de a furniza organului judiciar date privind persoana minorului și perspectivele de reintegrare socială a acestuia.

3. Datele privind persoana minorului se referă la:

- a. starea fizică și profilul psihologic ale minorului;
- b. dezvoltarea intelectuală și morală a minorului;
- c. mediul familial și social în care a trăit și s-a dezvoltat minorul;
- d. factorii care influențează conduita minorului și care au favorizat comportamentul infracțional al acestuia;
- e. trecutul infracțional al minorului;
- f. comportamentul minorului înainte și după comiterea faptei.

4. La întocmirea referatului de evaluare, Serviciul de protecție a victimelor și reintegrare socială a infractorilor poate consulta medicul de familie al minorului, profesorii acestuia, precum și orice alte persoane care pot furniza date despre persoana minorului”⁹.

Intrarea în vigoare a articolului 482 din Codul de procedură penală a fost precedată (1 martie 2007) de apariția, în organigrama serviciilor de probațiune, a funcției de supervisor. Această funcție putea fi ocupată de un consilier de probațiune ales prin vot de către ceilalți consilieri din serviciile de probațiune. Aflat la începutul activității sale, supervisorul a încercat să-și impună strategia de supervizare care necesita respectarea planului de supervizare pe care l-a întocmit și l-a adus la cunoștința consilierilor: supervizare inițială, supervizare continuă, norme de realizare și standarde pentru referatele de evaluare realizate pentru minori și adulți, cerințe pentru desfășurarea activității de supraveghere. Scopul implementării activității de supervizare la nivelul serviciilor a fost acela de a contribui la dezvoltarea unor bune practici în domeniul probațiunii.

⁹ Legea nr. 356 din 21 iulie 2006 pentru modificarea și completarea Codului de procedură penală, precum și pentru modificarea altor legi, „Monitorul Oficial” nr. 677/7 august 2006, disponibilă la: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.lista_mof?idp=16059

Prin urmare, în prima jumătate a anului 2007, Serviciul de Probațiune București, mai precis, consilierii de probațiune din acest serviciu, a fost nevoit să facă față cerințelor impuse de introducerea în sistemul de justiție românesc a unor norme europene care au urmări evidente și la nivelul activității de probațiune, conform art. 482, dar și cerințelor implementării activităților de supervizare în domeniul probațiunii. Deoarece studiul desfășurat de noi a avut drept scop evidențierea practicilor și strategiilor adoptate de consilierii de probațiune în contextul reformării sistemului de justiție și adaptării lui la normele europene din domeniu, ne vom concentra în cele ce urmează asupra consecințelor aplicării articolului 482, problematica supervizării fiind abordată doar pentru a ilustra contextul în care s-a desfășurat activitatea consilierilor de probațiune din București.

3.1. CONTEXTUL GENERAL ÎN CARE A EVOLUAT SERVICIUL DE PROBAȚIUNE BUCUREȘTI ÎN ANUL 2007: MINISTERUL JUSTIȚIEI ȘI DIRECȚIA DE PROBAȚIUNE

Activitatea Ministerului Justiției a fost marcată în anul 2007 de lipsă de continuitate, ca să nu spunem de instabilitate. Schimbările determinate de instalarea celor trei miniștri ai justiției, într-un singur an, au avut consecințe și asupra activității serviciilor de probațiune. Înlocuirea ministrului justiției Monica Macovei (decembrie 2004–5 aprilie 2007) cu Tudor Chiuariu, pentru câteva luni (aprilie–decembrie 2007), a determinat în scurt timp și înlăturarea unor secretari de stat și a unor directori din Ministerul Justiției. Printre acești directori s-a numărat și cel care coordona activitatea serviciilor de probațiune din România (28 noiembrie 2007). Până la numirea noului director al Direcției de Probațiune, activitatea serviciilor de probațiune a fost coordonată de un secretar de stat din ministerul Justiției. Pentru un interval de câteva luni, cât a durat organizarea concursului pentru ocuparea funcției de director, dar și familiarizarea noilor miniștri cu problemele ministerului, starea de incertitudine de la nivelul serviciilor de probațiune, precum și blocajul generat de aplicarea articolului 482 din Codul de Procedură Penală, s-au menținut, datorită lipsei unor decizii. Cu toate acestea, acțiunile derulate de liderii de sindicat din probațiune și intervențiile inspectorilor din Direcția de Probațiune au dus la acceptarea ideii modificării articolului 482 de către reprezentanții ministerului.

3.2. CONSECINȚELE APLICĂRII ART. 482 ÎNCEPÂND CU 1 APRILIE 2007 LA NIVELUL SERVICIULUI DE PROBAȚIUNE BUCUREȘTI

1 aprilie 2007 a adus pentru consilierii de probațiune un volum mare de muncă, în condițiile în care li se cerea să-și îmbunătățească practicile în domeniu, conform normelor de supervizare. Obligatorietatea redactării referatelor de evaluare pentru cauzele cu minori de către consilierii de probațiune din SPB însemna preluarea activităților derulate de către asistenții sociali de pe lângă primăriile de sector în cazul minorilor delincvenți. Este vorba despre anchetele sociale pe care

asistenții sociali le redactau la solicitarea poliției. Spre deosebire de anchetele sociale, consilierii de probațiune elaborau referatele de evaluare, care presupuneau desfășurarea unor activități de documentare mult mai complexe și care corespundeau exigențelor impuse de reprezentanții Direcției de Probațiune. În același timp, consilierii de probațiune primeau solicitări de elaborare de referate de evaluare și de la parchetele din aria teritorială de competență, care instrumentau dosare cu minori. 1 aprilie 2007 a impus, de asemenea, obligativitatea redactării referatelor și în toate dosarele cu minori instrumentate de instanțele de judecată. Prin urmare, toate instituțiile care instrumentau dosare cu minori au trimis către Serviciul de Probațiune solicitări pentru întocmirea referatelor de evaluare. Astfel, la nivelul celor 41 de servicii de probațiune au fost înregistrate 7 045 de solicitări de referate pentru dosare în care erau implicați minori, din acestea doar 46,13% dintre referate au fost elaborate¹⁰. În ceea ce privește numărul solicitărilor venite din partea poliției și parchetului, în evidența Serviciului de Probațiune București au intrat în anul 2007 un număr de 1 939 de adrese (în medie aproximativ 100 de solicitări pentru fiecare consilier de probațiune), iar în anul 2008 un număr de 1 010 de solicitări¹¹.

Pe de altă parte, conform reglementărilor în vigoare, referatele de evaluare trebuiau elaborate, în cazul referatelor cerute de instanță, într-un termen legal, pe care consilierul trebuia să-l respecte, dispozițiile legale precizând clar: „consilierul înaintează referatul de evaluare instanței de judecată în termen de 14 zile de la primirea solicitării”¹².

3.3. REACȚIA INSTITUȚIILOR IMPLICATE ÎN REALIZAREA ACTULUI DE JUSTIȚIE

La nivelul sistemului de justiție, în special la cel al poliției, parchetelor, și al judecătoriilor, aplicarea articolului 482 a însemnat, în prima fază, prelungirea termenelor de finalizare și, apoi, blocarea activității legate de instrumentarea dosarelor în care erau implicați minorii. Dosarele aflate la poliție nu puteau fi finalizate și înaintate parchetelor, deoarece nu aveau referatele de evaluare, dosarele aflate la 1 aprilie 2007 la parchete nu puteau fi încheiate pentru că lipseau referatele de evaluare, iar cauzele din instanță nu puteau fi soluționate întrucât le lipseau informațiile prezentate în referatele de evaluare. Fiecare instituție avea interesul să finalizeze cât mai repede dosarele, pentru a elimina una din etichetele

¹⁰ *Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 31/2008 privind modificarea art. 482 din Codul de procedură penală*, „Monitorul Oficial” Partea I, nr. 224/24.03.2008, disponibil la: http://www.avocatnet.ro/content/articles/id_11503/OUG/nr./31/2008/privind/modificarea/Codului/de/procedura/penala.html

¹¹ Date statistice furnizate de Serviciul de Probațiune București.

¹² Art. 8 lit. f din *Regulamentul de aplicare a dispozițiilor Ordonanței Guvernului nr. 92/2000 privind organizarea și funcționarea serviciilor de probațiune*, „Monitorul Oficial” din 29/11/2000 republicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 844 din 16/12/2008.

aplicate sistemului juridic: durata prea mare a instrumentării cazurilor. Așa cum am mai spus, și consilierii de probațiune erau constrânși de termenul legal pentru redactarea referatelor (14 zile pentru instanțele de judecată și 30 de zile pentru secțiile de poliție). Nerespectarea acestui termen de către consilierii de probațiune putea atrage sancționarea cu amenzi de către parchete și de către instanțe. În aceste condiții, consilierii de probațiune lucrau sub presiunea termenelor legale, a sancțiunilor cu amenzi și a intervențiilor directe ale reprezentanților celor trei instituții.

Reprezentanții poliției, presați la rândul lor de către parchete, au încercat să găsească diverse soluții pentru urgentarea redactării referatelor: intervenții telefonice ale șefilor serviciilor de cercetări penale, deplasarea polițiștilor la sediul SPB, deplasarea polițiștilor, împreună cu minorii infractori și părinții lor, la sediul SP, pentru a ușura activitatea consilierilor.

3.4. STRATEGIILE EXPERIMENTATE DE CĂTRE CONSILIERII SERVICIULUI DE PROBAȚIUNE BUCUREȘTI PENTRU DEBLOCAREA ACTIVITĂȚII

Intervențiile reprezentanților poliției, parchetelor și instanțelor de judecată au contribuit la agravarea situației la nivelul SPB. În aceste condiții, consilierii de probațiune și șeful serviciului au încercat să găsească alte soluții de ieșire din situația creată. Stabilind drept prioritate a activității lor *calitatea muncii*, consilierii de probațiune s-au întrunit în ședințe de lucru pentru a decide numărul de referate care pot fi realizate de fiecare categorie de consilieri, în condițiile respectării condițiilor de calitate cerute în cadrul supervizării și al inspecției anuale realizate de către Direcția de Probațiune. Apoi, discuțiile purtate s-au concentrat în jurul posibilelor *strategii de ieșire din criză*. Printre ideile avansate pe parcursul intervențiilor consilierilor s-au numărat cele privind:

- a. organizarea eficientă a muncii;
- b. informarea reprezentanților poliției, parchetelor și ai instanțelor privind problemele cu care se confruntă SPB;
- c. întocmirea unei documentații care să constituie argument pentru Direcția de Probațiune pentru inițierea unei modificări legislative menite să elimine prevederile care blochează activitatea SPB (eliminarea obligativității întocmirii referatelor de evaluare pentru toți minorii investigați de poliție);
- d. angajarea de personal pe perioadă determinată (soluție care nu e agreată de șeful SPB și supervisor, care apreciază o diminuare a calității referatelor de evaluare);
- e. creșteri salariale care să motiveze munca peste program a consilierilor.

Odată stabilite aceste direcții de intervenție, au fost desemnați consilierii de probațiune, care urmau să se implice, în perioada imediat următoare, în activitățile necesare deblocării situației. Alături de consilierii desemnați, fiecare consilier avea responsabilitatea de a se implica direct în informarea reprezentanților instituțiilor

cu care venea în contact, privind situația și măsurile luate de SPB, dar și în organizarea activității conform planului stabilit.

a. Organizarea activității consilierilor

Una din soluțiile găsite de consilieri pentru optimizarea activității a fost și aceea care propunea stabilirea unor criterii de realizare în regim de urgență a unor referate de evaluare. Criteriile selectate de consilieri pentru a defini o situație de urgență au fost: minori sub 16 ani, referate solicitate de către instanțele de judecată, referate solicitate de poliție și parchet, în care faptele erau realizate prin folosirea armelor, făptuitorii erau arestați preventiv sau se aflau în închisoare, ori făptuitorii erau persoane care puteau fi încadrate în categoria copiilor străzii sau aveau un domiciliu necunoscut, instabil.

O altă soluție adoptată de consilieri a fost cea a creării unei baze de date în Excel, în care să fie introduse solicitările de referate și datele relevante privind aceste referate. Această soluție a fost acceptată după ce încercarea de a realiza un *Dosar intrări adrese solicitări de referate pentru minorii cercetați de secțiile de poliție* (26 secții de poliție plus Poliția Transporturi feroviare) s-a dovedit a fi mai greu de întreținut și nu oferea avantajele unei baze de date electronice (accesarea rapidă a informațiilor privind persoanele pentru care au fost solicitate referatele de evaluare).

Pe lângă aceste măsuri, în conformitate cu deciziile luate ca urmare a discuțiilor purtate la nivelul consilierilor din probațiune, șeful serviciului repartiza referatele de evaluare conform numărului stabilit pentru fiecare tip de consilier: 6 referate ieșite pe lună, pentru consilierii vechi, și de la 3 referate pe lună (pentru primele 6 luni de activitate) până la 6 referate pe lună, pentru consilierii aflați în stagiul de 1 an.

b. Informarea instituțiilor implicate în actul de justiție

Pentru detensionarea relațiilor cu reprezentanții poliției, șeful serviciului a decis să fie transmisă o adresă către Poliția Capitalei, prin care această instituție să fie informată despre situația existentă la nivelul SPB. De asemenea, reprezentanții poliției erau informați privind decizia luată la nivelul SPB, de a contacta secțiile de poliție în momentul în care referatele vor fi finalizate, încercându-se astfel să se reducă presiunile exercitate de poliție.

În ceea ce privește relația cu instanțele de judecată și parchetele, care amenințau cu aplicarea de amenzi în cazul nerespectării termenelor legale de redactare a referatelor, șeful serviciului și supervisorul serviciului au decis să informeze oficial instituțiile de mai sus despre situația creată și despre decizia lor de a aplica strategia corespunzătoare privind normarea muncii consilierilor și respectarea standardelor de calitate.

c. Inițierea unor modificări legislative

Una din particularitățile aplicării articolului 482 rezidă în faptul că cele mai importante consecințe negative asupra activității consilierilor au fost resimțite la

nivelul orașelor mari și, în special, la nivelul SP București, unde numărul minorilor investigați pentru diverse fapte este cu mult mai mare decât în alte comunități urbane. Cu toate că efectele articolului 482 au fost diferite ca intensitate la nivelul altor servicii, reprezentanții SP București au reușit să coaleză în jurul lor toate SP din țară și să inițieze dezbateri la nivelul întregului sistem de probațiune, privind organizarea SP, pentru a ieși din criza generată de aplicarea modificărilor Codului de procedură penală.

Criza generată de aplicarea articolului 482 a determinat readucerea în discuție a situației serviciilor de probațiune, insistându-se pe ideea necesității unei autonomii financiare și organizatorice, asemenea Administrației Naționale a Penitenciarelor. Altfel spus, criza a fost folosită de liderii consilierilor de probațiune ca argument pentru relansarea în discuție și a unor idei mai vechi. Au fost vehiculate, cu această ocazie, idei privind necesitatea modificărilor legislative pentru eliminarea art. 482, dar și alte idei privind necesitatea dezvoltării sistemului național de probațiune.

Încercarea consilierilor de probațiune de a „profita” de situație și de a obține autonomia financiară s-a concretizat în organizarea unor întâlniri de lucru, care s-au finalizat cu elaborarea unui *Proiect de hotărâre de guvern*, care ar fi permis înființarea Autorității Naționale a Probațiunii. Acțiunile desfășurate în sensul materializării acestui proiect au eșuat, inițiativa rămânând în faza de proiect datorită unor motive care au ținut de schimbarea miniștrilor și a secretarilor care aveau această idee, înlăturarea directorului Direcției de Probațiune și lipsa deciziei privind numirea altui director, lipsa fondurilor necesare unei structuri noi, alte priorități ale sistemului de justiție legate îndeosebi de lupta anticorupție și redactarea modificărilor la Codul Penal etc.

3.5. REZULTATELE STRATEGIEI ADOPTATE DE SPB

Așa cum am văzut, anul 2007 a adus în probațiune două elemente care au produs perturbări la nivelul activității curente a serviciilor de probațiune din România. Consecințele acestor noi cerințe s-au resimțit diferit la nivelul celor 41 de servicii de probațiune. Intrarea în vigoare a articolului 482, ca urmare a reformării sistemului de justiție și alinierii la *acquis*-ul comunitar, a determinat reacția promptă a serviciilor de probațiune. În ceea ce privește Serviciul de Probațiune din București, aplicarea modificărilor procedurale și introducerea supervizării au determinat, din partea consilierilor, inițiativa organizării și identificării unor soluții viabile. Dacă, în prima fază, aceștia au încercat să găsească soluții menite să organizeze mai bine activitatea, pentru a rezolva toate solicitările venite dinspre instituțiile abilitate, în faza a doua, serviciile de probațiune au încercat să intervină, în scopul inițierii unor modificări legislative menite să deblocheze situația.

Preocuparea consilierilor din SPB de a se implica în rezolvarea situației prin inițiative menite să aducă la cunoștința Direcției de Probațiune și a reprezentanților instituțiilor direct afectate de situația de criză, a fost completată de acțiuni menite să eficientizeze activitatea și să asigure ieșirea referatelor de evaluare în termenul legal. Eficientizarea activității de redactare a referatelor s-a făcut în condițiile în care au crescut și exigențele referitoare la calitatea referatelor de evaluare sau a activității de supraveghere. Deși aflată în fază experimentală, introducerea supervizării la nivelul SPB în același interval de timp cu articolul 482 a contribuit la agravarea situației. Cerința impusă de supervizare, dar nu numai, de a utiliza mai multe surse de informații în colectarea datelor privind evoluția infractorului până la cercetarea lui pentru comiterea de infracțiuni, dar și insistența de a realiza vizite la domiciliul acestuia, în condițiile în care serviciul nu dispunea de mașini care să permită deplasarea în aceeași zi în mai multe zone ale Bucureștiului, au îngreunat derularea activităților de redactare a referatelor. Coincidența aplicării celor două modificări ale activității în probațiune a transformat o idee bună, cea a supervizării, care se aplică cu succes în sistemul de probațiune britanic, într-un element perturbator pentru Serviciul de Probațiune București, care a fost prins între două cerințe: una care îi impunea să crească numărul referatelor de evaluare, pentru a finaliza solicitările intrate în evidența SPB și a respecta termenele legale, și alta care îi solicita creșterea calității, sistematizarea și uniformizarea practicilor din sistemul de probațiune din România.

Reacția consilierilor de probațiune și a reprezentanților instituțiilor afectate de aplicarea articolului 482 a determinat luarea în discuție la nivelul Ministerului Justiției a unui proiect de modificare a acestuia. Concret, aceste modificări nu au fost atât de radicale cum ar fi dorit practicienii din serviciile de probațiune (redactarea referatelor doar în cazul în care instanța de judecată solicita acest lucru), soluția adoptată la nivelul ministerului fiind mai degrabă una care întreține o situație de disconfort la nivelul SPB. Textul articolului 482 a fost modificat printr-o ordonanță de urgență publicată în martie 2008, la aproape un an de la aplicarea lui în forma inițială. Dacă, în cadrul articolului 482, așa cum era el valabil la 1 aprilie 2007, era prevăzută obligativitatea întocmirii referatului de evaluare („organul de urmărire penală sau instanța de judecată are obligația să dispună efectuarea referatului de evaluare de către Serviciul de protecție a victimelor și reintegrare socială a infractorilor de la domiciliul minorului, potrivit legii”), articolul modificat prin ordonanță stipula în termeni preciși obligația de a dispune elaborarea referatului de evaluare doar pentru instanțele de judecată: referatele se redactează în cauzele cu minori, în situația în care nu au fost redactate în cursul urmăririi penale. Dificultățile apar în momentul în care se face referire la cazurile în care procurorul poate solicita întocmirea referatului de evaluare. Procurorul poate dispune întocmirea referatului de evaluare „atunci când consideră necesar”, în dosarele în care minorii au calitatea de învinuiți sau inculpați.

Caseta nr. 2

Articolul 482 din Codul de procedură penală, republicat în „Monitorul Oficial” al României, Partea I, nr. 78 din 30 aprilie 1997, cu modificările și completările ulterioare, se modifică și va avea următorul cuprins:

Referatul de evaluare a minorului

Art. 482. În cauzele cu invinuiți sau inculpați minori, procurorul care supraveghează sau, după caz, efectuează urmărirea penală, poate să solicite, atunci când consideră necesar, efectuarea referatului de evaluare de către serviciul de probațiune de pe lângă tribunalul în a cărui circumscripție teritorială își are locuința minorul, potrivit legii.

În cauzele cu inculpați minori, instanța de judecată are obligația să dispună efectuarea referatului de evaluare de către serviciul de probațiune de pe lângă tribunalul în a cărui circumscripție își are locuința minorul, potrivit legii, cu excepția cazului în care efectuarea referatului de evaluare a fost solicitată în cursul urmăririi penale, potrivit dispozițiilor alin. 1, situație în care dispunerea referatului de către instanță este facultativă.

Referatul de evaluare are rolul de a furniza organului judiciar date privind persoana minorului în perspectiva socială.

Referatul de evaluare se realizează în conformitate cu structura și conținutul prevăzute de legislația specială ce reglementează activitatea serviciilor de probațiune¹³.

Singura diferență față de textul anterior ar fi faptul că opțiunea procurorului de a dispune întocmirea referatului de evaluare este facultativă. Prin urmare, serviciile de probațiune vor continua să fie solicitate pentru redactarea referatelor de evaluare atât la cererea procurorului, pe parcursul instrumentării cazului, cât și la cea a judecătorului, înainte de a se lua o decizie în privința sentinței care urmează a fi dispusă.

CONCLUZII

Aplicarea articolului 482, ca urmare a transpunerii unor norme europene la nivelul sistemului juridic românesc, a evidențiat, prin consecințele pe care le-a avut la nivelul întregului sistem de justiție, dificultățile procesului de integrare a unor norme europene la nivel național. Ceea ce părea să fie o simplă modificare a procedurilor, prin intermediul unui articol, s-a dovedit a fi, în practică, un moment de criză pentru instituțiile implicate în realizarea actului de justiție: poliție, parchete și instanțe. Materializarea unor norme europene la nivelul practicilor din sistemul de justiție s-a dovedit a fi, de această dată, dificilă. Disfuncționalitățile sesizate pe parcursul investigațiilor noastre au pus în evidență o serie de factori care au contribuit la producerea situației de criză. Dintre aceștia, menționăm: lipsa unei documentări prealabile a persoanelor implicate în reformarea și implementarea normelor europene privind specificul activității de probațiune și volumul de activitate care urma să fie transferat către serviciile de probațiune, lipsa consultării

¹³ Ordonanța de urgență nr. 31/2008 privind modificarea art. 482 din Codul de procedură penală, în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 224 din 24/03/2008.

consilierilor de probațiune anterior aplicării acestor modificări legislative, lipsa unei viziuni de ansamblu asupra reformei sistemului juridic românesc, ignorarea semnalelor privind efectele negative ale modificării procedurilor privind instrumentarea cazurilor în care sunt implicați minorii delincvenți.

Strategia adoptată de către consilierii de probațiune, în situația de criză generată de aplicarea articolului 482, s-a finalizat cu modificarea conținutului articolului 482, fapt care poate fi apreciat drept un rezultat pozitiv, deși nu s-a obținut o formă a articolului care ar fi putut să decongestioneze activitatea serviciilor și să permită îmbunătățirea practicilor din probațiune, prin centrarea activității îndeosebi pe supravegherea persoanelor care intră în evidența Serviciilor de Probațiune și pe acordarea unor servicii performante de asistență și consiliere, care ar conduce la reducerea riscului de recidivă pentru beneficiarii activităților de probațiune.

Acțiunile consilierilor din serviciile de probațiune au avut și efecte perverse pentru consilieri. Încercările consilierilor de a obține unele creșteri salariale și de a atrage suportul ministerului pentru proiectul de înființare a Autorității Naționale de Probațiune au eșuat, în momentul în care au obținut modificarea articolului 482. Reprezentanții Ministerului Justiției s-au folosit de această modificare, argumentând menținerea veniturilor la același nivel cu reducerea volumului activității, ca urmare a aplicării noului articol 482. La fel au fost argumentate și suplimentările de personal cerute de consilieri pentru a desfășura în bune condiții activitățile specifice. Consecințele acestor decizii, luate de reprezentanții Ministerului Justiției, nu au întârziat să apară la nivelul consilierilor din cadrul Serviciului de Probațiune București: unii consilieri de probațiune au ales să părăsească sistemul de probațiune, deși aveau experiență în probațiune și rezultate bune, alții, îndeosebi cei cu studii juridice, se pregătesc să părăsească activitatea de probațiune și să intre în magistratură, unde activitatea depusă le oferă mai multe satisfacții de natură financiară, dar și protecție mai mare față de riscurile pe care le presupune contactul cu mediul infracțional.

L'EUROPÉANISATION DE LA COMMUNICATION INSTITUTIONNELLE PAR L'APPROCHE DU FORUM OUVERT. LE FORUM CONSULTATIF „COMBLER LE FOSSE” AU COMITÉ ÉCONOMIQUE ET SOCIAL EUROPÉEN

DANA MANESCU¹

ABSTRACT

THE EUROPEANIZATION OF INSTITUTIONAL COMMUNICATION THROUGH THE OPEN FORUM TECHNIQUE: THE ADVISORY FORUM “BRIDGING THE GAP” AT THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE

This study analyzes the use by a European institution of a specific method for the management of institutional communication. The focal point is the European Economic and Social Committee, an advisory body that is permanently seeking an acknowledgment of its role within the institutional architecture. The study tries to explain how the method used modifies the very framework of its use.

Keywords: Europeanization, the European Union, participative democracy, institutional communication.

1. INTRODUCTION

Les interrogations soulevées par cet article portent sur l'utilisation, par une institution européenne, d'un outil inédit d'organisation de conférence. On essaie en premier lieu de voir si la méthode est adaptée dans le contexte européen et au spécifique de l'organisation, pour ensuite tenter de répondre à la question de savoir si, en employant cette méthode, l'organisation même (le Comité économique et social européen – CESE) se retrouve changée, s'adapte et fait plus entendre sa voix. L'étude se termine par une estimation de l'impact de cet exercice, tant sur l'institution et sa portée dans le système européen, que sur les participants.

L'européanisation n'est donc pas un processus affectant seulement les institutions et structures des États membres. Au-delà de cette européanisation

¹ Address correspondence to Dana Mănescu: dana.manescu@sciences-po.org. Autoarea este doctorand în științe politice la Institut d'Études Politiques (IEP), Paris și cercetător asociat la IEP, Paris.

définie comme adaptation des structures nationales à la conditionnalité européenne (*compliance*), il faut parler également de l'européanisation de l'Union européenne. Par cette européanisation du deuxième type l'on peut comprendre le processus menant à une intégration plus poussée – les différents élargissements, mais également la discussion sur la tant nécessaire „seule voix” (approche commune pour ce qui est de la lutte contre le changement climatique ou pour sortir de la crise financière). L'européanisation de l'Union européenne peut être retrouvée également dans la recherche d'une finalité politique pour l'UE (confédération, fédération d'États souverains, constitutionnalisation etc.), tout comme dans l'apparition de mécanismes de coopération et de coordination entre États membres.

L'européanisation de l'UE est certainement aussi l'européanisation *de ses institutions* – leur réforme suite aux élargissements successifs (nombre de commissaires, répartition des voix au Conseil de l'UE), mais également les évolutions subies par chaque institution, au long de la construction européenne: plus de transparence au Conseil, augmentation des pouvoirs du Parlement européen, accroissement des compétences de la Cour de Justice des Communautés Européennes, etc.

Le présent article se propose de parler de cette européanisation-là, en considérant les efforts entrepris par une institution pour changer, pour s'adapter, pour mieux accomplir son rôle – en dehors des chemins battus de la réforme institutionnelle et de l'évolution du droit communautaire. On ne parlera donc pas des changements induits par quelconques modifications de traités (changements dans les compétences de par le droit institutionnel de l'UE), mais par l'utilisation de plein gré d'une méthode innovante.

Par les mots de son vice-président, Roger Briesch, le CESE semble avouer avec maturité ses limites: *«nous estimons que nous ne représentons pas l'ensemble de la réalité, c'est la raison pour laquelle nous avons tenu, pour contribuer à la réflexion et à la recherche de réponses, à élargir le cercle de réflexion en l'ouvrant à tous ceux qui ne sont pas membres du CESE»* (cf. entretien pour réalisation DVD thématique sur le forum consultatif).

Le Comité économique et social tente de seuropéaniser en appliquant la technique du «forum ouvert» qui consiste à rassembler la totalité du système dans un même lieu: représentants de la société civile, experts, politiciens... se réunissent à Bruxelles pour échanger sur des points qui les préoccupent tout particulièrement.

2. LE FORUM OUVERT² – UNE MÉTHODE DE LA DÉMOCRATIE PARTICIPATIVE

Le forum ouvert est une méthode participative qui met la responsabilité du programme entre les mains des participants.

² Cf. Open Space World (a).

La paternité de cette technologie est attribuée à Harrison Owen³.

*Mr. Owen is the creator of Open Space Technology, an odd name for a meeting format that started on the counterculture fringe, but now is being used increasingly by companies, governments, and groups needing to sort through conflict and other complex issues. He developed it hoping to find a way of conducting meetings that would combine the energy of a coffee break with the substance of a carefully planned agenda. („The meeting as autonomous collective”, in The Globe and Mail, 23 juillet 2008, compte-rendu de l'ouvrage de H. Owen, *Open Space Technology*).*

Son contexte théorique est délimité par des questionnements sur les pouvoirs de l'autoorganisation, sur la transformation des organisations, donc sur le changement organisationnel. L'approche maîtresse est ici l'approche système (acteurs sociaux, réseaux, associations, les parties coïntéressées).

Il n'existe pas beaucoup de littérature académique, ni de chercheurs s'intéressant à cette méthode. Un outil salulaire pour qui souhaite étudier le forum ouvert est une liste de diffusion sur Internet, «*l'endroit le plus actif et le plus pratique pour se connecter avec l'esprit vivant du Forum Ouvert et avec la Communauté de celui-ci*»⁴.

Cette méthode innovante⁵ se caractérise par les traits suivants:

- pas de longs discours,
- pas d'ordre du jour détaillé,
- aucun résultat préétabli.

Le forum est donc inventif, créatif, productif et plein de surprises. Les participants proposent les ateliers sur les thèmes les plus importants d'après eux. «*On ne doit pas se demander si ça va marcher ou pas. Ça va marcher, parce que les intérêts et la motivation sont là*» (Dr. Gert Fieguth, animateur). Cette méthode vise à susciter un maximum de créativité de la part des participants et, en s'inspirant des principes de la démocratie participative, garantit donc un très haut niveau de participation.

Catalyseurs de l'ouverture, de l'esprit d'initiative et de la prise de décision, ces principes sont mis au rang d'honneur au sein du CESE.

*Dépourvu de pouvoir législatif, le CESE serait une institution «redondante»*⁶.

Si **l'européanisation est un processus** (d'élargissement de l'interaction communicative au-delà des frontières nationales, pour harmoniser et consolider le niveau supranational), la technique du «forum ouvert» contribuerait alors à

³ Cf. Owen, Harrison, site web personnel, <http://ho-image.com/>

⁴ Cf. <http://www.openspaceworld.org/cgi/wiki.cgi?EmailDiscussionGroups>. Pour les archives des discussions, voir <http://listserv.boisestate.edu/archives/oslist.html>.

⁵ Cf. Open Space World (b).

⁶ Question de Shirin Wheeler, journaliste de la BBC qui a mené l'entretien avec le Secrétaire général du CESE, Martin Westlake, le 31.10.2008.

l'accélération de ce processus. Il s'agirait là d'une accélération de laboratoire presque, donc ponctuelle. Si on réfléchit au concept d'eupéanisation on constate qu'il désigne surtout l'adoption graduelle de règles, processus et comportements qui influent sur l'exercice des pouvoirs au niveau européen, particulièrement du point de vue de l'ouverture, de la participation, de la responsabilité, de l'efficacité et de la cohérence. Les changements institutionnels sont permanents et de nouveaux modèles de légitimation apparaissent, dans un mélange d'institutionnalisation de cet ensemble de règles et processus.

L'eupéanisation est inégale.

Le CESE évolue dans un système incertain, il a un rôle consultatif et il lui est donc très difficile de quantifier son impact réel sur la législation européenne (comment savoir si ses avis ont vraiment été pris en compte?)⁷.

Lors de la 386ème session plénière du CESE, les 28 et 29 novembre 2001, Romano Prodi, alors président de la Commission européenne encourageait les membres de l'assemblée participative: *«Des études récentes tendent à démontrer que quelque 2/3 des propositions contenues dans vos avis sont repris dans les projets de la Commission finalement transmis au Conseil pour adoption. Il s'agit là d'une reconnaissance de fait de la justesse et de la qualité de votre travail»*.

Les communautés deviennent de plus en plus sensibles à ce qui a trait à la participation et au processus de prise de décisions dans les différentes actions sociales. Évoluant dans un environnement où les autres institutions souhaitent augmenter leur influence et leur pouvoir, en se dotant d'outils efficaces, le CESE pourrait profiter pleinement du processus d'eupéanisation – sans prétendre à augmenter son «pouvoir».

Le mot «pouvoir» se doit d'être encadré par des guillemets puisqu'il ne fait pas partie du vocabulaire familier au CESE⁸, dont les membres ne sont pas des professionnels de la communauté des politiques à Bruxelles, ni ne sont payés pour le travail effectué.

SI CE N'EST PAS LE POUVOIR, QUE CHERCHE LE CESE?

Quel rôle joue-t-il dans le „processus de «mise en communication» démocratique» (Avis du CESE sur la période de réflexion, 26 octobre 2005)?

Annoncé par le Plan D de la Commission Européenne (13 octobre 2005), ce processus vise à „stimuler le débat au niveau européen” par l'intermédiaire d'une

⁷ Depuis le Plan D sur la Communication, la Commission européenne s'est engagée à publier systématiquement un document de suivi trimestriel (cf. CESE 2009a) dans lequel est dit comment elle a décidé de considérer les avis exprimés par le CESE. Le nouvel protocole de coopération prévoit des mesures spécifiques pour informer le Comité sur la suite donnée à des avis spécialement importants.

⁸ Cf. Martin Westlake dans son interview avec la BBC.

collaboration entre les institutions et organes de l'UE. Chaque institution est appelée à réfléchir aux domaines de coopération et d'action commune et à apporter sa pierre à (la mise en place de) ce débat, censé se concentrer sur la valeur ajoutée de l'appartenance à l'UE et sur les avantages concrets de l'action communautaire dans certains domaines (développement économique et social de l'Europe, perception de l'UE et de ses missions, frontières de l'UE et rôle de l'UE dans le monde). Le but ultime: promouvoir la participation des citoyens au processus démocratique.

Par le renouvellement du **Protocole de coopération entre la Commission et le CESE**⁹, le 7 novembre 2005, les deux institutions s'engageaient à collaborer de manière systématique dans l'élaboration des politiques touchant à leurs intérêts communs. Ce protocole ne se limitait pas à définir les modalités de coopération, mais il fixait de nouveaux objectifs, *«s'inscrivant dans le cadre de la mise en place de nouvelles structures de dialogue et débat avec la société civile et du développement de la démocratie participative»* (Anne-Marie Sigmund, présidente du CESE de 2004 à 2006).

Le CESE fait partie du système institutionnel européen et remplit, aux côtés du Comité des régions, une fonction consultative. Il est *«la plateforme institutionnelle, consultative, grâce à laquelle les représentants des milieux socio-économiques européens peuvent et doivent exprimer leurs points de vue de manière formelle sur les politiques communautaires. Il leur permet donc de conseiller les grandes instances que sont le Conseil, la Commission et le Parlement européen et de participer pleinement au processus décisionnel de l'Union européenne»*¹⁰. Le CESE ne fonctionne pas d'après une logique de parti ou de groupe politique. Ses conseillers sont nommés à titre individuel et regroupés dans des groupes d'étude qui, assistés d'experts, garantissent un niveau élevé de qualité des avis (aux niveaux technique et politique).

Se considérant comme **le pont entre l'UE et la société civile organisée**, le CESE a accentué depuis bien des années sa disponibilité à coopérer avec la Commission et le Parlement européen pour favoriser un débat public plus vaste et promouvoir la participation des citoyens au processus démocratique. Comment? *En organisant des auditions et des forums de sa propre initiative ainsi que sur les questions à propos desquelles le Parlement – par exemple – souhaite plus particulièrement consulter la société civile organisée* (Avis du CESE sur la période de réflexion, 26 octobre 2005).

La question ici est de savoir comment l'action de changement de l'image institutionnelle du CESE est mise en scène par la méthode du forum ouvert. Il s'agit ici d'un changement d'image d'un „organe consultatif inutile”¹¹ à

⁹ Cf. CESE et Commission européenne 2005.

¹⁰ Cf. CESE 2009b.

¹¹ Cf. *The Economist*, 17 mars 2007 (p. 11 „Europe's mid-life crisis”): „These [more radical answers to the constitutional crisis] might include scrapping such **pointless bodies** as the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (...)”.

„l’assemblée fonctionnelle”¹², qui accentue le „rôle dynamique des groupes d’intérêts”¹³. La question du changement organisationnel (accroître l’influence sur la législation) est étudiée par le prisme des méthodes utilisées (organisation de forums, d’échanges).

L’hypothèse envisagée ici est qu’en utilisant la méthode du «forum ouvert», le CESE pourrait (enfin?) faire justice à son slogan et devenir le „pont entre les institutions de l’UE et la société civile organisée”, commencer à jouer véritablement un rôle privilégié grâce aux contacts directs qu’il entretient avec les citoyens à travers ses membres.

En d’autres mots, est-ce que le CESE s’eupéaniserait, pour répondre aux nouvelles exigences d’une politique européenne de communication? Ce changement graduel de l’image institutionnelle du CESE s’opère suite au besoin de „communiquer l’Europe”. Ainsi, le forum ouvert pourrait être également pour le CESE une manière de relever le défi d’une communication **de** et **sur** l’UE, dans le contexte de la „période de réflexion” et de la valorisation du „débat” et de la démocratie participative, du „bottom-up”¹⁴.

3. «COMMENT COMBLER LE FOSSÉ QUI SÉPARE LES INSTITUTIONS EUROPÉENNES DU CITOYEN ORDINAIRE?» ANALYSE DE DISPOSITIF

250 invités investissaient le siège du CESE pour participer à un forum sur un thème «de première importance» (Cf. DVD thématique CESE): «Comment combler le fossé qui sépare les institutions européennes du citoyen ordinaire?» Ce forum a été une première application du nouveau protocole de coopération avec la Commission européenne. Son but était d’inspirer la Commission, qui élaborait ce qui allait être la nouvelle stratégie de communication de l’Union. Les idées émises par les participants étaient destinées à alimenter cette stratégie.

L’agenda était marqué sur un mur. Tout le décor était là pour faire circuler l’énergie créative de tout le monde, pour créer l’impression de se trouver au milieu d’une véritable «foire aux idées» (marketplace of ideas): des affiches qui attiraient rapidement le regard des participants, un animateur (*facilitator*) en verve, des marqueurs et crayons-feutres multicolores, des bloc-notes individuels et des tableaux à feuilles volantes (*flipcharts*).

Les quatre principes de la **loi des deux pieds** (*two feet rule*; *das Gesetz der zwei Füße*) étaient marqués clairement pour les participants, en français, en anglais et en allemand.

¹² Cf. Smismans 2000.

¹³ Cf. Lodge, Juliet, Herman, Valentine 1980.

¹⁴ Par opposition à „top-down” comme sens de la construction européenne.

Français	English	Deutsch
Celui qui arrive, arrive.	Whoever comes is the right person.	Die, die da sind, sind genau die Richtigen.
Ce qui doit arriver, arrivera.	Whatever happens is the only thing that could have.	Was immer geschieht, geschieht.
Quand c'est parti, c'est parti.	Whenever it starts is the right time.	Es beginnt, wenn die Zeit reif ist.
Quand c'est fini, c'est fini.	When it's over it's over.	Vorbei ist vorbei, nicht vorbei ist nicht vorbei.

Deux éventuels rôles à endosser par les participants étaient également symbolisés par des dessins: d'un côté, les «**abeilles**» bumblebees (*they internalize the law of two feet quickly, and constantly flit from meeting to meeting, pollinating, cross-fertilizing, and adding richness and variety*¹⁵) et les «**papillons**» – butterflies (*they may never get into any meeting. They are focal points of quiet and beauty. If you watch them, every once in a while you'll see them engage in conversation. Those conversations often are significant*¹⁶).

Appliquant cette méthode innovante, les participants au forum ont constitué des **groupes de travail** de taille variable afin d'examiner plus **d'une trentaine de thèmes** qu'ils ont fixés eux-mêmes autour de la problématique consistant à «comblers le fossé». Les groupes de travail ont ensuite établi des listes de **recommandations concrètes** (disponibles sur le site Internet du CESE¹⁷). Au cours de la seconde journée, les participants ont voté pour déterminer les thèmes qu'ils considéraient comme les plus importants, à savoir:

- Comment rapprocher l'Europe de ses jeunes citoyens?
- Comment la société civile peut-elle se faire entendre au niveau communautaire?
- Pourquoi les citoyens devraient-ils s'intéresser aux questions européennes, se tenir informés et s'engager dans ces domaines?
- Comment communiquer l'UE à l'opinion: rôle et responsabilité des médias.

Outre les quatre thèmes prioritaires retenus par les participants, il convient de mentionner que plusieurs groupes de travail ont porté en totalité ou en partie sur l'initiative citoyenne (article 47 du projet de traité constitutionnel). Margot Wallström a proposé, au cours de la discussion qui a suivi, que le CESE mette en place un groupe d'étude ou ouvre une discussion pour approfondir cette question.

POURQUOI LE CESE UTILISERAIT-IL LE FORUM OUVERT?

L'idée est venue au CESE comme quelque chose d'innovant et d'indispensable dans l'environnement multilingue de l'UE. Il était ainsi accepté que la conversation

¹⁵ Cf. <http://www.agileopen.net/node/119>.

¹⁶ *Idem.*

¹⁷ Cf. CESE 2005.

même allait être considérée comme le véritable travail. Le but était donc à la fois de faire parler, de faire communiquer les participants et à la fois que le fruit de leurs discussions soit pris en compte par la Commission dans sa future façon de communiquer l'Europe.

Actions de promotion de l'image institutionnelle (communication publique) en marge de ces forums.

Information sur l'état de préparation du Forum des parties concernées (Stakeholders' Forum) sur la stratégie de communication pour l'Europe qui se tiendra au CESE les 7 et 8 novembre 2005 (cf. CESE 2005d)

La Présidente rappelle les raisons de l'initiative, et la manière dont se déroulera le Forum qui est organisé en étroite coopération avec la Commission. Elle précise également les modalités de déroulement du Forum et en quoi consiste la méthode de l'espace ouvert qui sera utilisée, méthode suivant laquelle les participants eux-mêmes déterminent les questions qu'ils souhaitent débattre autour de grands thèmes préalablement définis. Cette méthode a déjà été utilisée avec succès à l'occasion du Forum des parties concernées qui s'est tenue en avril 2005.

Une des questions centrales qui sera débattue lors du Forum sera de savoir s'il existe un espace public européen de débat et de dialogue et sinon quelles initiatives concrètes pourraient être prises pour favoriser sa création. La Présidente souligne aussi que Margot Wallström a une attente très claire par rapport au Forum qui est de pouvoir prendre en compte les conclusions qui s'en dégageront dans l'élaboration du Livre blanc sur la Stratégie de communication que la Commission prévoit d'adopter vers la fin de l'année. L'organisation et la tenue de ce Forum constituent un très grand défi dont la réussite pourrait conduire à ce que des initiatives similaires soient prises au niveau national, avec l'aide des organisations de la société civile et de la Commission et le soutien du Comité. La Présidente invite les membres du Groupe Liaison à lui communiquer les noms de personnes, au niveau national, qui auraient une contribution particulière à apporter aux débats du Forum. Les organisations et réseaux européens de la société civile membres du Groupe de Liaison sont également invités à participer au Forum par l'intermédiaire de leur chargé de presse ou de communication.

**Le premier Forum des acteurs concernés (Bruxelles, 7-8 novembre 2005),
„Comblant le fossé: comment rapprocher l'Europe et ses citoyens?"**

– organisé par le CESE en étroite collaboration avec la Commission européenne, animé par Gert Fieguth, professeur à l'université de Kehl et spécialiste du «forum ouvert»;

– plus de 200 participants, représentants des différentes institutions de l'UE et membres de la société civile dans les États membres;

– un grand nombre de „multiplicateurs” (journalistes, spécialistes de la communication); discussion animée par Willy De Backer, rédacteur en chef d'EurActiv

– **parmi les personnalités:** Anne-Marie Sigmund (présidente du CESE; a souligné le rôle que pourraient et devraient jouer la culture et la coopération culturelle dans la promotion d'un sentiment d'appartenance à l'Europe), Roger Briesch (vice-président du CESE; a rappelé que les dialogues social et civil devaient aller de pair et que le fossé ne pourrait pas être comblé si l'un ou l'autre était négligé), Margot Wallström (commissaire européen; a souligné que l'UE ne pourrait fonctionner que si ses citoyens contribuent à façonner son action, s'ils peuvent se retrouver dans le projet commun et s'y reconnaître; Mme Wallström a assuré les participants que les résultats et recommandations alimenteraient le prochain Livre blanc de la Commission sur la stratégie de communication de l'Union européenne et a ajouté que cette manifestation pouvait en tant que telle fournir un bon exemple de la manière dont il faut débattre de l'avenir de l'Europe en tant que

projet politique, c'est-à-dire par une méthode ouverte et participative qui encourage la diversité), **Vladimir Spidla** (commissaire européen; a insisté pour que la communication soit un processus qui aille dans les deux sens; *L'Union ne doit pas seulement informer les citoyens sur l'Europe, elle doit aussi les écouter et prendre en compte leurs points de vue. La démarche innovante adoptée par le CESE offre à l'Union européenne une excellente occasion d'écouter*), **Jo Leinen**, **Andrew Duff** (députés européens). Cf. *CESEInfo*, novembre 2005.

Dans le système institutionnel européen, le CESE n'est pas le premier à utiliser cette méthode. La Commission européenne l'a déjà fait¹⁸ et, au sein du CESE, la Section NAT (section spécialisée „Agriculture, développement rural, environnement”) a été en fait la première à contacter un animateur spécialiste de la méthode¹⁹ pour le premier exercice de ce type, à l'occasion du **Forum sur le développement durable dans l'Union européenne (Forum on Sustainable Development)**²⁰, les 14 et 15 avril 2005. Travaillant à l'époque dans le domaine de la Communication au CESE, Martin Westlake, actuellement secrétaire général du CESE, avait beaucoup soutenu l'approche.

Le CESE a employé la méthode du forum ouvert à plusieurs reprises, notamment lors de **forums consultatifs**. Les actions publiques étudiées ici concernent principalement la contribution du CESE au débat de la période de réflexion, c'est-à-dire le **forum de Bruxelles (7-8 novembre 2005)**²¹. Il est à noter que ce forum de Bruxelles a été suivi par **deux forums régionaux** ou décentralisés (à Budapest²² et à Malte²³).

Certains participants ont dû être payés pour participer – surtout ceux qui venaient de l'étranger – diurne, frais de voyage et de logement. En déviant un peu de l'orthodoxie de la méthode, le but ici était d'éviter les «conférence lions» de Bruxelles qui participent partout, mais qui finalement ont une valeur ajoutée limitée. Pour avoir environ 200 participants, il faut en inviter, «démarcher» autour de 1200 (le CESE a essayé de varier le plus possible les milieux socioprofessionnels des participants, malgré le fait que la question de la représentativité ne se pose pas : dans la logique de forum ouvert, ceux qui sont là sont ceux qui devraient être là et, dans tous les cas une conclusion est d'application: „il est advenu ce qui devait advenir”).

¹⁸ Cf. Commission européenne 2005.

¹⁹ En anglais „open space facilitator”; il s'agissait de Dr. Gert Fieguth, actif également au sein du Conseil de l'Europe.

²⁰ Cf. CESE 2005c.

²¹ Cf. CESE 2005.

²² Du 9 au 10 juin 2006 (cf. CESE 2006). Il y a eu une centaine de participants de nationalité hongroise, 50 participants de diverses autres nationalités. Parmi les personnalités: László Kovács, commissaire européen, Anne-Marie Sigmund, présidente du CESE, Pál Vastagh, membre du Parlement hongrois. Ont été organisés 25 ateliers, basés sur les propositions des participants (voir aussi. http://www.europeanhouse.hu/e/programs/060621_rsfbud.shtml), les trois sujets principaux étant: la coopération efficace entre les organisations de la société civile et l'UE, l'aide financière de l'UE pour des projets de la société civile, la signification de la citoyenneté européenne.

²³ Du 20 au 21 juillet 2006 (Cf. CESE 2006a).

Les participants ont voté les 3 meilleures présentations (3 meilleurs working groups) en cochant les cases et après avoir lu les résultats de chaque groupe. Il y a eu également des interprètes pour certains groupes, ce qui n'a pas facilité les choses (le problème du multilinguisme est donc apparu à ce niveau-ci).

Pour produire le document, les organisateurs ont dû travailler la nuit succédant au premier jour des réunions; le lendemain matin, les participants ont eu approximativement 2 heures pour lire ce document synthétique et pour se prononcer sur les meilleures propositions, qui ont été présentées à la Commission, venue écouter.

LES SUITES DES FORUMS. UTILITÉ ET VALEUR AJOUTÉE DE LA MÉTHODE

Il faut noter que ce type d'organisation de conférences est très coûteux et d'autant plus difficile à encadrer dans un plan budgétaire qu'on ne peut pas en déterminer les résultats concrets tout de suite: le document résumant les 9 workshops sélectionnés par les participants comme étant les plus importants (cf. Comité économique et social européen (2005), „Results of the working sessions on 7 November 2005”) allait-il être le compte-rendu „d'encore une conférence”?

Est-ce que le résultat attendu a été la note de bas de page dans la communication de la Commission? (on peut supposer que la Commission se devait de mentionner cela compte tenu de certaines pressions et promesses politiques). Dans la note de bas de page no. 3 du Livre blanc sur une politique de communication européenne (COM(2006) 35 final du 1.2.2006), la Commission signale les efforts déployés par le Comité économique et social européen: *„Lors de la préparation du présent livre blanc, la Commission a dûment tenu compte des recommandations figurant dans la résolution du Parlement européen sur la mise en œuvre de la stratégie d'information et de communication de l'Union européenne”²⁴. Ce livre blanc est également le fruit de plusieurs manifestations publiques et contributions individuelles reçues de différents experts et parties intéressées. **Le 8 novembre 2005, le Comité économique et social européen a organisé un forum consultatif intitulé «Comblar le fossé» (souligné par nous). En outre, le 25 novembre, le Comité des régions a débattu en plénière des messages-clés devant figurer dans le livre blanc de la Commission. Les propositions et suggestions circonstanciées reçues au cours de la phase préparatoire seront aussi réexaminées dans les suites à donner au processus de consultation sur ce livre blanc”.***

Cette méthode d'organisation de réunions a eu un impact certain sur ceux qui ont été impliqués. „You can neither teach Open Space, nor learn Open Space – but maybe we all can remember it. (...) By experiencing the method, rather than by

²⁴ Il s'agit du rapport Herrero (2004/2238(INI).

*learning it, (...) participants will remember it and realise that it has been part of their lives all along*²⁵.

Les participants, représentants de la société civile organisée, témoignent dans des entretiens avoir valorisé les résultats du forum tant en termes de contenu qu'en termes de fond – en utilisant la même méthode dans leur activité quotidienne, pour l'organisation de leurs réunions à eux.

Pour les leaders des workshops, l'influence de cette approche est ample: ils disent utiliser dans leur travail quotidien tant les résultats du forum que la méthode même. Pour eux, cette méthode est très adaptée quand il s'agit d'organiser des événements de taille, où devraient être débattus plusieurs sujets appartenant au même domaine et où ce sont les participants qui devraient déterminer les résultats. Les participants peuvent utiliser cette opportunité pour mettre en avant leur agenda, les questions qui leur tiennent à cœur; ils trouveront ainsi d'autres participants qui partagent le même souci pour ces mêmes questions. Ceux qui ont l'habitude de pratiquer le forum ouvert auront l'opportunité d'approfondir leurs expériences. Ceux qui ne l'ont pas feront une découverte positive et agréable.

QUID DES INSTITUTIONS EUROPÉENNES?

Dans son *Livre vert* du 3 mai 2006 sur l'initiative européenne en matière de transparence, la Commission „s'est largement inspirée de la définition du Comité économique et social européen”. D'ici on pourrait déduire un accroissement de l'importance du CESE. Également, Margot Wallström, vice-présidente de la Commission européenne, et Dimitris Dimitriadis, président du CESE, ont signé le 31 mai 2007 un addendum au protocole portant sur les modalités de coopération entre la Commission européenne et le CESE. Ce document, qui vient compléter le protocole de coopération de novembre 2005, formule²⁶ des principes essentiels du point de vue de la politique de communication. La Commission ferait-elle un peu plus confiance au CESE? Conformément à cet addendum au protocole de coopération CESE-Commission, „communiquer sur l'Union européenne avec les citoyens est une tâche collective dans le cadre de laquelle la Commission et le CESE entendent coopérer, tant au niveau centralisé qu'au niveau décentralisé, sur la base de priorités de communication clairement définies”.

4. CONCLUSIONS

Le CESE, est-il parvenu à „combiner l'énergie d'une pause café avec la substance d'un agenda dûment planifié” (H. Owen)? Ulrich Beck (2007) écrivait à

²⁵ Cf. „Open Space Technology is alive, growing and developing all over Eastern Europe”, by Csaba Császár, Bohdan Maslych, Igor Ovchinnikov and Jo Toepfer, in *IAF Europe Newsletter*, mars 2009, http://openspaceworld.com/newsletter_march09.pdf.

²⁶ Cf. CESE 2007.

propos de la grande coalition au gouvernement en Allemagne qu'elle pourrait arrêter d'attendre la création de nouveaux emplois comme si elle attendait Godot. Elle pourrait développer «de façon exceptionnelle, une idée nouvelle: l'eupéanisation de l'Europe par le bas», en fournissant aux citoyens des espaces d'expériences et de pratiques correspondants à leurs attentes.

En appliquant le «forum ouvert», le CESE a donné une chance à cette «démocratisation de l'Europe par le bas». Si à la base l'organisation de ce forum était une démarche osée, compte tenu des contraintes techniques que cela impliquait, les résultats obtenus ne sont pas négligeables.

Afin d'aider la Commission, de lui fournir un véritable outil d'orientation, le CESE a tenté de proposer un modèle opérationnel via une série de forums consultatifs et via une méthode originale. Et le commissaire à la communication, Margot Wallström, d'ajouter qu'il ne s'agit «pas seulement d'une forme d'approche intellectuelle, mais des idées très concrètes. Si les participants transposent ces idées chez eux et les mettent en œuvre au niveau local et régional, dans chaque État membre, et s'ils mettent également la pression sur les gouvernements pour les forcer à établir un véritable dialogue, je pense que cela peut réellement être le commencement de quelque chose de neuf».

Le CESE est arrivé à s'exprimer, à travers ce forum, sur des choses qui sont en train d'évoluer, à anticiper en quelque sorte. En tant qu'institution, le CESE a appris une nouvelle modalité de communiquer et de faire communiquer. Il semble reconnaître plus que jamais qu'il n'est pas «son client», que pour «combler le fossé» il faut regarder de l'autre côté.

L'eupéanisation des institutions européennes pourrait être vue dans la tendance d'impliquer plus la population et d'engager plus de réformes institutionnelles à partir d'un dialogue public (Wanlin 2002) – le „forum ouvert” au CESE a pu rapprocher la trajectoire des transformations du CESE et celle de l'opinion citoyenne. Dans cette perspective, l'utilisation de la méthode du forum ouvert pourrait être élargie au niveau des institutions européennes afin non pas d'imposer un nouveau modèle artificiel, mais de révéler tout simplement l'opinion d'un groupe de personnes diverses qui ont pris la peine de faire le déplacement, qui ont eu la volonté et l'enthousiasme pour partager leurs préoccupations et qui ont souhaité en parler pour trouver – ensemble – des solutions à des problèmes européens.

BIBLIOGRAPHIE

1. Agence Europe (13.11.2008) – „UE/CESE: Le Comité doit avoir un rôle clair, unique et basé sur l'authenticité de ses membres, estime son nouveau secrétaire général Martin Westlake”; cf. <http://eesc.europa.eu/organisation/secretarygeneral/articles/20081113-AE-fr.doc>
2. Agile Open, „Le Forum Ouvert (Open Space)”, cf. <http://www.agileopen.net/node/119>;

3. Alber, Elisabeth (2008), échange d'e-mails avec l'auteur du présent article. Fonction d'Elisabeth Alber: Researcher, Institute for Studies on Federalism and Regionalism, a animé l'un des groupes du forum";
4. Beck, Ulrich (2007), „Warum Europa?", in Schulte-Noelle, Henning, Thoss Michael M. (Herausgeber), *Abendland unter?: Reden über Europa*, Diederichs, Kreuzlingen/München, pp. 187–193;
5. CESE (2005), „Stakeholders' Forum – Bridging the Gap: How to bring Europe and its Citizens closer together", cf. http://eesc.europa.eu/stakeholders_forum/08_11_2005/index_en.asp;
6. CESE (2005a), „CESEInfo" (novembre 2005),
cf. http://www.eesc.europa.eu/activities/press/eescinfo/2005/info_09_2005_fr.pdf;
7. CESE (2005b), „Results of the working sessions on 7 November 2005",
cf. http://eesc.europa.eu/stakeholders_forum/08_11_2005/results_07_11_205_en.pdf
8. CESE (2005c), „Stakeholders' Forum: Sustainable Development in the EU",
cf. http://eesc.europa.eu/sustainable_development/forum_14_04_2005/index_en.asp;
9. CESE (2005d), „Compte rendu de la 6ème réunion du Groupe de Liaison avec les organisations et réseaux européens de la société civile tenue à Bruxelles, au siège du Comité, le 13 septembre 2005", cf. http://www.eesc.europa.eu/sco/group/meetings/06_13_09_2005/minutes_fr.pdf;
10. CESE (2006), „Regional Stakeholders' Forum – Bridging the Gap: How to bring Europe and its Citizens closer together",
cf. http://www.eesc.europa.eu/stakeholders_forum/09_06_2006/index_en.asp;
11. CESE (2006a), „Regional Stakeholders' Forum – Bridging the Gap: Bridging the Gap – The Participation of Civil Society in the EU Debate",
cf. http://www.eesc.europa.eu/stakeholders_forum/20_07_2006/index_en.asp;
12. CESE (2007), „CESEInfo" (juillet 2007),
cf. <http://www.eesc.europa.eu/activities/press/eescinfo/2007/info-06-2007-fr.pdf>
13. CESE (2007a), Communiqué de presse n°047/2007,
cf. <http://www.eesc.europa.eu/activities/press/cp/docs/2007/communiqué-presse-eesc-047-2007-fr.doc>;
14. CESE (2009), „Suivi donné par la Commission aux Avis adoptés par le CESE", cf. http://www.eesc.europa.eu/documents/follow-up/index_fr.asp;
15. CESE (2009a), „Fonctionnement du Comité économique et social européen", site web, http://www.eesc.europa.eu/organisation/how/index_fr.asp;
16. CESE et Commission européenne (2005), „Protocole de coopération entre la Commission européenne et le Comité économique et social européen",
cf. http://ec.europa.eu/dgs/secretariat_general/relations/relations_other/docs/protocole_eesc-ec_20051107_fr.pdf;
17. Commission européenne (2005), „Web EuroPA 2006 – V National Meeting of the Community Information Officers – European Information, collaboration network and collaboration among networks: Which future?",
cf. http://ec.europa.eu/regional_policy/country/commu/docevent/cagliari0605.pdf;
18. Császár, Csaba, Maslych, Bohdan, Ovchinnikov, Igor and Toepfer, Jo (2009), „Open Space Technology is alive, growing and developing all over Eastern Europe", in *IAF Europe Newsletter*, mars 2009, http://openspaceworld.com/newsletter_march09.pdf;
19. European House (2006), „Towards effective EU – civil relations – Stakeholders meet in Budapest", cf. http://www.europeanhouse.hu/e/programs/060621_rsfbud.shtml;
20. Feher, Daniel (2005), „Debate with Margot", in author's blog *Vita Secunda Mea*, cf. <http://www.daniel-feher.de/2005/11/08/debate-with-margot/>;
21. Lodge, Juliet; Herman, Valentine (1980): „The Economic and Social Committee in EEC decision making" in *International Organization*, Spring, Vol. 34, No 2, pp. 265–284 (<http://www.ena.lu?lang=2&doc=8549>);
22. Open Space World (a), „L'approche Forum Ouvert",
cf. <http://www.openspaceworld.org/french/index.html>;
23. Open Space World (b), „Open Space Technology: A World Story",
cf. <http://www.openspaceworld.org/news/world-story>;

24. Open Space List (a), „The OSLIST worldwide email listserve”,
cf. <http://www.openspaceworld.org/cgi/wiki.cgi?EmailDiscussionGroups>;
25. Open Space List (b), Archives of OSLIST@LISTSERV.BOISESTATE.EDU
<http://listserv.boisestate.edu/archives/oslist.html>;
26. Owen, Harrison, site web personnel, cf. <http://ho-image.com/>;
27. Schachter, Harvey (2008), „The meeting as autonomous collective”, in *The Globe and Mail*,
23 juillet 2008, compte-rendu de l'ouvrage de H. Owen, *Open Space Technology*,
cf. <http://www.theglobeandmail.com/servlet/ArticleNews/TPStory/LAC/20080723/CABOOKS23/TPBusiness/?query=page%3DC3+and+sortdate%3D20080723>;
28. Smismans, Stijn (2000): „The European Economic and Social Committee: towards deliberative
democracy via a functional assembly” in *European Integration online Papers (EIoP)* Vol. 4,
N° 12 (<http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-012.htm>);
29. *The Economist*, 17 mars 2007 (p. 11 „Europe's mid-life crisis”);
30. Wheeler, Shirin (2008), „Interview avec Martin Westlake, secrétaire général du CESE, sur le rôle
et l'importance du CESE”, in BBC (31.10.2008),
cf. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7701806.stm;
31. Wanlin, Aurore (2002), „Les ONG en Europe: Facteur «d'européanisation» de la société civile”,
35 Synthèse, en ligne : <http://www.robert-schuman.org/synth35.htm>.

EUROPENIZAREA CÂMPULUI UNIVERSITAR: O ANALIZĂ DE DISCURS DIN PERSPECTIVĂ NEOINSTITUȚIONALĂ

ISABELA IEȚCU-FAIRCLOUGH*

ABSTRACT

THE EUROPEANIZATION OF THE ACADEMIC ENVIRONMENT: DISCOURSE ANALYSIS FROM A NEO-INSTITUTIONAL PERSPECTIVE

Based on the neo-institutional theory which deals with the ways in which institutions, seen as sets of cognitive, normative and regulatory elements, manage – or not – human action, this work investigates a series of aspects of the reform of the University institution in Romania. The empirical data include strategic documents issued by the University of Bucharest [*Analiza diagnostic 2007: Universitatea din București în context național și mondial – (Diagnostic analysis 2007: The University of Bucharest in the national and international contexts)*]. The analytical framework is provided by the neo-institutional theory and by the critical discourse analysis. The study shows that the cognitive and normative dimensions of institutional transformation are poignantly represented in the institutional discourse. However, the regulatory constitution, the framework of regulations and measures which should be adopted in order to translate the institutional project into practice, is absent.

Keywords: the University of Bucharest, institutional change, discourse, neo-institutionalism, operationalization.

1. CADRUL ANALITIC

Cadrul analitic este furnizat de teoria neoinstituțională (Lecours 2005 etc.) și de analiza critică a discursului (CDA, Fairclough 2001, 2003, 2006). Nu stă în intenția mea să fac aici o prezentare detaliată a niciuneia din aceste abordări, așa că voi explica foarte pe scurt doar câteva concepte, care au relevanță pentru discuția pe care o propun¹.

*Address correspondence to Isabela Iețcu-Fairclough: isabela.ietcu@gmail.com. Autoarea este conferențiar univ. la Universitatea București, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, București, România și cercetător asociat la Universitatea Lancaster, Marea Britanie.

¹ Ca și în analizele mele anterioare dedicate „europenizării” și modernizării Universității București (Iețcu-Fairclough & Fairclough 2007), plasez discuția în cadrul teoretic al economiei politice culturale (CPE, Jessop 2004 etc.), cadru care insistă asupra condițiilor culturale ale

Un concept central în CDA este cel de „recontextualizare”, de exemplu recontextualizarea unui discurs european într-un nou context sau a unor noi practici în cadrul unor practici existente. Recontextualizarea implică o așa-numită „dialectică a colonizării și apropierii” (Chouliaraki & Fairclough 1999) și are ca rezultat texte (sau practici) hibride, în care articularea dintre „vechi” și „nou” se face în modalități diverse, conform unei „logici” interne aflate în strânsă legătură cu proprietățile contextului. Acest context are *deja* proprietăți structurale, este un câmp de contestare între diverse forme de capital – politic, cultural, economic etc. (Bourdieu 1991) –, ceea ce va impune constrângeri asupra procesului de apropiere discursivă.

Așa cum am argumentat și cu alte ocazii (Iețcu 2006a, 2006b), principiul sau logica recontextualizării, despre care vorbește CDA, este de fapt o logică de tipul binomului *agent-structură* (Giddens 1984, 1987). Aceasta înseamnă că recontextualizarea va fi influențată nu numai de proprietățile structurale ale contextului, ci și de scopurile și strategiile actorilor care preiau un discurs, iar această tensiune dintre agenți și structuri poate fi surprinsă și analizată în discursul actorilor. De pildă, în lucrarea mea precedentă despre Universitatea București (Iețcu-Fairclough & Fairclough 2007), am afirmat că modul cum este recontextualizat un discurs european despre calitate are o particularitate foarte interesantă, și anume, el poartă mărcile vizibile ale contextului social și cultural. Când Rectorul afirmă că „universitatea nu poate ignora provocarea învățământului de masă; dacă această provocare va fi tratată cu ipocrizie, calitatea învățământului va avea de suferit și universitatea își va pierde prestigiul”, existența rezistenței la schimbare, tendința de a simula schimbarea și de a legitima rezistența prin diverse argumente „ipocrite” (în calitate de caracteristici și constrângeri structurale ale contextului) sunt anticipate și reprezentate în text. În plus, discursul european despre calitate este recontextualizat ca un orizont normativ și cognitiv necontroversat, ca un ideal care trebuie atins, pe o formulă de argument de felul următor: „Date fiind circumstanțele din învățământul românesc și dat fiind orizontul normativ european (alinieră la standarde europene), este necesar să facem anumite schimbări (concluzia argumentului)”. Frecvent, acest argument este însoțit și de unul bazat pe enunțarea riscurilor sau a consecințelor negative, în situația în care nu vom acționa adecvat: „Dacă nu vom face aceste schimbări, vor

schimbărilor sociale și economice și avansează un alt mod de a pune problema „mentalităților”. CPE subliniază două elemente ale oricărui sistem economic: regimul acumulării economice și regimul reglementării (Jessop 2007). Transformarea politico-economică reprezintă o nouă „articulare” între aceste două elemente, între ceea ce se întâmplă în mod concret în economie și sistemul de reglementări, legi, norme („regulation”, „governance”). Putem vorbi în termeni analogi și despre domeniul educației: orice schimbare instituțională presupune o nouă articulare între practicile din domeniul educației și un set de noi reglementări și norme; în absența acestora din urmă, sau în cazul în care noile reglementări și norme nu reușesc să se impună în practică, nu poate fi vorba de transformare instituțională, cel mult de proliferarea unor noi „forme fără fond” (pentru detalii, a se vedea Iețcu-Fairclough & Fairclough 2007).

urma consecințe negative considerabile; dat fiind faptul că dorim să evităm aceste consecințe, rezultă că schimbările sunt necesare”. Faptul că recontextualizarea se produce pe aceste formule argumentative are de a face cu strategiile urmărite de protagoniștii schimbării, cu scopurile lor, dar și cu proprietățile structurale ale domeniului învățământului, unde există rezistență, conservatorism, grupuri de interese, luptă pentru putere – toate acestea fiind încorporate ca premise factuale ale argumentului.

De la recontextualizarea unui discurs la „operaționalizarea” lui este însă deseori o distanță considerabilă. Dintr-o gamă de discursuri posibile, inclusiv discursuri recontextualizate din alte spații culturale, ce anume oare face ca unul anume să fie selectat, să devină dominant, să fie pus în aplicare? „Operaționalizarea” unui discurs denotă în CDA punerea sa în practică, instituționalizarea, transformarea într-o practică socială. Conform CDA, operaționalizarea unui discurs (european, de exemplu) se va manifesta nu doar prin naturalizarea unor noi reprezentări ale realității, dar și prin apariția unor noi genuri, ca forme de interacțiune (de exemplu, între profesor-student) și a unor noi stiluri (ca moduri de a fi ale indivizilor), deci prin modificări la nivelul practicilor sociale, nu doar la nivel discursiv. Operaționalizarea unui nou discurs este însă un proces contingent, imprevizibil, amenințat de eșecuri posibile. Ea depinde de apropierea cu succes a discursurilor în cadrul strategiilor urmărite de actori în contextele practice în care se află, de transformarea lor în rațiuni pentru acțiune, iar aceste procese sunt condiționate nu doar de voința și interesele actorilor, ci și de proprietățile structurale ale contextului, de pildă de rezistența care se opune la schimbare.

În acest punct, teoria neoinstituțională ne poate fi de folos pentru clarificarea condițiilor necesare operaționalizării sau instituționalizării unui discurs. Neoinstituționalismul acordă un primat analitic instituțiilor: nu societatea, ci instituțiile sunt conceptul analitic principal. Ce sunt instituțiile? Cum influențează ele acțiunea umană? Cum se formează și se transformă ele? Acestea sunt câteva din întrebările fundamentale ale unei abordări instituționale. În ce privește definiția instituțiilor, teoreticienii neo-instituționaliști arată că ele nu sunt doar structuri formale, materiale (ca în abordările instituționale tradiționale), ci cuprind și sisteme de norme și valori morale, culturale, practici, mentalități – adică instituții informale (Lecours 2005a: 5–8). Principala afirmație teoretică a neoinstituționalismului este aceea că instituțiile constrâng sau modelează acțiunea umană. În ceea ce privește binomul *structură-agentivitate* (Giddens 1987), perspectiva neoinstituțională pune deci accentul pe *structură* (nu pe agent), evidențiind rolul constrângător al instituțiilor, ca structuri, asupra actorilor. Cu alte cuvinte, libertatea de acțiune a actorilor sociali se manifestă în cadrul unor constrângeri structurale. Tot elementul structural este predominant și atunci când concepem instituțiile ca instituții informale, ca mentalități, idei, culturi, valori, și aceasta deoarece mentalitățile (ca *habitus*, practici etc.) sunt văzute ca fiind internalizate de către actorii sociali. Cu alte cuvinte, impactul restrictiv al instituțiilor asupra actorilor sociali nu se

manifestă doar asupra strategiilor și posibilităților lor de acțiune, ci mai profund chiar, asupra preferințelor, valorilor, identităților și normelor pe care le îmbrățișează ei. Nu vorbim deci doar de faptul că presiunea instituțională nu le permite uneori indivizilor să urmărească anumite strategii de acțiune, ci de faptul mai grav că, socializați într-un anumit context, actorii sociali nici nu mai pot uneori *concepe* un comportament alternativ.

Întrebarea asupra modului în care instituțiile afectează agentivitatea este abordată în două feluri. Primul insistă asupra așa-numitei *path dependency* („dependența de pârtie” sau „dependența de calea deja aleasă”): odată ce iau naștere, instituțiile capătă o anumită autonomie și este extrem de greu, dacă nu imposibil, să schimbe traiectoria pe care deja s-au angajat; Dăianu (2000) analizează, de exemplu, acest fenomen în evoluția economiei românești după 1989. Libertatea agenților este deci limitată considerabil de logica și inerția instituțiilor. Cel de-al doilea explică influența instituțiilor asupra acțiunii umane prin aceea că ele impun constrângeri, dar oferă simultan și oportunități pentru acțiune. În această viziune, schimbările sunt totuși inițiate de actorii sociali, care își manifestă astfel libertatea de inițiativă, deși în anumite limite (Lecours 2005a: 8–9).

În general, în neoinstituționalism, accentul cade mai degrabă pe continuitate, decât pe transformare. Actorii sociali își adaptează comportamentul la cadrul instituțional existent, legitimând astfel instituțiile și contribuind la perpetuarea lor. Posibilitățile de schimbare sunt astfel limitate, deoarece există avantaje sau câștiguri din ce în ce mai mari pentru indivizi, atunci când ei aleg să se mențină, prin repetiție, pe aceeași traiectorie comportamentală, în vreme ce transformarea ar implica riscuri și costuri mari. A schimba instituțiile devine o precondiție pentru schimbarea socială, culturală, politică (Lecours 2005a: 10–11). Cu alte cuvinte, „schimbarea mentalităților”, un slogan postcomunist favorit, nu se poate, de fapt, realiza în mod semnificativ și durabil decât prin schimbarea instituțiilor. Așa cum analiștii politici români au subliniat în mod repetat, dacă instituțiile (de exemplu, școala, mass-media etc.) rămân conservatoare și retrograde, mentalitățile vor rămâne și ele asemenea (Miroiu 1999, Mungiu-Pippidi 2002).

Schimbarea se poate produce uneori printr-un „șoc exogen”: anumite evenimente internaționale sau crize întrerup ciclul reproducerii instituționale și deschid posibilități de transformare. Ele declanșează și facilitează schimbarea, pentru că anulează, mai mult sau mai puțin, beneficiile care decurg din comportamentul conservator și minimizează întrucâtva costurile asociate schimbării. Dar schimbarea poate fi și endogenă, inițiată de actorii sociali înșiși, ca produs al unor decizii strategice care urmăresc maximalizarea beneficiilor individuale și colective. Sensul schimbării este deseori înspre un izomorfism, implicând apropierea (sub o presiune coercitivă mai mare sau mai mică) de alte instituții similare din mediul mai apropiat sau îndepărtat.

Putem spune că modernizarea Universității București este impusă mai ales de constrângeri exogene (aderarea la Uniunea Europeană, cu presiunea de armonizare

izomorfă), care creează evidente „ferestre de oportunitate” pentru promotorii schimbării, și în mai mică măsură de cauze endogene. În opinia mea, nu există în acest moment beneficii sau stimulente suficiente pe plan individual, pentru ca actorii sociali (cadre didactice, studenți etc.) să promoveze schimbarea de natură endogenă: performanța individuală, chiar excepțională, nu este recunoscută și remunerată; poziționarea independentă, critică, față de grupuri de interese influente aduce dezavantaje considerabile și nu toate cadrele didactice au internalizat anumite norme de comportament, un anumit simț al datoriei și eticii profesionale care să împingă instituția spre transformare „din interior”. Așa cum arată, de fapt, *Analiza diagnostic*, presiunea dominantă rămâne de natură exogenă, de unde și eterna tentație a simulării sau mimării schimbării și pericolul apariției unor noi „forme fără fond”.

Interesant este și faptul că instituțiile nu se prăbușesc neapărat atunci când devin disfuncționale și ineficiente, ci mai degrabă atunci când își pierd legitimitatea, când nu mai corespund unor coduri sociale și culturale dominante, fie în contextul instituțional imediat, fie în cel al instituțiilor echivalente pe plan internațional. Pentru a se menține în competiție deci, simpla supraviețuire economică nu e suficientă: e nevoie de *legitimitate*, de conformitate cu anumite sisteme de norme și valori.

În *Analiza diagnostic* este extrem de clar faptul că Universitatea este conștientă de această nevoie de legitimitate, de recunoaștere națională și internațională, pe baza satisfacerii unor norme și valori larg împărtășite.

Așa cum am spus deja, instituțiile sunt structuri care constrâng și modelează acțiunea umană. Ele sunt forme, sisteme de reguli, norme și cadre cognitive, care stabilizează comportamentul uman. Este esențială această triplă alcătuire a instituțiilor ca sisteme *cognitive, regulative și normative* (Scott 1995, 2001): instituțiile influențează acțiunea indivizilor, impunându-le să se conformeze anumitor sisteme de reguli, norme morale și imprimându-le o anumită concepție despre practicile sociale. Pentru instituțiile care sunt deja inculcate în comportamentul individual, indivizii au internalizat deja o anumită concepție, anumite norme și reguli ale jocului și, în consecință, nu mai pot concepe ușor un comportament alternativ; cel în conformitate cu instituția respectivă li se pare natural, dat. Instituția poate deci avea pentru individ o triplă legitimitate: cognitivă, normativă și regulativă.

Documentele produse de conducerea Universității indică faptul că aceasta este implicit conștientă de aceste trei componente ale oricărei instituții. Teza mea este însă că încercarea de a impune un nou model cognitiv și normativ este problematică, atâta timp cât nu se instituie niște mecanisme clare, coercitive, de reglementare și control, care să garanteze că această viziune a schimbării instituționale nu rămâne doar pe hârtie.

2. ANALIZA DIAGNOSTIC: CONSTRUCȚIA INSTITUȚIONALĂ A STANDARDELOR EUROPENE

În mare parte, *Analiza Diagnostic 2007* (document redactat de Biroul Senatului Universității) este identic cu *Declarația Rectorului*, din *Manualul de calitate*, publicat în 2004 pe *website*-ul Universității. Acest document încorporează multe din obiecțiile cunoscute ale studenților împotriva procesului de învățământ și, în general, conține o analiză realistă și în cunoștință de cauză a situației, dar nu oferă vreo sugestie asupra modalității în care discursul european, modulat în nenumărate forme și contexte, ar putea fi operaționalizat în mod efectiv, dincolo de o simplă apropiere aparent retorică.

Documentul începe prin a semnală presiunile exogene către schimbare, către imaginarea unui „proiect articulat de viitor”, în condițiile în care „trecutul” și „tradiția” nu mai pot legitima suficient acțiunea instituțională („Astăzi este momentul să imaginăm un proiect de viitor, deoarece referința la trecut nu mai e suficientă pentru a ne orienta deciziile”). Presiunea exogenă este reprezentată de „integrarea europeană a instituției noastre”, care „mai are încă de parcurs câteva etape”, și se manifestă acut ca o „campanie mediatică ostilă”, care „cere în mod vehement o racordare mai rapidă la standardele Europei occidentale, o reorientare a procesului de formare universitară către student”. Deși documentul nu menționează vreo motivație internă a schimbării, ci doar ostilitatea presei în contextul integrării europene, el recunoaște deschis că „asemenea cerințe”, ca, de pildă, reorientarea educației spre studenți, „sunt în esență legitime” și respinge explicit invocarea tradițiilor ilustre ca argument împotriva reformelor, arătând astfel că e perfect conștient de strategiile de legitimare îndeobște utilizate și de cadrul mai larg de dezbateră și controversă.

În aceste condiții, se arată, Universitatea din București „acționează hotărât pentru a generaliza în instituție schimbările menționate, care sunt deja efective în multe facultăți”. Aceste schimbări sunt legate de baza materială a instituțiilor, dar și de „atitudini și mentalități”. „Atitudinile și mentalitățile trebuie să facă obiectul unei munci atente de reorientare”, spun autorii documentului, întrucât „multe decizii se iau la nivel de catedră, pornind de la o viziune pe termen scurt” (presupun că faptele arătate aici în mod eufemistic semnaleză rolul predominant al interesului individual și de grup, în defavoarea interesului general). Autorii documentului recunosc explicit că Universitatea din București „are de luptat cu multe inerții și neajunsuri” în domeniul mentalităților și că „inerția tradiției poate constitui un obstacol în calea unor procese adaptative absolut necesare”. În mod încă mai surprinzător, autorii admit și că, de fapt, nu există instrumente de reglementare și control adecvate: „nu există încă instrumentele manageriale pentru a se urmări strategii ale Universității în ansamblu, prin măsuri implementate în fiecare facultate” – cu alte cuvinte, nu există reglementări care să asigure punerea în practică a schimbării, adică operaționalizarea proiectului și contracararea

puternicei dependențe de traiectoria inerțială existentă. Insist asupra acestui pasaj, deoarece el creează o puternică așteptare, ca, măcar câteva sugestii legate de instituirea, pe viitor, a unor astfel de mecanisme de reglementare, să apară în acest text.

Urmează o listă de „mari provocări”, cu care „se confruntă” Universitatea din București. În termeni neoinstituționali, acestea sunt tot atâtea surse de șoc exogen, menite să declanșeze schimbarea instituțională, dar și ferestre de oportunitate, care pot fi folosite sau nu spre avantajul instituției:

1. „inovarea rapidă în domeniul tehnologiilor informației și comunicării și pătrunderea acestor tehnologii în toate domeniile vieții”. Cadrele didactice și studenții, se arată, „au obligația să utilizeze aceste tehnologii”. „Din nefericire multe cadre didactice, în special din generațiile vârstnice”, „speră că vor ieși la pensie fără să fie nevoite să învețe tehnicile noi de comunicare; până atunci mai sunt însă câțiva ani care vor fi pierduți pentru Universitate”;

2. aderarea la Uniunea Europeană, care va face să crească fluxurile de studenți către țările vest-europene. Dacă Universitatea București nu se va alinia la „standardele calitative și de performanță” din țările dezvoltate ale Europei, avertizează autorii, ea își va pierde atractivitatea pentru studenții români, în situația în care taxele de școlarizare sunt deja mai mici la unele universități vest-europene decât în România. Motivele pentru care schimbarea instituțională este necesară, ni se sugerează, nu sunt numai de ordin pragmatic, ci și etic: „Este datorită universităților românești să le ofere cetățenilor români o formare de nivel mondial”;

3. „procesele de globalizare, cu multiplele lor forme și consecințe”, care vor continua să atragă „tinerii de talent care au mai rămas” către universități concurente. Aceasta pentru că „doctoranzii și masteranzii noștri sunt foarte căutați în străinătate, pe când acasă suferă din cauza unor condiții de trai mizere” („proportia dintre salariile profesorilor și ale asistenților este de 1:5–1:7”);

4. dezvoltarea învățământului superior de masă. Ea constituie o provocare deosebită, deoarece aduce în sistem și „studenți cu un potențial mai redus de performanțe”, care însă, din motive financiare (fiind plătitori de taxe) „sunt menținuți în sistem și reușesc să obțină și diplome, care sunt echivalente pe piața forței de muncă cu diplomele celor mai valoroși dintre colegii lor”. „Universitatea trebuie să se adapteze activ” existenței învățământului de masă, adaptând conținutul nevoilor profesionale ale studenților: ciclul de 3 ani cere „o formare adecvată intrării absolvenților pe piața muncii”, o „formare pentru carieră”, iar formarea pentru „excelență” și „asimilarea unui volum mare de cunoștințe teoretice” trebuie lăsate pe seama ciclului masteral și doctoral, care nu sunt cicluri de masă, ci de elită. Documentul vizează explicit aici confuzia, repetat subliniată și de studenți, între nivelul de dificultate al ciclului de licență (perceput ca fiind mult prea solicitant, excesiv de teoretic și rupt de imperativele pieței) și cel al ciclului masteral (în general, perceput de studenți ca insuficient de specializat și ca o reciclare a acelorași cursuri deja parcurse în ciclul anterior).

La aceste provocări majore (în special concurența internațională, în contextul integrării, și slaba disponibilitate către utilizarea tehnologiilor informației și comunicării), se adaugă „declinul demografic al României”, concurența internă din partea universităților particulare, dar și „pierderea monopolului asupra educației superioare”, în fața „ofertanților de pregătire superioară neuniversitară”, care califică forța de muncă prin programe de *training* pentru companii private. În concluzie, arată documentul, este nevoie de o nouă strategie de schimbare, în absența căreia „riscăm să fim depășiți de realități”: trebuie să fim mai competitivi decât „concurența”. Poate fi sesizat un anumit realism al analizei (de exemplu, când afirmă că, dacă nu facem schimbările necesare, vom pierde până și „tinerii de talent care au mai rămas”); în același timp, autorii admit că schimbarea s-a aflat în mod constant pe agenda conducerii Universității *în ultimii 10 ani*, dar că rezultatele au fost mereu nesatisfăcătoare:

„Factorii enumerați anterior impun cu necesitate un nou program, o nouă strategie a Universității din București. Necesitatea unor schimbări profunde în organizarea studiilor și a rutelor profesionale a fost discutată de mai multe ori în ședințele de Senat (decembrie 1997, mai 1999, martie 2000, mai 2001, aprilie 2002, februarie 2004, iunie 2006, decembrie 2006, februarie 2007). De fiecare dată s-a convenit asupra unor principii de schimbare, dar acestea nu au fost însă decât parțial realizate. Dacă nu facem acum schimbările necesare, riscăm să fim depășiți de realități. Nu este suficient să te miști repede, trebuie să te miști mai repede decât concurența”.

În ce privește „starea actuală a Universității din București” (secțiunea 3), *Analiza Diagnostic* pleacă de la premisa că „orice program de schimbare trebuie să pornească de la o evaluare obiectivă a situației actuale”, în care: „să se evite atât critica nihilistă” (*totul e dezastru; nimic nu este bun*), *să se pună în valoare tradițiile care se impun a fi menținute și dezvoltate, să se identifice tradițiile care au doar o valoare sentimentală și care se pot dovedi obstacole în calea dezvoltării*, dar și *să se evite autoelogierea ipocrită, care ocultează realitatea și nu permite identificarea soluțiilor corecte*. Instituțional vorbind, autorii demonstrează din nou că sunt perfect conștienți de „dependența de pârție” a instituției, de tendința de a simula schimbarea pentru a minimaliza costurile, ca și de argumentele tipice, care legitimează rezistența, de exemplu invocarea unor standarde de calitate presupus înalte, amenințate de caracterul de masă al învățământului postdecembrist. O asemenea analiză, spun autorii, ar trebui să identifice corect „punctele tari” și „punctele slabe” ale instituției, ca premise ori fundamente ale procesului de transformare.

Printre „punctele academice tari”, s-ar număra următoarele: Universitatea din București s-a menținut ca „prima universitate a țării” într-o perioadă dificilă; ea și-a diversificat oferta educațională, iar structura programelor de studii a fost compatibilizată cu programul Bologna. Universitatea „dispune de resursele umane necesare pentru derularea noilor programe de masterat la un nivel calitativ

adecvat”; de asemenea, a fost generalizat sistemul școlilor doctorale. Un alt punct tare este potențialul de cercetare științifică, superior celorlalte universități din țară. Tot ca „punct tare” este menționată „creșterea preocupărilor pentru asigurarea calității”, la care documentul se referă în termenii următori:

„Universitatea din București a fost una dintre primele universități din țară care a conștientizat importanța îmbunătățirii continue a calității programelor de studii, a activităților de cercetare științifică și a organizării și funcționării instituției. A fost conceput și implementat un program consistent de formare a unei culturi a calității și au fost introduse proceduri privind managementul și îmbunătățirea calității la nivelul facultăților și Universității. Universitatea din București a elaborat propriile instrumente (manuale, ghiduri, proceduri) privind asigurarea, managementul și controlul calității. Procedurile noastre sunt publicate pe situl *web* și au apărut deja într-o ediție tipărită”.

În ce privește „punctele academice slabe”, pe lângă „slaba atractivitate a ofertelor educaționale din unele facultăți” și „conjunctura defavorabilă” în care se află facultățile de științe exacte, în condițiile „lipsei unei cereri de cercetare din partea industriei românești”, principalul punct slab ar fi „ignorarea efectelor calitative ale învățământului superior de masă”. Conform opiniei autorilor, „calitatea materialului uman” a scăzut, iar încercarea profesorilor de a menține aceleași exigențe și standarde calitative ca în perioada anterioară anului 1989 este sortită eșecului. De aceea, „paleta metodelor didactice” trebuie să se diversifice, materiile trebuie să devină mai accesibile, iar cadrele didactice trebuie să-și modifice atitudinea față de studenți: mai multă „răbdare”, „dragoste”, „dăruire”, mai multă disponibilitate față de nevoile lor. Redau acest pasaj în întregime, pentru că, în ciuda justeței de ansamblu a poziției exprimate, el mi se pare edificator, în ce privește o anume viziune unilaterală asupra *cauzelor* problemelor actuale:

„În mod obiectiv, studenții nu sunt egali din punctul de vedere al aptitudinilor. Nu este o rușine să constatăm că studenții nostri sunt mulți și primim din ce în ce mai mulți. Înmatriculând din categorii care în trecut nu ar fi reușit la examenul de admitere, media intelectuală a grupurilor noastre de studenți este în scădere. Noi nu ne-am gândit însă în mod serios la această problemă. Sunt facultăți care au păstrat același nivel de exigență ca acum 10–15 ani, aplicându-l unei mase de studenți cu caracteristici diferite. În consecință, rata eșecurilor școlare este foarte mare. Răspunsul se află în direcția cursurilor de pregătire, a parcursurilor propedeutice, dar și a restrângerii ariei de acoperire în programe. Este nevoie de regândirea unor programe, pornind de la repere profesionale și psihopedagogice diferite. (...) Educația este o activitate caracterizată prin dăruire, răbdare, dragoste pentru cei tineri, dorința de a-i încuraja și de a-i ajuta să parcurgă etapele cunoașterii. Paleta metodelor didactice trebuie să se lărgască, iar cadrele să primească misiuni de predare optim alese: conducătorii de doctorat să

predea la Școala doctorală, nu la anul I. Altminteri, aceasta scădere a calității materialului uman se va propaga în sus, afectând și recrutarea cadrelor didactice”.

Analiza pare a fi conștientă de o parte din aceste aspecte, dar mai ales de deficiențele de natură didactică și cantitativă, nu și de cele care țin de calitatea, coerența și legitimitatea problematică a unor programe de învățământ, așa cum sunt ele concepute în prezent.

Un aspect asupra căruia autorii insistă în mod deosebit este legătura dintre teorie și practică. Dacă pregătirea fundamentală, teoretică, oferită de Universitatea București pare a fi excelentă, conform autorilor *Analizei*, „practica este deficitară”, iar acesta este „principalul reproș pe care ni-l fac studenții și absolvenții noștri”.

Un alt punct slab este „slaba utilizare a tehnologiilor informației și comunicării în formarea profesională a studenților”: „avem încă facultăți care sunt foarte departe de a utiliza aceste tehnologii, mai ales în predare și în formarea profesională”, ba chiar „își fac o onoare din a menține o orientare teoretică foarte înaltă” și de a ignora tehnologiile informației și nevoile studenților în acest sens. Modul în care este formulată problema generează unele ambiguități: nu e deloc clar în ce măsură ignorarea tehnologiilor informației poate fi scuzaată prin idealul „conservării unei orientări teoretice foarte înalte”. Aș zice că o orientare teoretică avansată nu este deloc incompatibilă cu utilizarea tehnologiilor informației, iar cei care refuză informatizarea comunicării cu studenții nu pot în niciun caz învoia scuza rezistenței la presiunea de a coborî standardele de calitate. În orice caz, spun autorii, până când situația se va remedia, „mai sunt însă câțiva ani, care vor fi pierduți pentru Universitate”².

În fine, continuă autorii, sistemele de evaluare a studenților sunt „deficitare”. „Este nevoie să creștem vizibilitatea bunelor practici de evaluare. Să nu mai admitem ca studenții să fie evaluați de o singură persoană, chiar dacă e vorba de titularul cursului. Să includem în norme un număr de ore de participare la jurii de examene. Să invităm la examenele de fine de semestru colegi din alte universități, chiar din străinătate, angajatori, specialiști din economie, pentru a forma o imagine vizibilă și clară în publicul românesc asupra exigențelor Universității din București în diferitele programe de studii, ca și asupra întemeierii lor”. Între timp, în lipsa cvasitotală a oricăror proceduri de evaluare externă, cuplate cu lipsa resurselor materiale (inclusiv lipsa acută a timpului pentru studenți, în condițiile unui an terminal supraaglomerat, dar și a faptului că orele de supervizare nu sunt normate, deci nu sunt plătite), calitatea disertațiilor de licență și masterat scade continuu, în vreme ce notele rămân în general maxime și arbitrare.

² Problema s-ar putea rezolva prin copierea modelelor de comunicare pe *website* și *e-mail*, existente în aproape oricare facultate europeană (dar și în instituții românești) și instituirea *obligației*, pentru absolut *toate* facultățile și *toate* cadrele didactice, de a face informația disponibilă în format electronic (programe, materiale didactice, bibliografii, note etc.).

În concluzie, spun autorii, „din analiza situației actuale a Universității din București și din considerarea acțiunii factorilor interni și internaționali menționați anterior, se desprinde necesitatea efectuării unor schimbări importante în diverse aspecte ale vieții universitare”. Rectoratul Universității din București „a elaborat strategiile necesare pentru realizarea acestor schimbări”, dar „important este ca aceste strategii să fie aplicate și reajustate în funcție de dinamica factorilor care acționează asupra învățământului superior”. Cu alte cuvinte, în termenii teoretici prezentați anterior, ne aflăm în posesia unui model cognitiv și normativ, ba chiar și a unor strategii concrete, care pot asigura operaționalizarea acestui model. Tot ce trebuie să facem este să aplicăm aceste strategii – cu alte cuvinte să găsim și să aplicăm acele mecanisme de reglementare și control, care să asigure punerea în practică a modelului vizat.

Secțiunea 4 a *Analizei* se intitulează *Schimbări necesare* și conține, într-o manieră oarecum dezorganizată, o listă de „obiective” ale schimbării, o listă de „principii” care stau la baza schimbărilor, o secțiune despre „grupurile-țintă”, precum și una despre schimbările anume avute în vedere, ca și despre riscurile și obstacolele în calea lor. Schimbările, pe care Rectoratul le propune Senatului universitar, sunt orientate așadar spre câteva obiective majore (în termenii mei, acestea ar constitui premisele normative ale argumentului). Primul este „compatibilizarea cu structurile universitare la nivel european”, adică „restructurarea programelor de studii în conformitate cu procesul Bologna”. Al doilea este „trecerea de la educarea centrată pe profesor la învățarea centrată pe student”, definită ca un proces „orientat spre așteptările și aptitudinile studentului” și pe „o nouă relație de comunicare profesor-student, bazată pe socializare, pe consultare, pe orientare”. De altfel, Universitatea a elaborat și un document special dedicat trecerii la educația centrată pe student (a se vedea *site-ul* Universității), ceea ce indică importanța specială a acestui obiectiv, iar comentariile critice asupra lipsei actuale de preocupare pentru interesele academice și profesionale ale studenților apar cel mai des în chestionarele completate de aceștia. În fine, ni se spune din nou, un element important al acestei noi relații profesor-student este și „utilizarea pe scară largă a tehnologiilor informației și comunicării” în facilitarea procesului de învățare și evaluare.

Toate aceste schimbări propuse se vor face în raport cu anumite principii fundamentale, dintre care autorii menționează următoarele:

a. menținerea și reafirmarea prestigiului Universității din București. „Considerăm că nu este o laudă deșartă să spunem că Universitatea din București constituie o marcă de calitate în învățământul superior din România, o marcă pe care trebuie să o păstrăm nu numai prin evocarea unui trecut glorios, pentru că invocarea trecutului ca singur mijloc de argumentare a legitimității se epuizează”. „Trebuie să trecem proba sincerității și să recunoaștem că avem un procentaj de studenți care primesc diploma în mod nemeritat, sau, cel puțin, sub standardele în domeniu ale Universității noastre. Menținem în sistem studenți care nu sunt

capabili de performanță, fără să le oferim o pregătire intensivă, adaptată posibilităților lor și ritmului lor de lucru, și îi ducem până la absolvire și până la licență. Vrem ca diploma Universității din București să corespundă cu pregătirea reală a studentului”;

b. corelarea fluxurilor de studenți cu cerințele pieței forței de muncă. „Universitatea nu este o agenție de forță de muncă; totuși, ea produce pentru un context economic și social și trebuie să producă în raport cu ceea ce piața muncii solicită”;

c. diferențierea filierelor de studii de masă și de elită, i. e. licență vs masterat și doctorat;

d. ameliorarea salarizării personalului didactic și nedidactic.

Aceste principii rezumă clar poziția critică a autorilor: nu ne mai putem legitima cu ajutorul tradiției și trecutului glorios; diplomele pe care le acordăm nu corespund de multe ori standardelor de calitate pe care ar trebui să le urmărim; persistăm în a nu face adaptările necesare în ceea ce privește procesul de predare; nu avem în vedere cerințele pieței de forță de muncă; întreținem confuzia între ciclurile de studiu – licență, masterat, doctorat, relativ la gradul de dificultate, specializare și complexitate a materiilor predate.

Schimbările necesare vizează în primul rând „cultura calității”, la care documentul se referă în detaliu în continuare. Pe lângă tonul colocvial al pasajului în ansamblul textului, este de remarcat franchețea cu care autorii disting între cele două „tabere” aflate în opoziție, precum și maniera clară în care se afirmă importanța perspectivei studenților, ca beneficiari ai procesului de învățământ:

„În România, ca și în Europa, atitudinea față de asigurarea calității este pândită de două extreme, care trebuie deopotrivă evitate. Pentru unii, asigurarea calității este un panaceu, leacul tuturor relelor, policlinică și poliție în același timp, mijlocul prin care putem scăpa de subfinanțare, încununarea celor drepte și pedepsirea celor răi. Pentru ceilalți, asigurarea calității nu este decât hârțogărie, o invenție birocratică, care duce la pierdere de timp, o pacoste inventată de administratori. De fapt, asigurarea calității nu are sens, dacă nu începe prin a convinge că are un statut de consiliere și monitorizare în vederea îmbunătățirii continue. Într-adevăr, principiul îmbunătățirii continue este nucleul dur al ideii de calitate, asupra căruia nu poate exista negociere. Cei care propovăduiesc menținerea *statu quo*-ului împotriva îmbunătățirii continue, susținând că așa ceva e imposibil sau nefolositor, sunt conservatorii, „băieții răi”. Pe aici trece linia despărțitoare dintre cele două tabere. Dar, odată admis principiul îmbunătățirii continue, care este, mai întâi de toate, un principiu etic, apoi unul profesional, în fine, unul de bun-simț și de bună-credință, măsura și ritmul îmbunătățirii pot fi diferite. Cultura calității promovează o artă a negocierii, pentru a se obține un optimum de progres, fără a bulversa structurile și oamenii, fără a impune

exigențe disproporționate. Este esențial ca studenții să fie atrași în procesele de evaluare a calității. Nu pentru a le crea o tribună de la care să reclame demisia ministrului – firește – ci pentru ca să prezinte un punct de vedere alternativ, complementar, asupra proceselor din instituție, și astfel să facă acțiunea mai pertinentă, mai precisă. Ei sunt principalii beneficiari ai activității noastre – este absurd să pretindem că ei nu sunt în stare să judece dacă activitatea din universitate le face bine sau rău.”

Pasajul denunță clar atitudinile extremiste, fie de absolutizare, fie de respingere a proceselor de asigurare a calității, și, în plus, distinge clar între două tabere, cei care susțin și cei care se opun acestor procese. Pasajul devine neclar și confuz atunci când vine vorba să explicitizeze ce anume este „asigurarea calității”, dincolo de un proces de „îmbunătățire continuă”, vag definit. În ciuda tonului radical pe alocuri și a justetei de ansamblu a poziției exprimate, în special în ceea ce privește insistența asupra legitimității atragerii studenților în procesele de evaluare, ceea ce surprinde aici, în opinia mea, este promisiunea indirectă a unui proces relativ blând, lipsit de răsturnări majore de situație: ceea ce dorim, în fond, nu e nimic mai mult decât o „*artă a negocierii*”, care să nu „*bulverseze*” structurile și oamenii, să nu le impună „*exigențe disproporționate*”. Cu alte cuvinte, deși autorii sunt conștienți de deficiențele existente, ei nu par a avea, în final, în vedere decât o revizuire de suprafață, nu o restructurare radicală. Este imposibil de înțeles în ce mod ar urma ca perspectiva studenților să fie încorporată în procesul de evaluare, dincolo de referirea vagă la „puncte de vedere complementare, alternative” și asigurarea clară că studenților *nu* li se vor crea „tribune” de la care să „reclame” deficiențele constatate și pe cei în cauză. Șansa de a sugera măcar un mecanism clar de reglementare în acest punct al documentului și de a face astfel un prim pas către instituirea unei proceduri concrete este în mod clar ratată³.

În general, autorii *Analizei* demonstrează o cunoaștere relativ realistă, din interior, a situației, dar tonul de ansamblu rămâne pur descriptiv, general și lipsit de fermitate. Ei aleg de multe ori să ambaleză critica situației într-un limbaj eufemistic, menit parcă mai degrabă să menajeze sensibilitățile actorilor vizați, decât să îi avertizeze sau să îi constrângă. Aceste obstacole pot să apară, spun ei, „dacă deciziile de înnoire sunt luate fără convingere sau vor fi aplicate cu intenția de a demonstra că au fost greșit gândite din capul locului”, autorii arătând astfel că sunt conștienți de mecanismele care au dus la eșecul altor tentative reformiste. Printre obstacole, ei enumeră următoarele:

³ La aceste schimbări legate de calitate, se adaugă „reducerea numărului de ore pe săptămână și creșterea volumului de învățare independentă”, „ameliorarea sistemelor de evaluare”, „regândirea” structurii unor facultăți, reorganizarea programelor de masterat pe principiul „învățării independente”, ca și „motivarea pozitivă a membrilor comunității academice”. Documentul afirmă aici că „anul trecut au fost premiați pentru prima dată și autorii de articole cotate ISI, precum și alți colegi cu rezultate deosebite”.

a. „Refuzul atribuirii responsabilității și pasarea răspunderii unor factori exteriori Universității”, de exemplu, blamarea Guvernului pentru lipsa de fonduri etc.

b. Conservatorismul. „Schimbările radicale sunt stresante și oamenii în general, evită situațiile de stres. Cineva, care a fost obișnuit, zeci de ani, să lucreze într-un anumit sistem și a reușit ca persoană să facă față bine acestuia, acceptă cu greu o schimbare care poate genera un context pe care să nu-l mai poată stăpâni ușor, la care să nu se mai poată adapta sau pe care chiar să-l elimine. Teama de schimbare și teama de a fi afectați negativ de această schimbare sunt în general mascate prin ideologii privind păstrarea tradițiilor valoroase sau păstrarea calității înalte a învățământului românesc împotriva unor fantezii reformiste”.

c. „Lipsa de cunoaștere adecvată a programului de schimbări propus”, cuplată cu „atitudini alarmiste” și „zvонuri mincinoase”, bazate pe reprezentări „distorsionate” și „false” ale situației, menite să creeze o stare de spirit negativă – acestea sunt „tare bine-cunoscute unor grupuri de colegi”.

d. „Lipsa de interes pentru starea instituției. Unora din membrii comunității noastre academice, deși sunt persoane foarte competente în domeniul lor, nu le pasă de ce se întâmplă cu instituția în care își desfășoară activitatea. Aceștia își manifestă doar nemulțumirea, mai ales când întâmpină dificultăți personale. Cerem de la orice membru al comunității academice să fie solidar cu universitatea în care lucrează, să fie preocupat de soarta studenților lui și de viitorul instituției și să lucreze pentru binele acestora”.

e. „Acceptarea verbală a reformei, dar făcută pe seama altora (...). Numărul mare de eșecuri în proiecte punctuale de reformă ne face să credem că mulți români doresc reforma doar în principiu, pentru spectacol, și cu condiția să fie afectați doar alții și nu ei. Sperăm că membrii comunității noastre academice vor evita capcanele acestui stereotip și vor accepta să fie deschizători de drumuri în procesele de schimbare, dacă vor să se mândrească, și în anii ce vin, că aparțin unei universități aflate în «top 500» mondial”.

În descrierea de mai sus recunoaștem strategii ale rezistenței frecvent practicate în mediul academic în ultimele două decenii. În termeni neoinstituționali implicați, autorii demontează resorturile conservatorismului cadrelor didactice, făcând aluzie la dependența de traiectoria anterioară, dorința de minimalizare a costurilor și maximalizare a beneficiilor, urmărirea interesului personal, lipsa eticii profesionale (ipocrizia, egoismul, lipsa de solidaritate cu studenții, indiferența), ca și la argumentele-tip cu care este legitimată rezistența la schimbare (veșnic invocatele tradiții înalte, modelul elitist-conservator pe care ar trebui să-l păstrăm). Modul în care s-ar putea trece însă de la această descriere corectă a realității, de la această înțelegere subtilă a mecanismelor care se opun schimbării, la operaționalizarea unui proiect de reformă, rămâne nespecificat și e cu atât mai neclar cu cât secțiunea se încheie cu exprimarea „speranței” că universitarii vor ști să evite „capcanele”, acceptând rolul de „deschizători de drumuri”. Așa cum am mai spus, o astfel de analiză, oricât de pertinentă ar fi și oricât de răspicat ar afirma

importanța intereselor și perspectivei studenților, este funcțională dacă este însoțită de măsuri concrete. Faptul că, de foarte mulți ani încoace, analizele se succed, mereu mai ample, dar fără rezultate practice notabile, arată că operaționalizarea discursului reformativ întâmpină dificultăți.

În concluzie, argumentul în favoarea schimbării este susținut de o sumă considerabilă de premise factuale, circumstanțiale, care descriu starea de fapt în Universitatea București, precum și de o serie de premise normative, care indică în mod clar scopul în vederea căruia aceste schimbări sunt necesare (competitivitate internă și internațională, integrare europeană, asigurarea calității, evitarea consecințelor negative, trecerea la învățarea centrată pe student etc.). Am citat pe larg din *Analiza diagnostic*, pentru a arăta că Universitatea este conștientă de deficiențele existente și de obstacolele majore în calea schimbării instituționale, pentru a arăta că legitimarea transformării se face în primul rând prin invocarea presiunii exogene (nu endogene), dar mai ales pentru a demonstra absența componentei de reglementare din aceasta analiză. Din punct de vedere instituțional, componenta cognitivă și mai ales cea normativă a Universității sunt centrale în acest discurs – ni se spune ce este Universitatea, care este starea ei actuală, dar mai ales cum ar trebui să fie și ce obiective ar trebui să urmărim –, dar nu ni se spune nimic despre modul în care ar trebui operaționalizat acest discurs, prin ce măsuri și reglementări concrete ar putea fi realizate obiectivele enunțate.

Sigur că, prin definiție, o „analiză” nu are nevoie să-și propună mai mult decât să descrie și să analizeze situația, și este rolul altor tipuri de documente să schițeze cadrul de reglementări. Cu toate acestea, având în vedere că documentul începe prin a recunoaște că nu există încă reglementările necesare pentru a pune proiectele în practică la nivel de facultăți și că încercarea de punere în practică s-a soldat cu repetate eșecuri, este de așteptat, poate, ca direcțiile generale ale unor astfel de reglementări să fie schițate. De pildă, odată ce „învățarea axată pe student” urmează a fi un obiectiv major, în ce măsură evaluările studenților vor deveni centrale în reorganizarea programei, în asigurarea calității? Documentul nu specifică acest lucru și, în mod sigur, o astfel de reorientare către student ar avea consecințe asupra actualului cadru instituțional. Pe de altă parte, documentul afirmă că schimbările se vor face „fără a bulversa” oamenii și structurile.

Să comparăm *Analiza diagnostic 2007* cu *Declarația Rectorului* din *Manualul de calitate* publicat în 2004 (text la care m-am referit în Iețcu-Fairclough & Fairclough 2007) pentru a constata că, în mare măsură, textele sunt aproape identice. Iată un singur pasaj:

Declarația Rectorului/Manual de calitate 2004: „Factorii enumerați anterior impun cu necesitate un nou *program de reformă*, o nouă strategie a Universității din București. Necesitatea unor schimbări profunde în organizarea studiilor și a rutelor profesionale a fost discutată de mai multe ori în ședințele de Senat (decembrie 1997, mai 1999, martie 2000, mai 2001, aprilie 2002, decembrie 2003). De fiecare dată s-a convenit asupra unor *liste tot mai largi de principii de*

schimbare, dar care nu au fost decât parțial realizate. Considerăm că, dacă aceste schimbări nu le facem acum, riscăm să fim depășiți de realități. *Nu ne putem asuma un asemenea risc și susținem cu insistență aplicarea unui program de schimbări în structura studiilor universitare și a rutelor profesionale*”.

Analiza Diagnostic 2007: „Factorii enumerați anterior impun cu necesitate un nou program, o nouă strategie a Universității din București. Necesitatea unor schimbări profunde în organizarea studiilor și a rutelor profesionale a fost discutată de mai multe ori în ședințele de Senat (decembrie 1997, mai 1999, martie 2000, mai 2001, aprilie 2002, februarie 2004, iunie 2006, decembrie 2006, februarie 2007). De fiecare dată s-a convenit asupra unor principii de schimbare, dar acestea nu au fost decât parțial realizate. Dacă nu facem acum schimbările necesare, riscăm să fim depășiți de realități. *Nu este suficient să te miști repede, trebuie să te miști mai repede decât concurența*”.

Am subliniat elementele de noutate în 2007, comparativ cu 2004: în textul din 2007, cuvântul „reformă” a fost abandonat sau a fost înlocuit peste tot cu „schimbare”, iar lista de ședințe la care s-a discutat necesitatea punerii imediate în aplicare a schimbărilor este în 2007 de două ori mai lungă decât în 2004.

3. CONCLUZII

Revenind la *Analiza diagnostic*, argumentul în favoarea reformei instituționale pleacă de la premise factuale (analiza stării de fapt), cuplate cu enunțarea obiectivelor urmărite, ca premise normative, precum și cu premise de tip implicativ (dacă nu operăm aceste schimbări, vom fi depășiți de realități etc.). În ansamblu, de altfel, componenta cognitivă și cea normativă a transformării instituționale (ce model instituțional urmărim, ce norme și valori ne ghidează) sunt reprezentate în textul *Analizei*. Componenta regulativă sau cadrul de reglementări și măsuri, care ar trebui adoptate pentru transformarea proiectului instituțional în realitate, este însă absentă.

În concluzie, există un decalaj între articularea a ceea ce Universitatea afirmă că urmărește la nivelul practicilor din învățământ și modul de reglementare a acestor practici. Universitatea continuă să propună modele cognitive și normative, să recontextualizeze discursuri preluate din Europa, dar fără să-și ofere posibilitatea punerii în practică a proiectului de viitor.

BIBLIOGRAFIE

1. BECIU, CAMELIA & PERPELEA NICOLAE, coord., *Europa și spațiul public: discursuri, reprezentări, climat emoțional*, București, Editura Academiei, 2007.
2. BOURDIEU, PIERRE, *Language and Symbolic Power*, Cambridge, Polity Press, 1991.
3. CHOULIARAKI, LILIE & NORMAN FAIRCLOUGH, *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*, Edinburgh University Press, 1999.

4. DĂIANU, DANIEL, *Încotro se îndreaptă țările postcomuniste?*, Iași, Editura Polirom, 2000.
5. FAIRCLOUGH, NORMAN, *Language and Power*, Longman, Second Edition, 2001.
6. FAIRCLOUGH, NORMAN, *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*, London, Routledge, 2003.
7. FAIRCLOUGH, NORMAN, *Language and Globalization*, Routledge, 2006.
8. GIDDENS, ANTHONY, *The Constitution of Society*, Cambridge, Polity Press, 1984.
9. GIDDENS, ANTHONY, *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge, Polity Press, 1987.
10. IEȚCU, ISABELA & NORMAN FAIRCLOUGH, *Re-scaling Higher Education in Romania, a Discourse-Analytical Perspective on Strategies of Implementation and Resistance*, în BECIU C. & PERPELEA N. (coord.) *Europa și spațiul public: discursuri, reprezentări, climat emoțional*, București, Editura Academiei, 2007, p. 265–292.
11. IEȚCU, ISABELA, *Argumentation, Dialogue and Ethical Perspective in the Essays of H.-R. Patapievici*, București, Editura Universității București, 2006a.
12. IEȚCU, ISABELA, *Discourse Analysis and Argumentation Theory: Analytical Framework and Applications*, București, Editura Universității, 2006b.
13. ILIESCU, ADRIAN-PAUL, *Anatomia răului politic*, București, Editura Institutul European, 2005.
14. JESSOP, BOB, *Critical semiotic analysis and cultural political economy*, *Critical Discourse Studies* 1(2), 2004, p. 159–174.
15. JESSOP, BOB, *State Power, A Strategic-Relational Approach*, Cambridge, Polity Press, 2007.
16. LECOURS, ANDRÉ, ed., *New Institutionalism: Theory and Analysis*, University of Toronto Press, 2005a.
17. LECOURS, ANDRÉ, *New Institutionalism: Issues and Questions*, în Lecours, A. (2005) ed. *New Institutionalism: Theory and Analysis*, University of Toronto Press, 2005, p. 3–25.
18. MIROIU, MIHAELA, *Societatea retro*, București, Editura Trei, 1999.
19. MUNGIU-PIPPIDI, ALINA, *Politica după comunism*, București, Editura Humanitas, 2002.
20. SCOTT, W. RICHARD, *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks, CA, Sage, 1995; 2001.

COMPORTAMENTUL ECONOMIC AL CREDINCIOȘILOR ÎN MEDIUL RURAL ROMÂNESC

MANUELA GHEORGHE*

ABSTRACT

THE ECONOMIC BEHAVIOR OF BELIEVERS IN ROMANIAN RURAL AREAS

The topic of this article was suggested by certain well-known classical theories according to which, in all their fields of activity, including the economic one, believers are also influenced by the religion they belong to. At this stage, I limited myself to the statistical processing and interpretation of empirical field data. I have correlated the subjects' religious belonging with a series of specific economic indicators such as their income, their profession, the preference for the work in public or private sectors, their availability for starting a business on their own. However, I also took into account the way in which the economic status of these persons can influence their level of religiosity. These are preliminary results, which cannot, at this stage, enable us to draw any conclusions with regard to the influence of religious belonging on economic behavior/outcomes, but which can provide a starting point for certain future studies.

Keywords: religiosity, rural religiosity, religious belonging, protestant ego, economic behavior, income – subject, income – household, subject's occupation, private initiative, occupational specificity.

În cea mai mare parte a sa, sociologia weberiană a religiilor este dedicată demonstrării științifice a tezei, conform căreia marile religii ale lumii, mai precis imaginile despre lume pe care acestea le propun (*Weltbild*), determină moduri de viață și comportamente specifice, influențează major, sub aspect economic, moral, etic, politic sau cultural, viața credincioșilor și a societăților cărora aceștia le

* Address correspondence to Manuela Gheorghe: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: manu_er2003@yahoo.ro

¹ A se vedea în acest sens capitolul „Caste, clase și religie” din amplul tratat *Economie și societate*, capitol unde Weber analizează, în peste 60 de pagini, această problematică, în legătură cu religiozitatea țărănească, religiozitatea meșteșugarilor, religiozitatea burgheză etc. (Max Weber, *Sociologia religiilor*, traducere Claudiu Băciu, București, Editura Teora, 1998, p. 88–142).

aparțin. În mod sugestiv, o subtemă weberiană esențială era, de altfel, tocmai aceea a detectării unor „afinități electivă” între anumite tipuri de religiozitate și unele categorii sociale specifice².

Punctul de pornire al teoriei privitoare la înțelegerea religiei drept sursă de schimbare socială se poate identifica în *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, studiu weberian, în care se argumentează ideea, conform căreia, în condiții sociale determinate, anumite motivații metafizice sau religioase provoacă, din partea societăților și a credincioșilor, reacții socio-economice specifice. Analizând unele statistici contemporane care evidențiau că anumite regiuni din Germania, locuite cu preponderență de protestanți, erau mai avansate economic, sociologul german constata *caracterul predominant protestant al posesiunii de capital și al patronatului, și participarea relativ mai mare (...), a protestanților la proprietatea asupra capitalului*³. Weber observa că anumite curente protestante, mai ales cele ascetice (calvinismul secolului XVII, pietismul, metodismul, sectele anabaptiste) au demonstrat o înclinație specifică spre raționalismul economic, înclinație a cărei cauză, nota acesta, „trebuie căutată în primul rând în specificul lăuntric durabil al confesiunilor și nu numai în situația istorico-politică exterioară, dintr-un moment sau altul”⁴.

Weber avea să demonstreze, astfel, că numai etosul protestant (un anumit stil de viață, bazat pe anumite norme religioase), datorită trăsăturilor specifice ale acestuia, a putut fi sursa capitalismului occidental modern. Sociologul german sintetiza conținutul acestei etici în următoarele cinci enunțuri: **1.** Dumnezeu e absolut și transcendent; a creat lumea și o guvernează, dar spiritul limitat al omului nu îl poate sesiza; **2.** Dumnezeu a predestinat fiecărui om damnarea sau salvarea, iar această hotărâre divină nu poate fi modificată de om; **3.** Dumnezeu a creat lumea pentru propria sa glorie; **4.** Datoria omului e să muncească spre gloria lui Dumnezeu și să creeze pe pământ regatul lui Dumnezeu; **5.** Toate lucrurile pământești aparțin păcatului, iar salvarea este oferită de grația divină. În centrul acestui etos este situată teza predestinării, conform căreia omul este incapabil să modifice în vreun fel ceea ce divinitatea a hotărât pentru el; în consecință, protestantismul fiind acela, care, printre altele, va elimina practicile magico-sacramentale, de care făcea uz creștinismul tradițional: pocăința, ispășirea, mărturisirea, indulgențele etc.

Ce poate face omul pentru a se face plăcut lui Dumnezeu și pentru a putea spera să se afle printre cei aleși (*electi*)? Conform punctului 4 al Confesiunii de la Westminster din 1643, omul trebuie să-și îndeplinească datoria (*Beruf*) spre gloria lui Dumnezeu (*Gloria Dei*) și să creeze pe pământ regatul lui Dumnezeu, iar datoria constă în muncă. Numai în succesul profesional omul poate afla un semn

³ Marx Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 23.

⁴ *Ibidem*, p. 27.

(*certitudo salutis*) că se află printre *electi*; numai succesul profesional și sporirea averii îi poate da dreptul să spere. E vorba, deci, de o nouă concepție asupra muncii, în care munca laică este investită cu o semnificație religioasă, de asceză laică. Singura cale de obținere a mântuirii, conform acestui etos, îl reprezintă succesul în muncă, dublat de o viață trăită conform unor comandamente religioase stricte și ascetice, bazate pe rigoare, simplitate și hărnicie. În viziunea protestantă, așadar, nu există nicio contradicție între setea de avere și viața ascetică, condamnabile fiind numai luxul, profitul, consumarea surplusului, tot ce este peste nevoile traiului zilnic trebuind reinvestit. Astfel, setea de avere, impuls irațional, specific oamenilor din toate timpurile, poate fi dominat rațional în scopul obținerii rentabilității. Viața ascetică (limitarea consumului) și succesul în muncă (obținerea de avere) sunt cele două elemente ce aveau să conducă treptat la ceea ce Weber numea organizarea rațională a muncii. Toate aceste analize i-au permis sociologului german să conchidă că etosul puritan, prin mentalitatea specifică pe care a introdus-o în lumea muncii, a reprezentat un element (nu o cauză), care a favorizat într-un mod decisiv dezvoltarea capitalistă modernă.

Așadar, demonstrația weberiană, privitoare la „afinitățile semnificative” dintre etica protestantă și cea capitalistă, este, prin extensie, și o demonstrație a faptului că apartenența credincioșilor la variate forme religioase (ortodoxie, catolicism, neoprotestantism, etc.), prin credințele și atitudinile religioase specifice, pe care acestea le generează sau inspiră, determină comportamente specifice în sfera vieții profane a credincioșilor: economică, politică, socială, culturală etc. Am încercat să detectăm unele elemente sugestive pentru această problemă, făcând apel la rezultatele empirice oferite de o amplă anchetă de teren, realizată relativ recent, pe un eșantion reprezentativ pentru populația rurală⁵.

Conform rezultatelor obținute, mai mult de jumătate din totalul populației investigate (57%) nu era cuprinsă în nicio formă de activitate remunerată, 31,8 % activa în sectorul privat, 9,5% în sectorul de stat, 1,0% în sectorul mixt. Profilul profesional al populației rurale este, așa cum se poate constata, mult diferit de cel al satului românesc tradițional, antebelic, într-o asemenea măsură încât pare neverosimil și inadecvat să mai putem vorbi în prezent, la modul generic, despre o clasă țărănească în sensul autentic al cuvântului, sau despre țăranul român ca fiind acel element, simbolic definitoriu, al satului românesc. Constatăm cu o reală îngrijorare cum satele românești actuale sunt mult îmbătrânite din punct de vedere demografic, acestea fiind locuite într-un procent majoritar (36%) de pensionari; 13,0% sunt muncitori calificați, 11,9% sunt agricultori cu gospodărie proprie, iar 9,5% sunt persoane casnice. Salariații cu studii medii (3,4%) și cei cu ocupații intelectuale (3,1%) vin să întregescă acest tablou prea puțin optimist (vezi *Tabelul nr.1*)

⁵ Am folosit, în exclusivitate, analize proprii, realizate prin prelucrarea statistică a datelor empirice furnizate de ancheta națională realizată de *Centrul de Sociologie Urbană și Regională* în luna iunie 2003, pe un eșantion reprezentativ la nivel de județ, care a cuprins 36 000 de subiecți, dintre care 17 000 din mediul rural.

Tabelul nr.1

Fără ocupație	4,4
Casnică	9,5
Lucrător familial neremunerat	1,2
Preșcolar, elev, student	1,8
Șomer	2,2
Pensionar	36,0
Agricultor cu gospodărie proprie	11,9
Agricultor în fermă sau asociație	1,7
Lucrător agricol	0,3
Zilier	1,9
Muncitor necalificat	2,7
Muncitor calificat	13,0
Salariat studii medii	3,4
Lucrător cont propriu neagricol	1,1
Tehnician, maestru	0,9
Specialist ocupații intelectuale	3,1
Cadre de conducere	0,3
Patron	0,8
NS-NR	3,7
Total rural	100

Corelând indicatorul apartenenței religioase cu variabila „ocupația principală a subiectului în prezent”, a rezultat următoarea situație pentru totalul populației rurale (vezi *Tabelul nr. 2*).

Tabelul nr. 2

Ocupația subiectului în prezent				Care e religia dvs.?				
	Ortodoxă	Romano-catolică	Neo protestantă	Greco-catolică	Musulmană	Altă religie	Fără religie	Religie nedeclarată
Fără ocupație	4,5	2,4	4,4	2,3	15,4	3,7	26,1	14,3
Casnică	2,4	9,7	6,5	5,2	11,5	13,4		10,7
Lucrător familial neremunerat	1,1	1,6	2,7	2,3	3,8	1,8		3,6
Preșcolar, elev, student	1,9	2,2	1,7	1,2		0,7		
Șomer	2,3	1,6	1,0	2,3		2,2		
Pensionar	36,3	29,4	29,5	49,1	26,9	38,3	13,0	25,0
Agricultor cu gospodărie proprie	12,4	7,1	14,0	4,6	3,8	9,7	4,3	

Agricultor în fermă sau asociație	1,6	1,5	0,2	2,9		3,9	4,3	
Lucrător agricol	0,3	0,1	0,5			0,4		
Zilier ocazional	2,0	0,4	1,5	0,6		1,7	17,4	7,1
Muncitor necalificat	2,8	2,1	3,9	1,2	3,8	2,1		3,6
Muncitor calificat	13,2	10,4	15,0	12,7	19,2	11,2	17,4	10,7
Salariat studii medii	3,5	2,4	4,1	1,2	11,5	2,5		
Lucrător pe cont propriu neagricol	1,0	0,7	1,0	0,6		2,1	4,3	4,3
Tehnician, maestru	1,0	0,4	0,5	3,5		1,0		
Intelectual	3,2	1,4	2,4	3,5		3,5		
Cadre de conducere	0,4	0,2	0,2			0,1		
Patron	0,8	0,8	0,5	0,6	3,8	0,3		
NS-NR	2,4	2,4	10,4	6,4		1,5	13,0	7,1
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

Cultul cu cel mai ridicat procent de *pensionari* pare a fi, conform anchetei invocate, cel greco-catolic (49,1%), 38,3% sunt pensionari de „altă religie”, 36,3% pensionari ortodocși, 29,5% neoprotestanți, 29,4% romano-catolici și 26,9% musulmani. În rândul subiecților musulmani întâlnim cei mai numeroși *muncitori calificați* (19,2%), 17,4% dintre repondenți sunt fără religie, 15,0% sunt neoprotestanți, 13,2 % ortodocși, 12,7% greco-catolici, 10,4% romano-catolici.

Agricultorii cu gospodărie proprie par a se afla cu preponderență printre neoprotestanți (14,0%) și ortodocși (12,4%), romano-catolici (7,1%), greco-catolici (4,6%). Cele mai numeroase persoane *casnice* (13,4%) se află printre subiecții de „altă religie”, printre subiecții de religie musulmană (11,5%), romano-catolică (9,7%), 5,2 % greco-catolică, cel mai mic procent (2,4%) constatându-se în cazul subiecților de religie ortodoxă.

Salariații cu studii medii constituie categoria profesională cel mai bine reprezentată în cazul subiecților musulmani (11,5%), procente mult mai modeste constatându-se la toate celelalte categorii de culte: 4,1% neoprotestanți, 3,5% la ortodocși, 2,45 la romano-catolici, 1,2 % la greco-catolici.

Constatări interesante s-au putut înregistra și în situația corelării apartenenței religioase a subiecților cu indicatorul „sectorul în care sunteți angajat”, rezultând datele de mai jos (vezi *Tabelul nr.3*).

Tabelul nr. 3

Care este religia dvs.?	În prezent sunteți angajat în:				
	Sectorul de stat	Sectorul particular	Mixt	„Nu lucrez”	NS-NR
Ortodoxă	9,9	32,0	1,0	57,1	0,0
Romano-catolică	9,1	26,8	0,7	63,4	0,0
Neoprotestantă	7,0	40,4	0,2	54,4	0,0
Greco-catolică	6,3	23,0	2,3	67,8	0,6
Musulmană	3,7	37,0	0,0	59,3	0,0
Altă religie	6,5	31,7	0,8	61,0	0,0
Fără religie	4,2	41,7	4,2	45,8	4,2
Religie nedeclarată	6,9	27,6	0,0	62,1	3,4
Total rural	9,5	31,8	1,0	57,6	0,0

Înainte de toate, trebuie să revenim cu observația, deloc îmbucurătoare, conform căreia, peste jumătate dintre subiecții domiciliați în mediul rural (57%) nu sunt integrați în niciun fel de activitate lucrativă; sectorul particular asimilează totuși, într-un procent destul de consistent (31,8%), cea mai mare parte a populației active a satului, în comparație cu numai 9,5%, cât înglobează sectorul de stat; îndrăznim, astfel, să sperăm că, viitorul satului românesc, în sensul avansului acestuia pe calea modernizării și a creșterii continue a nivelului de trai și în această parte mai puțin „norocoasă” a lumii românești, nu este chiar cu totul lipsit de viitor și speranță.

În ceea ce privește corelarea apartenenței religioase a subiecților cu indicatorul „sectorul în care lucreți”, am putut observa o prevalență procentuală a respondenților „fără religie” (41,7%) și a celor neoprotestanți (40,4%), care activează în cadrul unor firme particulare. La o distanță relativ mică de aceștia se situează musulmanii, care sunt integrați în același sector de activitate într-un procent de 37,0%, iar ortodocșii într-o proporție de 32,0%. În rândul subiecților romano-catolici și greco-catolici, observăm, totodată, o rată procentuală vizibil mai modestă, în ceea ce privește angajarea acestora în sectorul privat: 26,8% și, respectiv, 23,0%. Această situație procentuală mai modestă în ce privește angajarea romano-catolicilor și a greco-catolicilor în sectorul privat, ar putea fi pusă în relație și cu rata procentuală vizibil mai mică a acelorași subiecți, care declară că nu lucrează: 67,8% și respectiv 63,4%.

Din totalul populației rurale interogate, constatăm că numai un procent infim a demarat o afacere proprie. Indicele procentual cel mai ridicat îl observăm în cazul subiecților „fără religie” (14,3%) și a celor de religie musulmană (10,7%), la polul opus situându-se, în ordine crescătoare: subiecții de „altă religie” (2,4%), greco-catolicii (2,9%), neo-protestanții (3,1%), ortodocșii (3,7%) și romano-catolicii (3,8%) (vezi Tabelul nr. 4).

Tabelul nr. 4

După 1989 ați început o afacere proprie?	Care este religia dvs.?							
	Ortodoxă	Romano- catolică	Neoprot- estantă	Greco- catolică	Musulmană	Altă religie	Fără religie	Religie nedeclarată
Da	3,7	3,8	3,1	2,9	10,7	2,4	14,3	0,0
Nu	95,8	95,9	96,9	95,9	89,3	97,3	81,0	100,0
NS-NR	0,5	0,3	0,0	1,2	0,0	0,3	4,8	0,0

Veniturile majorității populației rurale, așa cum reiese din analiza datelor empirice oferite de anchetă, sunt modeste și nici pe departe suficiente pentru a asigura un trai decent acestei categorii de populație, nu mai puțin de 72,0% din totalul subiecților anchetați apreciind că venitul lor lunar se situează sub un nivel mediu și doar 28 % că venitul lor lunar depășește nivelul mediu. Populația musulmană din mediul rural (45,8) și cea greco-catolică (32,6%) par a se situa, într-un procent mai ridicat, într-o situație mai favorabilă din acest punct de vedere (vezi *Tabelul nr.5*).

Tabelul nr.5

Venit subiect	Care este religia dvs.?							
	Ortodoxă	Romano- catolică	Neoprote- stantă	Greco- catolică	Musul- mană	Altă religie	Fără religie	Religie nedecla- rată
Sub medie	71,9	72,1	72,2	67,4	54,2	74,0	85,0	80,8
Peste medie	28,1	27,9	27,8	32,6	45,8	26,0	15,0	19,2

O variabilă, care capătă semnificații aparte, atunci când o analizăm în corelație cu ansamblul factorilor care influențează un grad mai înalt sau mai scăzut al religiozității rurale, este și venitul subiecților. Un nivel de trai mai modest, insecuritatea și grijile zilnice, „încarcă” universul afectiv și emoțional al credinciosului cu o „cantitate” mai mare de speranțe și doleanțe orientate spre orizontul voinței divine. Un trai mai îmbelșugat e apt să confere omului mai multă încredere în sine și în capacitatea sa de a-și influența pozitiv, prin forțe proprii, destinul. În aceeași măsură, el orientează omul, cu preponderență, spre aspectele practice ale vieții. Aceste presupoziii generale par a fi susținute și de rezultatele

anchetei naționale menționate. Ponderile procentuale ale indicatorului participării la slujbele religioase sunt semnificativ mai ridicate în cazul populației cu venituri sub medie, după cum urmează: zilnic sau aproape zilnic 0,8%, săptămânal 13,2%, de câteva ori pe lună 15,4%, odată pe lună sau mai rar 33,7%, deloc 7,7%, în comparație cu subiecții cu venit peste medie: zilnic sau aproape zilnic 0,3%, săptămânal 3,9%, de câteva ori pe lună 4,6%, o dată pe lună sau mai rar 15,3%, deloc 3,4% (vezi *Tabelul nr. 6*).

Tabelul nr. 6

Cât de des mergeți la la biserică							
	Zilnic sau aproape zilnic	Săptămânal	De câteva ori pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc	NS/NR	Total
Venit subiect – sub medie	0,8	13,2	15,4	33,7	7,7	1,2	72,0
Venit subiect – peste medie	0,3	3,9	4,6	15,3	3,4	0,4	28,0
Total rural	1,1	17,1	20,0	49,0	11,1	1,6	100

Situația este comparabilă și atunci când corelăm întrebarea „cât de des mergeți la biserică?” cu variabila „venit gospodărie”: 78,9% din totalul populației investigate declară că se încadrează în categoria cu venit sub medie pe gospodărie și 21,1% în categoria peste medie. Similar cu concluziile de mai sus, observăm valori procentuale ale participării la slujbele religioase vizibil mai ridicate în cazul subiecților cu venit pe gospodărie sub medie (vezi *Tabelul nr. 7*).

Tabelul nr. 7

Cât de des mergeți la biserică ?	Zilnic sau aproape zilnic	Săptămânal	De câteva ori pe lună pe lună	O dată pe lună sau mai rar	Deloc	NS/NR	Total rural
Venit gospodărie – sub medie	0,8	13,8	16,3	37,8	8,8	1,3	78,9
Venit gospodărie –peste medie	0,3	3,2	3,5	11,5	2,2	0,3	21,1
Total rural	1,2	17,0	19,9	49,4	11,1	1,6	100

Așa cum e bine cunoscut, și cum am precizat mai sus, sociologul care a atras pentru prima dată atenția asupra modului în care o anumită concepție religioasă poate influența comportamentul economic al credincioșilor a fost Max Weber. În viziunea acestuia, variatele imagini despre lume (*Weltbild*-uri), pe care religiile le livrează adeptilor, ar fi responsabile nu numai de variatele moduri în care aceștia conceptualizează mântuirea, dar și de obiceiurile și comportamentele practice, corespunzătoare diferitelor sfere ale activităților umane, inclusiv cea economică.

Prin prelucrarea statistică a datelor empirice, la care am făcut referire, s-a putut evidenția, printre altele, că forța de muncă din sectorul particular este absorbită în procente mai ridicate de atei (41,7%) și neoprotestanți (40,4), iar în sectorul de stat de ortodocși (9,9%); credincioșii care au inițiat o afacere proprie se regăsesc în cea mai mare parte printre subiecții de „altă religie” (14,3%) și cei de religie musulmană (10,7%). De altfel, în eșantionul de musulmani se regăsește și cel mai numeros procent de subiecți patroni (3,8%). În ceea ce privește specificul ocupațional al diferitelor culte, am constatat în cazul greco-catolicilor cel mai ridicat număr de pensionari (49,1%), iar cei mai puțini (13,0%) printre subiecții „fără religie”; cei mai numeroși subiecți „fără ocupație” se regăsesc printre cei „fără religie” (26,1%) și cei care nu și-au declarat religia (14,3%). O corelație sugestivă s-a putut evidenția și între nivelul religiozității credincioșilor (frecvența participării la slujbele religioase) și acela al nivelului de trai al subiecților (inclusiv al familiei acestora), confirmându-se și în acest caz observația, conform căreia, un nivel de trai mai modest este în măsură să faciliteze apropierea credincioșilor de biserică.

Rezultatele prelucrărilor statistice prezentate în cuprinsul acestui articol sunt, în mod evident, insuficiente pentru elaborarea unor concluzii cuprinzătoare și nuanțate și nu permit generalizări semnificative; de aceea, completarea acestora și punerea lor în conexiune cu rezultatele altor cercetări cantitative, dar mai ales calitative, se dovedește a fi mai mult decât necesară.

SITUAȚIA FORȚEI DE MUNCĂ DIN INDUSTRIILE CULTURALE.
ANALIZĂ COMPARATIVĂ ÎNTRE ROMÂNIA ȘI ȚĂRILE
UNIUNII EUROPENE

CRISTINA LEOVARIDIS*, ANDREEA NICOLAESCU

ABSTRACT

THE SITUATION OF EMPLOYEES IN CULTURAL INSTITUTIONS.
A COMPARATIVE ANALYSIS BETWEEN ROMANIA
AND THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

This article starts with a presentation of the role played in society by culture in general and by the cultural industries, in particular, complemented by a detailed definition of the concept of cultural industry. The more extensive part of the work is dedicated to the analysis of data referring to the workforce in the cultural industries. The article takes into account indicators which reflect, on the one hand, the situation of the personnel in the cultural sector as a whole, and, on the other hand, according to fields of activity. The approach based on fields of activity aims at outlining a comparative image between the countries of the EU countries, but also a more in-depth analysis of the data available for Romania.

Keywords: culture, cultural industries, workforce, alternative forms of employment, audiovisual.

INTRODUCERE

Cultura asigură unitatea de viață (materială, spirituală) a unei societăți, semnifică însuși modul de viață al unei comunități umane, constituindu-se, în același timp, ca element specific, prin care acea comunitate se definește pe sine și

* Address correspondence to Cristina Leovaridis: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România, e-mail: leovaridis@yahoo.com.

¹ Oscar Hoffman (coordonator), Dinu Țenovici, Simona Rașeev, Doina Dragomirescu, *Creșterea ponderii și rolului creației științifice și tehnice în activitatea economico-socială*, Editura Academiei, București, 1987, p. 60.

² *Ibidem*, p. 195.

³ UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), Bureau of Public Information, *Cultural Industries*, 2005.

care o deosebește de alte comunități umane. Cultura nu înseamnă numai creație culturală, acumulare de cunoștințe, de valori culturale, ce sunt permanent modelate și remodelate, ci și o ierarhie a valorilor ce stau la baza ei¹.

Cultura este unitară și globală și nu trebuie confundată cu creația culturală, cu multitudinea cunoștințelor, deprinderilor și valorilor culturale (cele care dau unicitate culturii), care își au dinamica lor proprie și care pot fi specifice unor grupuri restrânse².

Rolul central al culturii în societate se referă la abordarea acesteia ca un factor de dezvoltare socială, și nu doar ca un sector consumator de resurse financiare publice. În acest sens, cultura devine un mijloc pentru realizarea altor obiective sociale și economice (de exemplu, ocupare, beneficii economice și educaționale, coeziune socială, reducerea fenomenelor de devianță socială).

Pe de altă parte, „produsele culturale sunt purtătoare de identitate, de valori și de sensuri”³, de unde derivă necesitatea conservării și promovării diversității culturale. Printre provocările generate de globalizare se numără și aceea de a identifica mijloacele prin care comunitățile își pot dezvolta o cultură proprie, rămânând, totodată, deschise și la elemente provenind din alte culturi. De aceea, este nevoie să se identifice căile prin care globalizarea poate fi benefică tuturor, poate să crească calitatea vieții și să contribuie la dezvoltarea umană.

Uniunea Europeană, semnată de convenția UNESCO privind protecția și promovarea diversității expresiilor culturale, urmărește să promoveze diversitatea și dialogul intercultural, atât în interiorul granițelor sale, cât și în relațiile sale cu alte țări.

În cadrul sectorului cultural, o atenție aparte este acordată de către instituțiile europene din domeniul industriilor culturale, care constituie o importantă sursă de venituri și de locuri de muncă, angajând aproximativ 5 milioane de persoane. Responsabilitatea economică a UE față de acest sector se regăsește prioritar în oferirea de condiții optime pentru ca acest tip de industrii să fie competitiv la nivel internațional.

În viziunea Uniunii Europene, industriile culturale cuprind: cinema, audiovizual, editare, muzică și meșteșuguri⁴. Spre deosebire de această definiție, cea propusă de UNESCO are în vedere un sens mai larg, prin industrii culturale înțelegându-se acele industrii care „combină crearea, producerea și comercializarea conținuturilor intangibile și culturale prin natura lor”⁵, cuprinzând tipărirea, publicarea, multimedia, audiovizualul, producțiile fonografice și cinematografice, precum și meșteșugurile și design-ul; în unele țări, acest concept se referă și la arhitectură, arte vizuale și teatrale, sporturi, producerea de instrumente muzicale, publicitate și turism cultural.

⁴ European Commission, *Cultural Industries – an Important Sector*.

http://europa.eu/pol/cult/overview_en.htm

⁵ UNESCO, *Cultural Industries. A Focal Point for culture in the Future*.
<http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php>

Aceste conținuturi sunt protejate prin *copyright* și pot lua forma bunurilor și serviciilor.

Conceptele de „bunuri culturale” și „servicii culturale”, care sunt distincte, uneori sunt dificil de disociat, legat de definirea și de sensurile lor existând discuții la nivel internațional. Combinând ambii termeni, putem vorbi de „produse culturale”. „Bunurile culturale” se referă în general la acele bunuri de consum care exprimă idei, simboluri și moduri de viață. Ele contribuie la construirea identității colective și influențează practicile culturale. Rezultate ale creativității individuale sau colective – și, de aceea, bazate pe *copyright* –, bunurile culturale sunt reproduse prin procese industriale și distribuite pe scară largă. Cărțile, revistele, produsele multimedia, de *software*, filmele, programele audiovizuale etc. constituie bunuri culturale diversificate, pentru toți cetățenii. În mod tradițional, prin „servicii culturale” se înțeleg acele activități menite să satisfacă interese sau nevoi culturale. Asemenea activități nu reprezintă bunuri materiale în sine, ele constau din întregul set de măsuri și facilități de susținere a practicilor culturale, pus la dispoziție pentru întreaga comunitate de către guvern, instituții sau companii private. Exemple de asemenea servicii includ promovarea evenimentelor culturale, precum și informarea și conservarea culturală (biblioteci, centre de documentare și muzee). Serviciile culturale pot fi oferite gratis sau pe baze comerciale.

Industria culturale adaugă valoare indivizilor și societăților. Ele încorporează cunoaștere, creează locuri de muncă, dezvoltă creativitatea – „materialul” care stă la baza lor – și cresc gradul de inovare în procesele de producție și comercializare. În același timp, industriile culturale ocupă locul central în promovarea, păstrarea și afirmarea diversității culturale și în asigurarea accesului democratic la cultură.

Din păcate, potențialul sectorului cultural, în general, și al industriilor culturale, în particular, este „insuficient recunoscut și exploatat de autoritățile publice”⁶, dacă avem în vedere faptul că acestea reprezintă, pe lângă mijloace de afirmare a identității, și importante surse de creare de noi locuri de muncă.

SITUAȚIA POPULAȚIEI OCUPATE ÎN SECTORUL CULTURII, ÎN GENERAL⁷

Ne propunem să analizăm situația populației ocupate în domeniul culturii, atât în general, cât și pe sectoare de activitate, în țara noastră și, în funcție de datele disponibile, comparativ cu statele membre ale Uniunii Europene.

⁶ European Parliament, *Cultural Industries and Employment in the Countries of the European Union. Summary*, în *Education and Culture Series*, 1999.

http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/educ/104aensum_en.htm

⁷ Paragrafele privind situația populației ocupate în sectorul culturii în general și cea a populației ocupate pe tipuri de activități culturale fac parte din Raportul Institutului de Sociologie din cadrul Proiectului ICCRO, etapa 2008, „Analiza multidimensională a contribuției industriilor cultural-creative la dezvoltarea economico-socială. Comparații internaționale”.

În anul 2005, forța de muncă din sectorul cultură din UE-27 a fost estimată la 4,9 milioane persoane, ceea ce înseamnă aproximativ 2,4% din totalul forței de muncă. În același an, în România, populația ocupată în domeniul culturii era de 97 800 persoane, reprezentând doar 1,1% din totalul forței de muncă pe economie.

Tabelul nr. 1

Forța de muncă din sectorul cultură, în total angajați în 2005 (%)⁸

Țara	%
Islanda	3,8
Olanda	3,8
Suedia	3,5
Finlanda	3,3
Estonia	3,2
Bulgaria	1,8
Luxembourg	1,8
Slovacia	1,8
Polonia	1,7
Portugalia	1,4
România	1,1
UE-27	2,4

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 54.

Se constată din tabelul nr.1 că în țara noastră populația ocupată în sectorul cultură din totalul populației angajate are ponderea cea mai redusă dintre toate țările membre UE. O posibilă cauză a acestei situații ar putea consta în lipsa preocupărilor și a politicilor strategice guvernamentale privind acest domeniu, a cărui importanță și rol social nu sunt suficient luate în considerare. Dacă analizăm situația altor țări, situate geografic în apropierea României, și care au devenit membre UE aproximativ în aceeași perioadă cu țara noastră, constatăm că nici acestea nu au cele mai ridicate valori, în ceea ce privește populația ocupată în sectorul cultură, din totalul populației angajate (Bulgaria – 1,8%, Ungaria – 2,1%, Cehia – 2%, Polonia – 1,7%). Totuși, dacă Bulgaria și Polonia se situează între ultimele cinci țări (exceptând România), în această ierarhie, Republica Cehă egalează Franța (tot cu 2%), iar Ungaria chiar o depășește, prin valoarea indicatorului analizat, egalând Belgia (2,1%) și Italia (2,1%), de exemplu.

La polul opus regăsim mai ales țări nordice cu un procent de peste 3% în ceea ce privește populația ocupată în sectorul cultură. Dacă analizăm acest indicator, luat ca medie pentru toate țările UE-27, valoarea sa procentuală se situează la 2,4%, valoare rămasă neschimbată din anul 2002, conform documentelor UE.

⁸ Tabelele includ primele cinci și ultimele cinci valori ale indicatorului avut în vedere, precum și valorile care reflectă situația României și media pe UE-27.

În funcție de vârsta populației ocupate în sectorul cultură, nu apar diferențe majore între țările UE-27. Facem precizarea că, pentru ierarhizarea țărilor pe acest criteriu de analiză, folosim grupa de vârstă 25–49 de ani, deoarece cea mai mare pondere din populația ocupată în sectorul cultură se regăsește în această grupă de vârstă pentru toate țările europene.

Valoarea indicatorului pondere a populației ocupate în domeniul culturii în grupa de vârstă 25–49 de ani, ca medie pentru țările UE, este 67,1%, România situându-se pe locul al doilea în această ierarhie (cu 76,9%) după Spania, cu o forță de muncă predominant tânără în sectorul analizat, înaintea Bulgariei (cu 68,8%), a Poloniei (cu 68,3%) sau a Ungariei (cu 67,7%) și ele cu valori peste media europeană – tabelul nr. 2. Este posibil ca această repartitie a forței de muncă, predominant spre primele grupe de vârstă (15–24 de ani și 25–49 de ani), cu cât avansăm către estul și sud-estul Europei, să fie influențată de situația demografică a fiecărei țări, știut fiind că în multe din țările occidentale îmbătrânirea populației este o problemă considerată foarte importantă, fenomen cu efecte în toate sferele vieții economico-sociale.

Tabelul nr. 2

Forța de muncă din sectorul cultură, pe grupa de vârstă 25–49 ani în 2005 (%)

Tara	%
Spania	77,2
Grecia	75,1
Luxembourg	74,2
Franța	73,6
Belgia	73,2
Danemarca	55,0
Letonia	54,2
Islanda	54,1
Malta	53,6
Estonia	47,4
România	76,9
UE-27	67,1

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 56.

Luând drept criteriu de analiză nivelul de instruire al forței de muncă din domeniul culturii, se pot identifica, de această dată, trăsături specifice, care diferențiază semnificativ statele membre UE. Persoanele care lucrează în domeniul culturii au, în general, un nivel de instruire superior, comparativ cu forța de muncă din întreaga economie (ca medie pe UE, aproape 48% din forța de muncă din sectorul culturii a absolvit studii superioare față de 26% din forța de muncă totală). În unele țări (Italia, Cehia, Ungaria și România), ponderea persoanelor cu studii superioare din sectorul cultură este de aproximativ 2,5 ori mai mare decât aceeași pondere în totalul populației ocupate.

Tabelul nr. 3

Forța de muncă din sectorul cultură, cu studii superioare în 2005 (%)

Tara	%
Estonia	64,0
Belgia	62,5
Lituania	61,1
Spania	59,9
Bulgaria	56,3
Cehia	36,9
Austria	36,2
Slovacia	35,7
Portugalia	27,9
Malta	26,0
România	45,5
UE-27	47,7

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 58.

În multe state membre, majoritatea persoanelor care își desfășoară activitatea în sectorul cultură au studii universitare, ponderea acestora fiind mai mare de 60% în Estonia, Belgia și Lituania – vezi *Tabelul nr. 3*. România se află, din punct de vedere al valorii acestui indicator (45,5%), în urma Bulgariei (56,3%), a Ungariei (50,7%) sau a Poloniei (50,5%), dar înaintea Cehiei, de exemplu (cu 36,9%), sau, dacă ne raportăm la țări din alte arii geografice europene, înaintea Olandei (45,2%), a Greciei (40,5%) sau a Italiei (37,4%). Mai important este însă să facem precizarea că ponderea forței de muncă din sectorul cultură cu studii superioare în România este foarte apropiată de media UE-27 (47,7%), ceea ce indică o forță de muncă bine pregătită în acest sector. Această constatare ar putea fi o explicație a procentului extrem de scăzut al angajaților din cultură din România, prin aceea că, așa cum am mai spus, este vorba de un domeniu a cărui importanță este minimalizată de autorități, gradul ridicat de instruire a personalului angajat făcând posibilă desfășurarea activității cu oameni puțini.

Din punct de vedere al securității locului de muncă, în UE-27, dintre persoanele care lucrează în domeniul cultural, 29% sunt nesalariați (*self-employed* sau lucrători familiari), comparativ cu doar 14% în totalul economiei. Cea mai mare rată de nesalariați o regăsim în Italia (53,4% din forța de muncă din cultură), Olanda (35,1%) și Grecia (35%) și cea mai mică (sub 10%) în Lituania (3,5%), Estonia (7%), Slovenia (7,4%) și România (7,8%)⁹.

Faptul că în țara noastră marea majoritate a lucrătorilor din domeniul culturii sunt salariați (92,2%), spre deosebire de alte țări europene, în care procente de lucrători salariați și nesalariați sunt mai apropiate, indică o viziune tradiționalistă asupra muncii, comparativ cu situația din UE, în cadrul căreia regăsim mai des forme alternative de angajare.

⁹ Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 60.

Ponderi foarte ridicate ale salariaților în domeniul culturii (dar mai mici totuși decât în țara noastră), în detrimentul celor autoangajați sau lucrători familiari, regăsim și în alte țări foste comuniste (Bulgaria – 87,8%, Polonia – 80,9%), asemănări datorate probabil și unei moșteniri istorice comune, ce presupunea un sistem centralizat, în care toți lucrătorii erau angajați la stat, întreprinderile și inițiativele private fiind inexistente, ceea ce a condus, în prezent, la o lipsă a spiritului antreprenorial în unele dintre aceste țări, care se reflectă și în domeniul culturii, unde inițiativele private constituie cazuri izolate.

Ca tipuri netradiționale de ocupare în domeniul culturii, documentele UE enumeră angajarea temporară, *part-time*, la al doilea serviciu și munca la domiciliu, munca în domeniul culturii fiind adesea mai puțin sigură: 16% din lucrătorii din sectorul cultură din UE-27 sunt angajați temporar, comparativ cu 13% pe total economie, iar 25% au slujbe *part-time* față de 17% pe total.

Tabelul nr. 4

Forța de muncă angajată temporar, în sectorul cultură, în 2005 (%)

Tara	%
Spania	29,8
Slovenia	27,4
Franța	24,9
Suedia	24,3
Portugalia	22,4
Irlanda	2,9
Bulgaria	3,4
Slovacia	4,1
Luxembourg	6,0
Malta	6,0
România	3,1
UE-27	16,4

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 62.

Țările în care în sectorul cultură locurile de muncă temporare au o pondere mare sunt Spania, Slovenia, Franța, Suedia și Portugalia – Tabelul nr. 4. La polul opus se situează țări precum Irlanda, Bulgaria, Slovacia, Luxembourg și Malta. România este pe penultimul loc în această ierarhie, cu doar 3,1% angajați temporar în sectorul cultură, de peste cinci ori mai puțin față de media din UE (16,4%). În unele țări, cum ar fi Franța și Estonia, proporția locurilor de muncă temporare este de peste două ori mai mare în sectorul cultură, față de întreaga economie.

Țara cu cea mai mare pondere a forței de muncă angajată *part-time* în sectorul cultură (cu 58,6%), dar și pe total economie (45,5%) este Olanda¹⁰, lider detașat față de următoarele state: Danemarca, Austria, Germania și Suedia.

¹⁰ *Ibidem*, p. 62.

Ponderea serviciilor în regim *part-time* în domeniul culturii este mai mare decât cea calculată pe total economie în toate statele membre UE, cu excepția Belgiei și cu diferențe mici, dacă ne referim la Marea Britanie, Suedia și Luxembourg.

Ponderile cele mai mici ale angajaților *part-time* din sectorul cultură sunt în Lituania, Grecia, Ungaria, Bulgaria și Slovacia, România situându-se pe antepenultimul loc, cu o pondere – la fel ca și în cazul angajării temporare – de peste cinci ori mai mică față de media UE (5% față de 25,3%). Faptul că în grupul ultimelor șase țări, în ce privește angajarea *part-time* în sectorul culturii, se află (cu excepția Greciei) numai state nou intrate în UE, poate fi o posibilă confirmare a ipotezei conform căreia preferința pentru comportamentul tradițional de angajare, ce oferă o oarecare siguranță, este și o reminiscență a modului de lucru din regimul trecut (în care salariații aveau un loc de muncă sigur, cu un program fix de 8 ore), ce determină în prezent respingerea alternativelor ce presupun un anumit risc (precum angajarea *part-time*, temporară etc.).

Ca medie pentru UE-27, proporția angajaților cu al doilea job este de aproape două ori mai mare în sectorul cultură, față de întreaga economie, valoare rezultată din faptul că, în aproape toate țările luate în calcul, această pondere este mai mare în domeniul culturii decât pe total economie. Excepții sunt Malta, România și Portugalia, țări în care valoarea indicatorului analizat este mai mare pentru economia luată în ansamblu.

Islanda, Danemarca, Olanda, Letonia și Lituania sunt țările cu cea mai mare proporție a angajaților cu al doilea serviciu în domeniul culturii, pe ultimele locuri aflându-se Grecia, Irlanda, Malta și Bulgaria, cu România antepenultima (1,9%). Spre deosebire de cei din România și Bulgaria, lucrătorii din Ungaria (4,4%), Cehia (6,8%) sau Polonia (8,4%) își aleg mai des un al doilea serviciu în domeniul culturii¹¹.

Pe totalul Uniunii Europene, 29,3% din forța de muncă din sectorul culturii lucrează la domiciliu („de obicei” sau „uneori”). Această valoare este de peste două ori mai mare decât ponderea în totalul economiei (de 12,7%). Ponderea indicatorului variază de la 45,7% în Irlanda (urmată de Austria, Marea Britanie, Danemarca și Franța) până la 3%, în cazul Ciprului. România se află pe penultimul loc, cu o valoare de 3,9% a indicatorului (de șapte ori mai mică decât media europeană), mult în urma Cehiei (27,6%), a Poloniei (25%) sau a Ungariei (22,4%)¹².

Gradul de urbanizare al zonei care oferă locuri de muncă angajaților din sectorul culturii este structurat în documentele Eurostat pe o scală ce cuprinde zone „dens populate”, zone „intermediare” și zone „slab populate”. Vom echivala prima categorie amintită cu mediul urban.

Datele evidențiază faptul că, în UE-27, majoritatea lucrătorilor din domeniul cultural își desfășoară activitatea în mediul urban (58,1%), față de 44% pentru angajații din întreaga economie. În toate țările europene, proporția lucrătorilor din

¹¹ *Ibidem*, p. 64.

¹² *Ibidem*, p. 66.

mediul urban este mai ridicată în sectorul cultură, față de cea pe întreaga economie – în unele țări diferența este foarte mare, de aproape două ori în Cehia, Slovenia, Ungaria, Suedia.

Tabelul nr. 5

Forța de muncă care lucrează în mediul urban, în sectorul cultură, în 2005 (%)

Țara	%
Malta	95,9
Grecia	89,2
Olanda	74,7
Estonia	74,3
Cipru	73,7
Finlanda	51,2
Cehia	48,7
Luxembourg	43,3
Suedia	41,6
Slovenia	36,3
România	–
UE-27	58,1

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 68.

Din perspectiva acestui indicator, diferențele între țări sunt semnificative, valorile care reprezintă forța de muncă ce lucrează în mediul urban din sectorul cultură încadrându-se între 95,9% pentru Malta și 36,3% pentru Slovenia, astfel încât media pe UE-27 nu este departe de 50% (58,1%) – *Tabelul nr. 5*. Ca o precizare, să spunem că valoarea indicatorului pentru fiecare țară este influențată de specificul natural și economic al acesteia, care poate determina gradul de urbanizare în general.

Trebuie amintit faptul că situația României nu poate fi analizată din această perspectivă, pentru că la nivelul Uniunii Europene nu există datele necesare. Până în anul 2003 exista o evidență statistică în ceea ce privește domeniul culturii, inclusiv date despre salariați, ulterior, în anuarele statistice acestea nemaiputând fi regăsite. Această subapreciere din statistică este determinată de subaprecierea sectorului în general, cultura fiind inclusă la „alte servicii”. Situația este justificată prin schimbările care au avut loc la sate: căminele culturale au trecut în custodia administrațiilor locale, ceea ce a condus la lichidarea acestora din lipsă de fonduri, iar activitatea culturală la sate a încetat să fie o activitate instituționalizată permanent, lucru care explică lipsa datelor cu privire la angajații, infrastructura și producția culturală din mediul rural.

Pentru a concluziona cele afirmate în cadrul acestui paragraf, mai ales în ceea ce privește țara noastră, putem identifica o serie de trăsături specifice forței de muncă din sectorul culturii din România:

- populația ocupată din cultură este cea mai redusă ca pondere dintre toate țările UE;
- o populație preponderent tânără în acest sector față de celelalte țări europene;
- una dintre cele mai bine pregătite forțe de muncă (ponderea angajaților cu studii superioare din cultură este de două ori mai mare față de cea pe întreaga economie, raport dintre cele mai ridicate la nivelul UE);
- o populație angajată preponderent în variante tradiționale (pondere mică a nesalariaților, a angajărilor temporare, *part-time*, ca al doilea serviciu sau ca lucru la domiciliu);
- concentrare preponderentă în mediul urban, ca urmare a atenției mici acordate culturii în mediul rural, a scăderii populației la sate etc.

SITUAȚIA POPULAȚIEI OCUPATE PE TIPURI DE ACTIVITĂȚI CULTURALE

4. DATE COMPARATIVE PE ȚĂRILE UE

În anul 2004, în întreaga Uniune Europeană, aproape 750 000 de persoane lucrau în 55 000 de firme din subsectorul de editare de ziare, cărți și reviste¹³.

În relație cu industria prelucrătoare ca întreg, sectorul editorial¹⁴ pe întreaga Uniune Europeană reprezintă 2,6% din numărul de întreprinderi, 2,1% din locurile de muncă, 1,9% din cifra de afaceri și mai mult de 2,7% din valoarea adăugată. Marea Britanie și Germania sunt principalii contributori la cifra de afaceri și la valoarea adăugată din EU-27, urmate de Franța și Italia.

Tabelul nr. 6

Populația ocupată în sectorul editorial
în totalul populației ocupate în industria prelucrătoare, în 2004 (%)

Țara	%
Danemarca	5,7
Marea Britanie	4,3
Olanda	4,2
Letonia	3,9
Finlanda	3,9
Ungaria	1,3
Portugalia	1,3
Slovacia	1,2
Cehia	1,0
Italia	0,9
România	0,8
UE-27	2,1

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 78.

¹³ Tipărirea – reproducerea tehnică – nu e considerată parte a sectorului cultural.

¹⁴ Aceste date se referă doar la editarea de cărți, ziare și reviste, excluzând înregistrările audio-video.

Țările cu un sector editorial puternic, din punct de vedere al numărului de angajați în totalul industriei prelucrătoare, sunt Danemarca, Marea Britanie, Olanda, Finlanda și Letonia. Ungaria, Portugalia, Slovacia, Cehia și Italia sunt țările cu ponderea cea mai redusă, în ceea ce privește forța de muncă în sectorul editorial, raportat la industria prelucrătoare, pe ultimul loc în această ierarhie aflându-se România (0,8%), cu o pondere de aproape trei ori mai mică decât media UE-27 – *Tabelul nr. 6*.

Activitatea din cadrul industriilor culturale de masă este o activitate de tip intensiv-cognitiv, care încorporează valoare adăugată mare. Constatăm că exact aceleași țări care au cele mai mari ponderi ale populației ocupate în sectorul editorial au și cele mai mari ponderi ale valorii adăugate în același sector, în totalul valorii adăugate din industria prelucrătoare. Cu mici diferențe, pe ultimele poziții se situează aceleași țări, România ocupând tot ultimul loc (vezi *Tabelul nr. 7*).

Subsectorul de înregistrări audio (care cuprinde înregistrarea de CD-uri, DVD-uri, casete etc., fără multiplicarea acestora) reprezenta în UE-27, în anul 2004, „ca pondere a populației ocupate, 2,1% din sectorul editorial, 3,6% ca cifră de afaceri, dar un procent mai mare de întreprinderi (14,5%)”¹⁵.

În sectorul editorial luat ca întreg (editarea de cărți, ziare, reviste, dar și înregistrări audio-video), „proporția microîntreprinderilor este mai mare decât în industria prelucrătoare”¹⁶, în aproape toate țările membre UE, între 75% și 95% din firmele aparținând sectorului editorial având între 1 și 9 angajați (vezi *Tabelul nr. 8*).

Tabelul nr. 7

Valoarea adăugată în sectorul editorial
în totalul valorii adăugate în industria prelucrătoare, în 2004 (%)

Țara	%
Marea Britanie	5,5
Olanda	4,5
Letonia	4,1
Danemarca	3,9
Finlanda	3,5
Ungaria	1,5
Cehia	1,2
Austria	1,6
Irlanda	1,2
Slovacia	1,2
România	1,1
UE-27	2,7

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 80.

¹⁵ Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 76.

¹⁶ *Ibidem*.

În general, aceste mici afaceri generează între 5% și 10% din cifra de afaceri a sectorului. Deși preponderente sunt microîntreprinderile, ca și în alte sectoare ale economiei, și în sectorul editorial întreprinderile mijlocii (cu 50–249 angajați) și mari (cu peste 250 de angajați) contribuie cu cel mai mare procent la cifra de afaceri a sectorului.

Tabelul nr. 8

Ponderea microîntreprinderilor în sectorul editorial în 2004 (%)

Țara	%
Suedia	94,8
Ungaria	94,6
Polonia	94,4
Italia	92,8
Cehia	92,7
Franța	92,6
Slovacia	76,5
Letonia	74,8
Lituania	74,8
Estonia	72,5
Germania	65,9
România	86,4
UE-27	–

Sursa: Eurostat, *Cultural Statistics*, 2007, p. 88.

Și în România sectorul editorial este dominat tot de microîntreprinderi, care reprezintă 86,4% din totalul întreprinderilor din acest domeniu, valoare mai mică decât cea care se poate observa pentru Ungaria – 94,6%, Polonia – 94,4% sau Cehia – 92,7%. Trebuie făcută însă precizarea că aceste valori sunt influențate și de tipul de economie al fiecărei țări, în cadrul căreia se acordă importanță fie mai mult întreprinderilor mari, fie mai mult celor mici și mijlocii.

B. POPULAȚIA OCUPATĂ PE ACTIVITĂȚI CULTURALE ÎN ROMÂNIA

Personalul bibliotecilor cuprinde trei categorii distincte, și anume: personal de specialitate (bibliotecari, bibliografi, restauratori, conservatori, custozi, informaticieni, alt personal de profil), personal administrativ și personal de întreținere. Repartizarea personalului pe tipuri de biblioteci, în anul 2007, este prezentată în *Tabelul nr. 9*.

Așa cum era de așteptat, personalul de specialitate este cel mai numeros, indiferent de tipul bibliotecilor (naționale, universitare, județene, municipale, orașenești sau comunale); acesta este, în medie, de trei până la șapte ori mai mare

decât personalul administrativ și de întreținere considerate împreună (chiar de peste 20 de ori, în cazul bibliotecilor comunale), raport care se regăsește și în perioada anterioară (anii 2003–2006)¹⁷.

Tabelul nr. 9

Personalul pe tipuri de biblioteci, la 31 decembrie 2007

Categorii de personal	Naționale	Univer-sitare	Județene	Municipale și orășenești	Comunale
TOTAL din care:	586	1944	2475	853	2440
– personal de specialitate	437	1719	1959	718	2331
– personal administrativ	72	85	264	28	98
– personal de întreținere	77	140	252	107	11
Personal de specialitate ce revine la o bibliotecă – total	55	15	20	3	1
Personal administrativ ce revine la o bibliotecă – total	9	1	3	*)	*)
Personal de întreținere ce revine la o bibliotecă – total	10	1	3	*)	*)

*) = sub 0,5.

Sursa: INS, *Activitatea unităților cultural artistice în 2007*, 2008, p. XIII.

Numărul total de angajați în biblioteci a crescut (vezi *Tabelul nr. 10*), deși numărul total de biblioteci din țara noastră a scăzut în perioada 2001–2006, la fel ca și numărul de cititori înscriși și numărul de volume eliberate¹⁸. O posibilă explicație este creșterea numărului de volume existente în biblioteci, dar și de ziare și de reviste apărute (exemplare din acestea sunt trimise și către biblioteci) în perioada luată în considerare.

¹⁷ INS, *Activitatea unităților cultural-artistice în 2003, 2004*, p. 6; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2004, 2005*, p. VI; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2005, 2006*, p. VIII; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2006, 2007*, p. XII.

¹⁸ INS, *Anuarul Statistic al României 2007, 2008*, p. 398.

Tabelul nr. 10

Numărul total de angajați în biblioteci în perioada 2003–2007

Anul	2003	2004	2005	2006	2007
Nr. total angajați	7059	8199	8072	8209	8298

Sursa: INS, *Activitatea unităților cultural artistice în 2003*, 2004, p. 6; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2004*, 2005, p. VI; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2005*, 2006, p. VIII; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2006*, 2007, p. XII; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2007*, 2008, p. XIII.

Așa cum se constată din *Tabelul nr. 11*, personalul din cadrul **muzeelor** este în creștere, cu mici variații, în perioada 2003–2007, urmând practic aceeași tendință – de creștere – cu numărul de muzee (în perioada analizată numărul de vizitatori a fost aproximativ constant¹⁹).

Tabelul nr. 11

Personalul de specialitate din cadrul muzeelor și colecțiilor publice în perioada 2003–2007 (la data de 31 decembrie a fiecărui an)

Anul	2003	2004	2005	2006	2007
Nr. total angajați	4443	4519	4515	4413	4653

Sursa: INS, *Activitatea unităților cultural-artistice în 2003*, 2004, p. 7; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2004*, 2005, p. VIII; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2005*, 2006, p. X; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2006*, 2007, p. XIV; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2007*, 2008, p. XVI.

Forța de muncă din cadrul **instituțiilor de spectacole și concerte** crește în perioada 2003–2007 – *Tabelul nr. 12*. În aceeași perioadă, numărul de instituții de spectacole și numărul de spectatori rămâne aproximativ constant²⁰, creșterea numărului de personal putând fi justificată prin creșterea numărului de spectacole și concerte.

Tabelul nr. 12

Personalul de specialitate din cadrul instituțiilor de spectacole și concerte în perioada 2003–2007 (la data de 31 decembrie a fiecărui an)

Anul	2003	2004	2005	2006	2007
Nr. total angajați	7872	8031	8098	9237	9952

Sursa: INS, *Activitatea unităților cultural-artistice în 2003*, 2004, p. 8; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2004*, 2005, p. IX; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2005*, 2006, p. XI; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2006*, 2007, p. XVI; *Activitatea unităților cultural-artistice în 2007*, 2008, p. XVIII.

¹⁹ *Ibidem*, p. 399.

²⁰ *Ibidem*, p. 401.

Activitățile de **audiovizual** cuprind activitățile de radio și de televiziune²¹. În acest domeniu se constată, în perioada 2001–2006, creșterea numărului de posturi de radio și de televiziune, creșterea numărului de stații de radiodifuziune (de două ori) și de televiziune (de patru ori), a numărului de emisiuni de radio și de televiziune (de aproape 2,5 ori, în cazul TV), precum și a numărului de abonamente la radio și TV²². Creșterea valorii acestor indicatori este un argument suficient pentru a explica creșterea numărului de personal în domeniul audiovizualului (vezi *Tabelul nr. 13*).

Tabelul nr. 13

Numărul mediu de salariați²³ în activitatea de audiovizual, în perioada 2002–2006

	2002	2003	2004	2005	2006
Numărul mediu de salariați	12785	14769	15879	16743	17444

Sursa: INS, *Activitatea de audiovizual 2003*, 2004, p. 2; *Activitatea de audiovizual 2004*, 2005, p. 2; *Activitatea de audiovizual 2005*, 2006, p. 2; *Activitatea de audiovizual 2006*, 2007, p. 2.

Activitatea de comunicații se referă la activitățile de transmisie a sunetului, a imaginilor, a datelor sau a altor informații, prin cablu, radio, relee sau satelit și include comunicațiile prin telefon și telex; întreținerea rețelilor de telecomunicații; transmiterea programelor de radio și televiziune; asigurarea accesului la Internet²⁴.

Numărul mediu de salariați din acest domeniu a cunoscut o scădere, mai ales dacă ne raportăm la anul 2006, comparativ cu anul 2002 (vezi *Tabelul nr. 14*). Această situație pare paradoxală, în condițiile în care, în ultima perioadă, numărul de întreprinderi din domeniu, cifra lor de afaceri, investițiile acestora au crescut; numărul conexiunilor de acces la Internet, al utilizatorilor de servicii de telefonie mobilă a crescut etc., prin urmare avem de-a face cu un domeniu în continuă extindere. Totuși, explicația situației numărului de salariați în scădere poate fi găsită, pe de o parte, în privatizarea și restructurarea unor întreprinderi cu număr mare de salariați (de exemplu Romtelecom), iar pe de altă parte în faptul că este vorba despre un domeniu *high-tech*, în care munca manuală a fost și este înlocuită treptat cu echipamente tehnice de înaltă tehnologie. În plus, este posibil ca în acest domeniu să se urmărească obținerea de profit cât mai mare, astfel încât se încearcă difuzarea de servicii specifice către un număr în creștere de clienți, fără a mări numărul de angajați, doar cu o creștere mică a cheltuielilor cu personalul.

²¹ INS, *Activitatea de audiovizual 2006*, 2007, p. 1.

²² INS, *Anuarul Statistic al României 2007*, 2008, p. 402, 403.

²³ Numărul mediu de salariați reprezintă media aritmetică simplă, calculată prin împărțirea sumei efectivelor zilnice de salariați din anul respectiv la numărul total al zilelor calendaristice (INS, *Activitatea de audiovizual 2006*, 2007, p. 4).

²⁴ INS, *Activitatea de comunicații 2006*, 2007, p. 1.

Tabelul nr. 14

Numărul mediu de salariați și cheltuielile cu personalul în activitatea de comunicații,
în perioada 2002–2006

	2002	2003	2004	2005	2006
Numărul mediu de salariați	55973	52200	46354	43717	48076
Cheltuieli cu personalul (mil. lei)	1434	1513	1668	1753	1803

Sursa: INS, *Activitatea de comunicații 2003*, 2004, p. 2; *Activitatea de comunicații 2004*, 2005, p. 2; *Activitatea de comunicații 2005*, 2006, p. 2; *Activitatea de comunicații 2006*, 2007, p. 2.

La fel ca în Uniunea Europeană, și în țara noastră audiovizualul reprezintă unul dintre sectoarele cele mai dinamice, cu o dezvoltare rapidă, ceea ce a condus la schimbări majore în ceea ce privește comportamentul cititorilor, ca nivel de consum, consum care se reduce, fie din cauza prețurilor cărților, fie datorită multiplicării ofertei de programe de radio și de televiziune, fie datorită utilizării pe scară largă a Internetului.

În afara unor caracteristici generale, specifice naturii muncii, activitățile culturale pe ramuri sunt influențate de specificul țării noastre. Ca factor favorabil, putem menționa faptul că, după 1989, România a pornit de la un nivel scăzut în multe domenii de activitate, ceea ce a determinat, ulterior, „explozia” ziarelor, editurilor, posturilor TV și radio, a instituțiilor de învățământ superior etc.

Printre factorii defavorabili, ce au generat diminuarea activităților culturale, pot fi enumerați: lipsa de fonduri destinate acestor activități, salarizarea redusă a personalului din domeniu (care a făcut ca acest sector de activitate să devină neatrăgător pentru absolvenți), dar mai ales problema satului. Au fost desființate căminele culturale, ca urmare a dispărut o bază permanentă de desfășurare a activităților culturale, activități care rămân la nivelul inițiativei private, temporare; a scăzut dramatic numărul bibliotecilor publice, mai ales la sate, pierderea „pieței” datorându-se și editurilor particulare, care practică prețuri mari.

Dubla natură a industriilor culturale – atât culturală, cât și economică – construiește un profil distinctiv pentru industriile culturale. Din anii '90 ele au crescut exponențial la nivel mondial, atât referitor la crearea de locuri de muncă, cât și la contribuția în PIB (reprezintă 7% din PIB-ul economiei mondiale, prognozându-se ca pe viitor acest procent să ajungă la 10%²⁵).

Datele analizate în articolul de față confirmă ideea că sectorul cultural nu constituie doar un consumator de resurse financiare, ci devine, în ansamblul economiei, un mijloc de oferire de noi locuri de muncă, dar și un mijloc de creștere a nivelului educațional al populației, de coeziune și incluziune socială etc.

²⁵ UNESCO, Bureau of Public Information, *Cultural industries*, 2005.

MIHAI PASCARU, *Habitatul risipit de globalizare. Impactul psiho-social și rezidențial al proiectului Roșia Montană Gold Corporation*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, 152 p.

Poate și pentru că a debutat în carieră cu peste 25 de ani în urmă, într-un sat din Munții Apuseni, Mihai Pascaru ține să continue seria lucrărilor sale fundamentate pe cercetări în această regiune, serie începută cu *Matricea comunitară* (Cluj-Napoca, 2003) și adusă acum, odată cu *Habitatul risipit de globalizare*, foarte aproape de o problemă de mare impact în opinia publică: Roșia Montană și șansele/neșansele dezvoltării ei în condițiile unei economii globalizate.

Primul capitol al cărții („Globalizare și localizare. Cazul Roșia Montană”) prezintă câteva poziții teoretice față de procesul complex al globalizării, precum și o serie de repere atitudinal-valorice legate de globalizare, de sursele și impactul ei asupra țărilor sărace.

În context, Mihai Pascaru reține, între alte aspecte importante, observațiile lui Ulrike Schuerkens, care consideră că în lumea contemporană două serii de procese sociale se întrepătrund tot mai puternic, până acolo încât nu se mai pot deosebi: pe de o parte, există procesele unificatoare de modernizare și globalizare, mai ales de origine vestică, în curs de extindere în întreaga lume; pe de altă parte, există tendința de a menține *viața lumilor locale (local life-worlds)* și de a păstra autenticitatea culturilor lor. Interacțiunea acestor procese, observă Schuerkens, duce la forme variate de implantare și adaptare la modernitatea și cultura vestică, ele cristalizându-se în diferite amestecuri și moduri hibride de modernitate vestică și tradiții non-vestice, diferite forme de reacție și rezistență la impunerea modelului vestic sau diferite forme de dizolvare și distrugere a vieții lumilor tradiționale, prin impactul civilizației vestice.

Dintre reperele atitudinal-valorice, semnificative i se par autorului cele conturate de Yusufu Bala Usman, profesor nigerian de drept, care, după o analiză critică a conceptului de globalizare, se întreabă dacă nu cumva este vorba doar de un mit creat de cei care vor să-și impună bunurile lor, serviciile lor, investițiile lor de capital și întreg stilul lor de viață asupra celor săraci, pentru ca ei să continue să obțină profituri din resursele, producția și consumul din țările sărace și să le mențină subjugate, din punctul de vedere al politici, economiei și al mentalității.

Un subcapitol important din prima parte a lucrării este consacrat proiectului *Roșia Montană Gold Corporation*, prezentându-se unele aspecte mai mult sau mai puțin cunoscute publicului larg, aspecte ce descriu obiectivele, etapele, beneficiile estimate, dar și riscurile pe care proiectul le implică. Sunt prezentate și unele repere istorice, geografice și etnologice privitoare la comuna Roșia Montană.

În *Addenda* la acest capitol, sub titlul *La început a fost autarhia*, sunt rezumate câteva din rezultatele unor investigații realizate de o echipă de sociologi clujeni, condusă de Ion Aluș în anii șaptezeci-optzeci ai secolului trecut, înainte de demararea lucrărilor la Combinatul Minier al Cuprului Roșia Poieni (CMCRP). Acest combinat era o investiție de anvergură celei propuse de către *Roșia Montană Gold Corporation*, dar reprezenta expresia directă a autarhiei comuniste, opusul globalizării care începuse să facă presiuni tot mai mari asupra unui sistem care, prin definiție, era închis, presiuni care vor duce în final la căderea zgomotoasă a sistemului comunist.

„Corna – satul fără mâine” este genericul sub care se înscrie cel de al doilea capitol, rezervat prezentării unor opinii ale locuitorilor din Corna și Bunta (două așezări din comuna Roșia Montană), în legătură cu proiectul Roșia Montană Gold Corporation. Cele două localități urmează să dispară de pe hartă, în condițiile în care proiectul se pune în aplicare. Investigațiile s-au realizat în 2003 și au avut ca principale instrumente de investigare *ghidul de interviu* (specific metodologiei calitativiste) și *chestionarul* (definitiv pentru anchetă). Ghidul de interviu a fost necesar pentru explorarea complexității problemelor din teren, în timp ce prin chestionar s-a urmărit identificarea distribuției unor opinii, reprezentări, atitudini la nivel comunitar. S-a revenit cu interviul pentru aprofundarea

rezultatelor anchetei, datele generale rezultate din aceste investigații fiind privite și din perspectiva psiho-sociologică a grupurilor de poziție și strategiilor de viață, utilizându-se metodologia matricei comunitare, dar și din perspectiva metodologică a triangulației.

Un câștig important al cercetărilor este privirea *grupurilor de poziție* din perspectiva *matricei comunitare* (teorie și metodologie pe care Mihai Pascaru le-a propus în 2003). Grupurile de poziție din satul Corna se structurau în jurul *acordului* sau *dezacordului*, mai mult sau mai puțin explicit, față de proiectul RMGC și consecințele sale. În satul Corna declarau că *sunt de acord, fără nici o părere de rău, cu ideea proiectului RMGC de a construi pe locul satului un iaz de decantare* 9,4% dintre repondenți, că *sunt de acord, dar le pare rău* 28,1% și că *nu sunt de acord* 29,7%. Cei care erau de acord fără nicio părere de rău aveau un indice al matricei comunitare peste medie (0,50/1) datorită mai ales indicelui mare al cunoașterii (0,82/1) și indicelui mare al comunicării (0,57/1), fapt care semnala puternica lor integrare în comunitate. Sensul practic al acestor delimitări putea fi și acela de a semnala faptul că, în condițiile unei dezbateri și decizii colective, prin poziția în comunitate a grupurilor care păreau să susțină proiectul RMGC, acestea ar fi urmat să aibă câștig de cauză în detrimentul grupurilor care păreau să se opună proiectului.

În *Addenda* la cel de al doilea capitol sunt prezentate rezultatele unei cercetări calitative, realizate în 2004, în centrul de comună Roșia Montană. Această cercetare a vizat o serie de elemente de istorie orală ce privesc evoluția mineritului, modul în care locuitorii din Roșia Montană se raportau la intențiile și proiectele Roșia Montană Gold Corporation, precum și aprecieri privind persoanele ce părăsiseră zona sau reprezentări asupra schimbărilor produse de la apariția RMGC în zonă și reprezentări asupra viitorului având în vedere impactul RMGC.

„Globalizarea și vaca de muls” este cel de al treilea capitol al lucrării lui Mihai Pascaru. Acest capitol cuprinde datele culese în timpul experimentărilor realizate pentru proiectul european *Eugenia – Observatoire Interrégional de Diagnostic et d'Action Territoriale* (2001–2003). Cercetările s-au realizat în microregiunea Roșia Montană-Almașu Mare-Zlatna și au vizat resursele și barierele psiho-sociologice în creșterea vacilor de lapte. Cele mai relevante resurse ce se puteau lua în calcul erau reprezentate de dorința locuitorilor ca producția de lapte să crească și de dorința acestora de a-și îmbogăți cunoștințele legate de creșterea animalelor. Deschiderea spre piață, faptul că erau favorabili asocierii, precum și disponibilitatea de a contribui la ridicarea unei fabrici de lapte, reprezentau resurse ce puteau duce la creșterea numărului vacilor de lapte. Dintre barierele întâlnite pot fi enumerate cele legate de numărul mic de locuitori care doreau ca și copiii lor să rămână în sat și să crească vite, de numărul mare al celor care se bazau pe sprijinul din partea primăriei sau din partea statului, precum și opoziția unora la ideea de asociere, aceștia din urmă făcând parte din categoria celor ce nu doreau un câștig cât mai mare din gospodărie, deci nu erau orientați spre profit.

Nucleul acestui capitol îl constituie însă rezultatele unei cercetări calitative din anul 2004, cercetări realizate la Roșia Montană. S-au avut în vedere următoarele: 1. mulțumirea sau nemulțumirea în legătură cu numărul de vaci crescute în gospodărie; 2. mulțumirea sau nemulțumirea, în ceea ce privește producția de lapte, precum și utilizarea lui; 3. influența exploatării miniere din zonă și impactul noului proiect; 4. șansele continuării creșterii vacilor de lapte în noile locații de după strămutare sau relocare. Anticipând și acceptând oarecum evoluția mineritului în zonă, locuitorii remarcă: „Agricultura în această comună va lua amploare doar după ce exploatarea minieră își va înceta activitatea, atunci când singurele surse de venit vor fi creșterea animalelor, turismul, munca în pădure, valorificarea ciupercilor, adică, după opinia mea, niciodată. Atâta timp cât va exista exploatarea minieră, vor fi doar neazuri în privința creșterii vacilor și a animalelor în general, mediul înconjurător se va degrada continuu, iar oamenii, cei care vor vrea să rămână, nu e sigur că vor rezista” (p. 125).

În *Addenda* la acest capitol sunt prezentate rezultatele unor investigații realizate în 2001 în comuna Lupșa, în vederea fundamentării unui proiect de dezvoltare integrată a creșterii animalelor. În urma cercetărilor a rezultat faptul că este important ca prelucrătorul de lapte să nu mai profite de situația țărânului, iar crescătorul de vite să nu mai fie considerat o simplă „vacă de muls”.

De secole, problemele din Munții Apuseni par să nu se mai termine, devenind, de la o epocă la alta, tot mai complexe. În ceea ce privește, sperăm ca sociologul Mihai Pascaru să se aplece în continuare asupra lor, studiindu-le atent și oferind factorilor de decizie soluții potrivite pentru rezolvare.

Amalia Cosmina Haneș

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

EUROPEANIZING: CONCEPTS, INSTITUTIONAL PRACTICE, REPRESENTATION

YEAR XXth, Nos. 3–4 • 2009

CONTENTS

EUROPEANIZATION: CONCEPTS, LANGUAGES, ETHOS

CAMELIA BECIU, The Perception of Europeanization in Public Institutions: the Imagery of the “Adaptation” to a New System	193
NICOLAE PERPELEA, Uncertainties of Europeanization – Alerts in the Moral-emotional Imagery of <i>the World of Office Workers</i>	215
LUCIANA RĂDUȚ-GAGHI, Les avatars de l’intégration. Discours et représentations des politiques et des intellectuels roumains (The Avatars of European Integration. Discourses and Representations of Romanian Politicians and Intellections)	231
MIRELA LAZĂR, The European Point of View vs the National Point of View in Journalistic Discourse and Practice	253
RUXANDRA BOICU, “Europe” in Political Discourse. The Speech of President Nicolas Sarkozy before the Romanian Parliament and the Parliament in Strasbourg	265
MARIAN PETCU, The History of the Romanian Media and the European Reference System	277
CAMELIA BECIU, NICOLAS PÉLISSIER, NICOLAE PERPELEA, Du «Eux» au «Nous»: étude d’impact de la construction européenne sur la responsabilité sociale des journalistes (From “Them” to “Us”: Study of the Impact of the European Construction on the Social Responsibility of Journalists)	289

EUROPEANIZATION: INSTITUTIONAL PRACTICE AND STRATEGIES

ECATERINA BALICA, The Institutionalization of Probation in Romania: Situational Practice and Strategies in the Context of the (Post-) Accession to the European Union	299
DANA MANESCU, L’européanisation de la communication institutionnelle par l’approche du forum ouvert. Le forum consultatif „Comblar le fosse” au Comité économique et social européen. (The Europeanization of Institutional Communication Through the Open Forum Technique: the Advisory Forum “Bridging the Gap” at the European Economic and Social Committee)	319
ISABELA IETCU-FAIRCLOUGH, The Europeanization of the Academic Environment: Discourse Analysis from a Neo-institutional Perspective	333

REALITIES AND TRENDS IN THE RURAL ENVIRONMENT

MANUELA GHEORGHE, The Economic Behaviour of Believers in the Romanian Rural Areas .	351
---	-----

THE WORKFORCE IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLAESCU, The Situation of Employees in Cultural Institutions. A Comparative Analysis Between Romania and the Countries of the European Union	361
--	-----

REVIEWS AND READING NOTES

MIHAI PASCARU, <i>Habitatul risipit de globalizare. Impactul psiho-social și rezidențial al proiectului Roșia Montană Gold Corporation</i> (The Habitat Scattered by Globalization. The Psycho-social and Residential Impact of the Roșia Montană Gold Corporation Project), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, 152 p. (Amalia Cosmina Haneș)	377
---	-----

LA FORCE DE TRAVAIL DANS LE PROCESSUS DE L'INTÉGRATION EUROPÉENNE

CRISTINA LEOVARIDIS, ANDREEA NICOLAESCU, La situation de la force de travail dans les industries culturelles. Une analyse comparative entre la Roumanie et les pays de l'Union Européenne	361
---	-----

NOTES DE LECTURE ET COMPTES-RENDUS

MIHAI PASCARU, <i>Habitatul risipit de globalizare. Impactul psiho-social și rezidențial al proiectului Roșia Montană Gold Corporation</i> (L'habitat dissipé par la globalisation. L'impact psycho-social et résidentiel du projet de Roșia Montană Gold Corporation), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, 152 p. (Amalia Cosmina Haneș)	377
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, București, România;
Tel: 4021–318 7000, 4021–318 7001; Fax: 4021–318 7002, 4021–318 7003;
E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668; E-mail:
office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel: 4021–318 8146, 4021–318 8106; Fax: 4021–318 2444, E-mail: edacad@ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XX, nr. 3-4, p. 191-382, 2009